७८६

જંગે બાલકન

અથવા

ટર્કી વિરૂધ્ધ બાલકન લડાઇ.

ખરા સાધનો મારફતે પુરેપુરી બાતમીનો
સચીત્ર સંગ્રહ.

લેખક તથા પ્રકાશક,
મુન્શી મુસ્તુફા સૈયદઅલી.
મુ. નવસારી.

આવૃત્તિ પહેલી. પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૬૯. સને ૧૯૧૩.

કીંમત રૂ. ૧-૦-૦. (પોસ્ટેજ જુદું.)

અમદાવાદ

ધી "ગુજરાત" પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં શાહ સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.

સ્નેહ સમર્પણ.

આ ક્ષણ ભંગુર સૃષ્ટિમાં માત પિતા જે પ્રેમ પોતાની સંતતી પ્રત્યે તે મહાન સૃષ્ટિ સરજનહારે ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેની જોડી ખરેજ કયાંયે મલી શકવાની નથી ! " છોરૂ કછોરૂં થાય, તોયે પિતાની પ્રિતિ ના ઘટે." એ વિદ્વાન શાક્ષરોના મહાન વાકયોમાંજ ઉપલ કથનની સિદ્ધતાનું સ્પષ્ટિકરણ થઈ શકે છે. હમો બાળકોના જીવનનો સ્થંભ-રૂપ આધાર તમો જીન્નત મુકામી **મોલાના મોલવી સૈયદ સૈયદ-અલી સૈયદ આઝમ સાહેબ,** કે જે આપ આ કસ્બામાં અને તેની આસપાસ ૨૦ થી ૨૫-૨૫ માઇલના ગામોમાં એક જાણીતા, મોલવી, તવારિખના અથંગ અભ્યાસી અને જાણીતા હકીમ તરીકે માન આપવામાં આવતું હતું. જેના પ્રભાવે હમો બાળકોને; ઉંચી કેળવણીના શીખરે ચઢેલા જોવાને આપ ઘણા ઉત્સુક હતા, અને તેથી આપે હમારી કેળવણીના કીંમતી સાધનો, અને પુરેપુરી સાઇ કરી આપવાને કશી પણ કમી રાખી નહતી. પરંતુ અફસોસ ! " ઇન્સા-નનું ઇચ્છવું, કુદરતના ખેલ આગળ નિર્થક " અને થયું પણ તેમજ. હજી તો હમે ન્હાની વયે વિદ્યાલયોના મીઠાં ફળ આપતાં વૃક્ષની ડા-ળને વળગ્યે છીએ, હજી તો તે ફળને હમે પુરેપુરૂં પકડી પણ શક-વાને ભાગ્યશાળી થયા ન હઇશું, તેટલેજ હમારા હત્ ભાગ્યનો પડદો ખડો થયો !! એટલે તા. ૨૨ જાનેવારી ૧૯૧૦ ઇ. સ. ને હિજરી સને તા. ૨૯ મંગવાર જીલહજ ૧૩૨૭ ને દીને, ટુંક દિવસની માંદગી ભોગવી, મારા સર્વસ્વ તુલ્ય આપ બાવા જાન આફાની દુની-આનો ત્યાગ કરી, હમેશની શાંતિ ભરેલી દુનીઆમાં વાસો કરી

ગયા એટલે મારૂં સર્વસ્વ લુટાઇ ગયું ! ! ના તે મીઠું ફળ હાથે ચઢયું, મારી ઉમેદ હતભાગ્ય સાથના મારા હૃદયમાં રહી ગઇ ! ! આપની ઉત્તરક્રિયા કરવા પછી પણ ઘણા દીવસો સુધી આ કુમારી વયે લાગેલા ઘાએ મારા ઉપર બહુ માઠી અસર પેદા કરી દીધી. અને હમે બન્ને ભાઈ તથા બહોળા કુટુંબના સવાલે મારા હૃદયમાં વ્યાકુળવ્યાકુળતાએ પ્રવેશ કરી દીધો. પરંતુ કુદરતે પસંદ કરેલો માર્ગ સ્વીકારવા શીવાય બીજો ઇલાજજ નહોતો.

હવે બાળવયે મારે માથે આપની ઇચ્છાનુસાર ન્હાના ભાઇ સૈયદ મીયાં મહમદને તાલીમ આપવી પડી અને ઘર સંભાળવાની ફરજ આવી પડી. ઉદર પુરતીનાં સંસોધનની ત્રીજી ફરજ તો મારે ખોળી લેવાની હતી. કાંકે આપ પોતાની શક્તિ અને દુર અંદેશીનો જો કે બહુ રૂડો ઉપયોગ કરી ચુકયા હતા જેથી મારી સ્થિતિ સપન ન રહેતાં સાધારણ હતી. પરંતુ સદહજાર શુકર તે પાક પરવર દીગારના કે મારે માટે ઘણાં મોટાં અને ઉંચાં વાંચનનું સાહિત્ય સાધન મુકી જવાનીઆપને એક વધુ સુબુદ્ધી અને હકીમાનાં નાદર હુન્નરની કરમ બક્ષી કરી હતી.

તમો પીતાજી ઉપર ઉતરેલી કુદરતની કરમ બક્ષીનો લાભ હમો બાળકો લેવાને ભાગ્યશાળી થયા અને આપનું તે કીમતી કીતાબખાનું, આ લઘુ ગ્રંથ તથા સાહિત્યના મેદાનમાં જીપલાવવાનાં મારા બીજા ઉમંગોને મદદગાર ભોમ્યો થઇ પડયું છે. તથા આપના હકીમાની પ્રસીદ્ધતાએ ઉપર પુરતીમાં મને કેટલીક સાહીતા કરી છે જેના એક અમુક અને યાદગાર પુરાવા તરીકે—

અનંત ઉપકારોના બદલા લેખે. આ નાનકડું પુસ્તક અતિ પ્રેમાળ લાગણીથી આપને અર્પણ કરૂં છું.

હું છું તમો પીતાજીનો આજ્ઞાંકિત જયેષ્ઠ પુત્ર.

"મુસ્તુફા"

પ્રસ્તાવના.

આધુનિક સમયના વર્તમાન પત્રો આદી વાંચન સાહિત્ય સાધનથી આપણને દિને દિને હજારો માઈલનો વર્તમાન સાર ઘણી સહેલાઇથી તાત્કાળિક મળી શકે છે. એ ખરેજ સૃષ્ટિના સુધારાનું એક પ્રથમ બિંદુ લેખાશે; પરંતુ પાશ્ચાત પ્રદેશના કેટલાક ખબરપત્રીઓ આડે માર્ગે દોરવાઈ, પુર્વની ઉત્સુક પ્રજાને પોતાના ખોટા અને કલ્પિત રિપોર્ટો પુરા પાડી; ઘડીભર આનંદ મેળવી પાછળથી તે ખફગી સાથની હાંસી પ્રાપ્ત કરવામાં પોતાનું શ્રેય સમજતા માલમ પડી આવ્યા છે. તેના ઉપર કોઇપણ સત્તાધારી આંકોશ વિના રાજ્યકર્તી સત્તા માટે પણ તર્ક વિતર્ક જનસમાજમાં ઉદ્ભવવા પામે એમાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ વિના સત્ય છે એમ લેખાવું નિર્થક નથી.

આ પુસ્તકનું ઉપસ્થિત થવું ટરકી વિરૂદ્ધ બાલકન યુદ્ધ છે. અને તેથી તેની પ્રસ્તાવનાનો સંપૂર્ણ સાર, તેના "જંગે બાલકન" એ નામવાળા શિરશકમાંથીજ નીકળી શકે એમ છે એટલે એ વિષય પરત્વે વિસ્તૃત વિવેચન કરવું, એકને એક વિષયનું પુનરાવર્તન કરાવા બરાબર લેખી શકાય છે; પરંતુ કર્તાના બે બોલ આ પ્રસ્તાવનારૂપી સાર ગૃહણમાંજ દાખલ થયેલા હું વાસ્તવિક ધારૂં છું.

પુસ્તક પ્રગટ કરતાને પુરાણી ઐતિહાસિક તવારીખો, ઓરીજીનલ નૉવેલો અને નાટ્ય સંગ્રહ સારના પુસ્તકો ઉથલાવવા ઉપર વિશેષ પ્રેમ લાગેલો છે, તેમાં મુખ્યત્વે કરી તવારીખ ઉપર વિશેષ છે. હાલના ટર્કો વિરૂદ્ધ બાલ્કન વિગ્રહનો લડાયક તારો જે ખાસ કરી યુરોપિઅન તાર એજન્સીઓનાંજ સાહસિકપણાથી ભારતી પ્રજાને દિન ઉગે મલી રહ્યા છે–તે અને એવાજ પુરાણા બનાવોના ઐતિહાસિક દ્રષ્ટાંતો મેળવતાં હાલના તેવા તારોમાં બહુજ અતિશયોક્તિ; તેવી કહેવાતી તાર એજન્સીઓ તરફથી કરવામાં આવે છે, તોપણ તે યદા કદાચિત વર્તમાનકાળને અનુસરીને કબુલ કરીશું. કેમકે પુરાણો સમય તે એક જુદો વખત વ્યતિત થઈ ગયો છે.

હવે જ્યારે એજ ચાલુ લડાઈના બીજા અંગ્રેજ ખબરપત્રીઓનાં ખાસ રિપોર્ટો જેમ જેમ આ પુસ્તક પરવરતાવનારના નિહાળવામાં આવતા ગયા

તેમ તેમ યુરોપની સઘળીજ બાબતોમાં કેટલું સત્ય સમાયલું છે તેનું ભાન થતું ગયું ! એટલે તુરતજ, કેટલાક ભરૂસેદાર રિપોર્ટો અને બીજા ખાત્રિલાયક લેખો ઉપરથી એક પુસ્તક પ્રગટ કરી જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવાની લાલચ આ પુસ્તક કર્તા થોભાવી શકયા નહીં અને એકદમ આ સાહસ ખેડવાના પોતાના મનતરંગી ઠરાવને અમલમાં મુકી દીધો !

મનુષ્ય જીવન ઉપર એક પછી એક એમ ચાલુ સંકટોનો સમય વ્યતિત થતો રહેતો, તેની સ્થિતીમાં તાત્કાળિક વિચીત્ર પ્રકારનો ફેરફાર થવા સાથ તેના નાશના ચિન્હો પણ ઘણાજ આગળ આવી પહોંચ્યે છે. ઓટોમન રાજ્ય સત્તા ઈ. સનના ૧૧-૧૨ માં સૈકામાં અર્ધ ડામાડોળ સ્થાપિત થઈ હતી એમ ઇતિહાસ કહે છે. તેને લઇને અદ્યાપ પર્યંત તેના ઉપર અનેક સંકટોનું વાદળ હમેશા ઘેરાયલું રહ્યું છે, તોપણ તે પોતાની સ્થાઇ કારકિર્દી અદ્યાપ ગમે એવી સ્થિતીમાં પણ ટકાવી રહી છે; એમાં કાંઇપણ કુદરતી અંશનું પંત્યાળું હોવાનો ભાસ તેના ઉપરની નીચલી આફતોથી આપણને સેહજે થાય છેઃ—

ઈ. સ. ૧૦૩૮ માં તુગરલબેગે સોલ્ર વર્ષમાં, બલખ, કારમાનીઆ અને તાબેરિસ્તાન તાબે કર્યા. ઓટોમન રાજ્યક્રાંતિના સૂર્યનો ઉદય થયો. તે પછી ૧૦૬૩ માં તેના ભત્રિજા અલપ અર્સલાન સુલતાન થયો. તેણે આર્મિનિયા, ને જ્યોર્જીયા બે પ્રાંતો પોતાના રાજ્યમાં જોડી દઈ જીહુનથી તે તૈગ્રિસ નદી સુધીના મુલકનું રાજ્ય કીધું. અને તેની મહેરબાની હેઠળ ૧૨૦૦ રાજાઓ હતા. તે પછી ૧૭૦૩ માં તેનાં દીકરા મલેકશાહે ચીનથી તે કોન્સટન્ટીનોપલ સુધીના રાજ્યની હાકમી કરી પોતાનો શક ચલાવ્યો, તે પછી ૧૦૯૨ માં તેનાં મૃત્યુવાસ પછી રાજ્યમાં કાપલા ભાગલા વહેંચી લેવાનાં કાવાદાવા શરૂ થયા. ૧૧૭૧ માં સલાહુદ્દીનને ઈજીપ્તનો નવાબ બનાવ્યો. તેણે ટ્રીપોલીથી તે તૈગ્રિસ નદી સુધીને આર્મિનીયાથી તે હિન્દી મહાસાગર સુધી હાકમી ચલાવી. અહીં તુર્ક રાજ્યપર સંકટનું પ્રથમ વાદળ ઘેરાયું.

તે પછી ઇ. સ. ના ૧૩-૧૪ માં એશિયા મઇનોરમાં નાના રાજ્યો વસાવનાર કારા હીસ્સરનના ઓથમને પ્રદેશો ઉપર વિજય મેળવી, પોતાના દિકરા ઓર્કનને ઈ. સ. ૧૩૨૬ માં સુલતાન પદ ધારણ કરાવી રાજ્યનો

વિસ્તાર વધાર્યો તે ત્યાં સુધી કે ૧૩૯૦ માં ઓથમન કુળનાં અમુરથ પહેલાએ ગ્રીક રાજાના ચાર છોકરાઓને પોતાની આળમાં રાખ્યા. તે પછી બજાઝેટ સુલતાને ૧૪ વર્ષમાં યુફ્રેટીસ અને ડાન્યુબ વચ્ચેનો મુલક જીતી લઇ ઇ. સ. ૧૩૯૬માં હંગેરી રાજા સીજીસ્મંડએને ફ્રાંસ તથા જર્મનિનાં મોટા બહાદુર નૌટો નામક લડવૈયાઓનો નૌકો પોલિસની લડાઈમાં પરાજય કર્યો હતો.

હવે આપણ ૧૫ મા સૈકાનાં ઓટોમન તુર્ક રાજ્ય તરફ આવીશું. ઈ. સ. ૧૪૦૨ માં તૈમુરલિંગે બજાઝેટ ઉપર છેડતીનાં પત્રો લખી લડાઇ ઉઠાવી, ત્યાં બજાઝેટ કોન્સટન્ટીનોપલનો ઘેરો ઉઠાવી એશિયા મઇનોર આગળ આવ્યો. જ્યાં ૧૪૦૦૦૦ મસ્તકો ગુમાવી બજાઝેટ કેદી હાલતમાં મરણ પામ્યો. તુર્ક સલતનત ઉપર બીજા સંકટનો વાસો થયો.

આ બનાવથી બજાઝેટના દીકરાઓ ઉસ્કેરાયા જેથી ઓટોમન રાજ્ય પડી ભાંગવાની ટોચે આવી પડયું પરંતુ બજાઝેટ વંશનાં મ્યુઆએ ૧૪૧૨ માં મેળવેલા વિજય હાકથી અને મહંમદ પહેલાની સુરાજ્ય વ્યવસ્થાથી ઓટોમન રાજ્ય ફરી એકવાર ચળકી ઉઠયું. એજ શકમાં આમુરથ બીજાએ કોન્સટન્ટીનોપલને ઘેરો ઘાલ્યો. જેથી તુર્ક લશ્કરે ઇ. સ. ૧૪૩૫ માં સાર્વિયાનું સેમેન્દ્રિયા લીધું. તેના પાયતખ્ત બેલગ્રેડ લેવાની અણીપર તુર્કો હતા પણ તેટલે જોન હનિઆડીશ આડો પડયો ને લેવા ન દીધું ને ટર્કોને હંફાવ્યા. જેથી તેણે દસ વર્ષ સુધી લડાઈ બંધ રાખવાની માંગણી કરી, એકાંત જીંદગી ગાલવા પડયો. તેટલે પોપ જાગ્યો. ૧૪૩૩ માં મહંમદ બીજાના રાજ્યામલ દરમિયાન પોપે કરાર તોડી લડાઈ ચલાવી પણ ખ્રિસ્તીઓનો પરાજય થયો. અને ૧૩૫૧ માં આમુરથ એડરીઆનોપલમાં મરણ પામ્યો.

ઇ. સ. ૧૪૩૫ માં વળી આમુરથના દીકરા મહંમદ બીજાએ કોન્સટન્ટીનોપલને ઘેરો ઘાલી ગ્રીસ રાજા જોડે લડયો તેમાં તે હાર્યો. પણ ગ્રીક લશ્કરમાં વધારે જોર ન રહ્યું ને મુસલમાનો તુટેલા કોટ ઉપર ચઢી ગયા. જ્યાં પોલીઓલેગસ ગ્રીક રાજા કપાઈ પડયાથી કોન્સટન્ટીનોપલ પડયું અને લુટાયું. અને એજ શકમાં મહંમદ બીજો બેલગ્રેડ ઉપર ચઢયો જ્યાં ફાવ્યો નહીં. પણ ટ્રેબીઝોન્ડ, સર્વિયા, ને બોસનિયા એ ત્રણે હાથ કર્યાં. આ સમયે વેનિ-

સના રાજાએ મહંમદની સામા થવામાં શુરાતન તો બતાવ્યું, પણ તેથી મહંમદ વધારે ક્રોધી બની ખ્રિસ્તીધર્મ નીકંદન કરવાને યમ ઠામેઠામ મસ્જીદોમાં બંદગી કરાવી. ૧૪૩૦ માં એક તુર્ક કાફલાએ નિગ્રોપોન્ટનો ટાપુ અને જીનોઆના તાબાનું કાફલા શહેર હાથ કર્યા, પછી તે મક્કાની હજે ગયાથી રાજ્યની લગામ પોતાના નાના ભાઈને બાજાઝેટ બીજાના નામથી આપી એટલે તેણે ૧૪૮૮ માં યુરોપમાં મોલ્ડેવિયા, બોસનિયા અને કોશિયા એ મુલકો તાબે કર્યા.

હવે ૧૬ માં સૈકાનાં ઓટોમન રાજ્ય તરફ દ્રષ્ટિમાન કરીશું વેનિસ સાથે ૧૫૦૩ માં કોલકરાર થયા પછી ૧૫૩૭ સુધી ઓટોમન રાજ્ય કાંઈ પણ દહેશત વિના સ્થાઈ રહ્યું પણ બાજાઝેટના ત્રીજા દિકરા સલીમે ૧૫૧૨ માં શાહ ઈસમાઈલ સાથે જંગ ઉઠાવી, તેને હરાવ્યો ને કુર્દીસ્તાન અને મેસો પોટમીઆ પ્રદેશો હાથ કર્યા. અને ઇજીપ્તના સુલતાનને પણ અલેપ્પો આગળ હરાવ્યો. ૧૫૧૬ માં સીરિયાનો સઘળો પ્રદેશ પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, અને કેરો શહેર લઈ ઈજીપ્તને તુર્કસ્તાનના પ્રાંતમા લઇ લીધું. અને સલીમ પોતે ખલીફ કહેવાયો.

ઈ. સ. ૧૫૨૦ માં સલીમના દીકરા સુલયમાન બીજાએ બેલગ્રેડ તથા કેટલાક કિલ્લા હોટસ ટાપુ કબ્જે કર્યા, ૧૫૭૨ માં તેણે હંગરીના રાજાની રાજધાની લુટી. તે પહેલાં—અહીં ૧૫૧૮ માં આલજીયર્સના તુર્ક હાકેમ બારબોરાસા બીજાએ સુલતાન સુલયમાનની મદદથી ખ્રિસ્તીઓ પાસેથી ટયુનિસ લીધું. ૧૫૩૦ માં ચાર્લસ પાંચમાએ ટયુનિસ પાછું લઈ લીધું- સુલયમાનનું લશ્કર ઠામઠામ વિજય મેળવતું રહ્યું જેથી ફ્રાંસિસ પહેલાએ તેની સાથે કોલકરાર કર્યા. ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન રાજ્ય વચ્ચેના કોલકરાર આ પહેલ વહેલ્લાજ હતા. ૧૫૫૨ માં ટ્રાંસીલ વેનિયાનો પ્રદેશ તુર્કસ્તાનમાં જોડયો અને ૧૫૬૦ માં ખ્રિસ્તી કાફલા સાથની લડાઈમાં સુલયમાનને વિજય મેળવતાં, તુર્કી લશ્કરી વહાણનું બળ સઉથી વધારે ગણાયું. અને ૧૫૬૨ માં કોલકરાર થયા તેની રૂએ હંગરીમાં ફતેહ કરેલો મુલક તર્ક રાજ્યનો નક્કી કર્યો.

આ ચાલુજ સૈકામાં ઈ. સ. ૧૫૬૬ માં સુલતાન સુલયમાનના મરણ પછી ઓટોમન રાજ્યની પડતીનાં ચિન્હ જરૂ થયા. ઇ. સ. ૧૫૭૧ માં લીપાંટો આગળ તુર્કી કાફલો નાશ પામ્યો ને ૧૫૭૪-૧૫૭૫ માં અમૂથ ત્રીજ

જાનાં સમયમાં જાનેસરીઓએ દસ વખત બળવો કર્યો. આગ લગાડી મુકવાથી કોન્સટન્ટીનોપલમાં ૧૫ હજાર ઘરો બળી જવા ઉપરાંત ૫ કરોડ સુકોનનું નુકસાન થયું હતું.

૧૭ મા સૈકાનું તુર્કસ્તાન.

ચાલુ સૈકામાં ઓટોમન સત્તા પડતીને શીખરે ચઢી ચુકી હતી તો પણ તેનો બેઠેલો હાક ચાલુજ હતો. ૧૬૩૮ માં ઝાની ઝારિઝ લશકર રાજ્યમાં ફરતું હરતું થઇ પડયું તેણે ઈરાનીઓ પાસેથી બગદાદ લીધું. અને એટલી બધી ખટપટ કરી મુકી કે તેની કારકિર્દીમાં સુલતાન થઈ ચુકયા. ૧૬૬૩માં મહંમદ ચોથાના વઝીરે કાંડિયા જીત્યું. ૧૬૭૨માં મહંમદે કોસાકસની રાજ્ય સત્તા પોતાને હાથ કરી તો ખરી; પરંતુ ૧૬૮૦માં રશિયાને હવાલે કરી દેવી પડી, અને તુર્ક ફોજે વિયેના ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો તેને સોબી એસ્કીએ પાછા હઠાવ્યા. પછી ઓટ્રીયા, પોલાંડ, રૂશિયા ને વેનિસ એ ચારે સંપ કરી તુટી પડયા. ને ગ્રીસનો દક્ષિણ પ્રદેશ વેનિસે પોતાને તાબે લીધો. પણ ૧૬૯૧ માં સુલયમાન ત્રીજાએ સુલતાન પદ ધારણ કરી લડાઇ જારી રાખી અને બેલ-ગ્રેડનો કીલ્લો પોતાને તાબે રાખ્યો હતો. ઇ. સ.ના ચાલુ સુલતાન આકમેટ બીજાના સમયમાં વરાડે ઈનનો કીલ્લો ઓસ્ટ્રિયનના તાબામાં ગયો. તે સુલ-તાન મુસ્તુફાની કારકિર્દીમાં એઝાફ રશિયાએ કબ્જે કીધું. અને ૧૬૯૭ માં સવોયના પુઝીને ઝેન્ટા આગળ તુર્કોને હાર ખાવી પડી. અને ૧૬૯૯ માં કોલકરાર પછી કાર્લો વિટઝામાં લડાઇનો અંત આવ્યો. જેથી ટ્રાન્સીલવેનિયા, સ્લાવોનિયા અને હંગરી જરમનીની સત્તામાં ગયાં ને પોડોલીયા અને યુક્રેન ભાગ પોલાંડનાંજ તાબામાં રહ્યાં; કાલા સમુદ્ર ઉપરનો ભાગ રૂશિયાને તાબે રહ્યો ને મોરીઆ વેનિસને આપવામાં આવ્યો.

૧૮ મા સૈકાનું ઓટોમન રાજ્ય.

મુસ્તુફાને પદ ભ્રષ્ટ કરી પછી ૧૭૦૨ માં તેના ભાઇ આકમેટ ત્રીજાને ગાદી આપી તેણે એઝાફ પાછું મેળવ્યું. ૧૭૧૫ માં વેનિશ્યનોને હાંકી કાઢી મોરીઆ પાછું લીધું, પણ ૧૭૧૮ માં જરમને માથું ઉંચકવાથી સલાહ કરવી પડી તેમાં આસ્ટ્રેલીયાની જીત આપવી પડી, પણ મોરીયા સુલતાનની પાસે

રહેવા પામ્યું. ૧૭૩૬ માં મહંમદ પહેલાની કારકિર્દી શરૂ થઇ. તેમાં રશિયાએ ક્રિમિયા ઉપર ચઢાઇ કરી તેમાં તેઓએ એઝાફનો કિલ્લો તોડી નાંખવો પડયો. ને કાલા સમુદ્ર ઉપરના દાવા ઉઠાવી લેવા પડયા. જરમન રાજા તુર્કની મદદમાં રહેવા કબુલ થઈ પાછળથી રશિયાને મળી જઇ હુમલો કર્યો. તેને બેલગ્રેડ આપી દેવું પડયું. ને ડેમ્બુલ તથા સાઉ નદી બન્નેની સરહદ થઈ. ૧૭૫૭ માં મુસ્તુફા ત્રીજો ગાદીએ આવ્યો. ત્યારે રશિયાની કાથેરૈને કોલ કરાર તોડયો. તેથી સુલતાને લડાઈ ચલાવી. જેમાં ૧૭૬૮–૧૭૭૪માં અબદુલહમીદ પહેલાએ અતી લાચારીના કોલકરાર કરી આપ્યા. ક્રિમીયા ૧૭૮૪માં રૂશિયાના તાબામાં ગયું. હવે કાથરૈન અને જોસેફ રાજાએ તુર્ક રાજ્યને વહેંચી લેવાની મસલ્હત કરવાથી સુલતાને ૧૭૮૭ માં લડાઈ ચલાવી, તેમાં રશિયનો ફાવ્યા. ૧૭૮૮માં સલીમ ત્રીજો આવ્યો. તેનાં સમયમાં વારેલીયા અને બુખારેસ્ટ રશિયનોના હાથમાં ગયાં. જેથી રશિયાએ ઇસ્માઇલના કિલ્લાને ઘેરી લીધો અને તુર્ક રાજ્યની છેક પડતી આવી પડી. પણ તેટલામાં હંગરીને નેધરલેંડમાં બળવો ફાટી નિકળ્યો અને બીજા ખ્રિસ્તી રાજ્યો પણ રશિયાની અદેખાઈ કરવા લાગ્યાં. અને ઇંગ્લાંડ, હોલાંડ અને પ્રુશિયાએ મળી જરમની પાસે સુલતાન સાથે કોલકરાર કરાવ્યા ને ૧૭૯૧ માં તેણે જીતેલો મુલક પાછો અપાવ્યો.

એ લડાઈઓથી તુર્ક રાજ્યોનો મુલક ન ગયો પણ રાજ્યમાં જાનેસરીઓના બખેડા વધ્યા ને પ્રાંતોમાં બળવા ઉઠયા. અલીબેએ ઈજીપ્ત સ્વતંત્ર કહેવડાવ્યું. જનીના પણ અલીપાશાએ સ્વતંત્ર બનાવ્યું. વીડીનના અમલદારે બળવો ઉઠાવ્યો, સર્વિયનોએ હથીયાર ઉંચકયા ને વ્હાબી લોકો અરબસ્તાન પોતાનુ કરી લીધું. પછી સુલતાને રાજ્યમાં સુધારા કરી લશકરી બળ વધાર્યું. જેથી નેપોલિયનની સામે થઇ એકરનો બચાવ કરી પોતાની આબરૂ વધારી, સને ૧૭૯૮ માં ફ્રાંસ સામે લડવાને ઇંગ્લાંડ, રશિયા ને તુર્ક રાજ્યોએ એક સંપ કર્યો.

વળી ૧૮૦૯ તુર્ક અને રશિયા વચ્ચે જોશથી સળગ્યું. તેમાં રશિયનોને બહુ મોટી ખુવારી ખમવી પડી, પછી બુખારેસ્ટના સલાહ કરાર પ્રમાણે

સુલતાને પ્રુથનાં ડાબી તીરનાં મુલક ઉપરથી હાથ ઉઠાવ્યો. ૧૮૨૮માં ગ્રીસમાં બખેડા થયા તેનો લાભ લઈ રશિયાએ સુલતાન ઉપર હલ્લો કરી વારના, સિસ્ટ્રીયા અને એડ્રીઆનોપલમાં સલાહનાં કરાર થયાં તેમાં જેની રૂએ રશિયાએ કેટલોક મુલક પોતાનામાં વધાર્યો. દાન્યુબના મુખ્ય પ્રદેશ ઉપર સત્તા બેસાડી, વાલેચીઆ અને મોલ્ડેવિયાના લોકનાં હક જાળવનાર તરીકે સુલતાનના રાજ્ય કારભારમાં વચ્ચે પડવાનો અધિકાર મેળવ્યો. અને તુર્કસ્તાને ડારડેનલ્સની વાટે આવતાં બીજા રાજ્યોનાં વહાણો સામે અટકાવ નાંખ્યો-

ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં રશિયાએ પોતાનાં બળવાખોરો જે તુર્કસ્તાનમાં ભરાઈ બેઠા હતા તેની સુલતાન કને માંગણી કરી, પણ સુલતાને તે આપવા ના પાડવાથી ઝાર કોન્સટન્ટીનોપલ ઉપર ચઢાઇ કરવા નિકળ્યો; પણ ઇંગ્લાંડે તુર્કસ્તાનને મદદ કીધી ને ઝારે લડાઇ કરવી માંડી વાળી

વળી બે વર્ષ રહી રશિયાએ સુલતાન સાથે લડાઇ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, ખ્રિસ્તીઓ સુખ સગવડ તથા જેરૂસલમનાં પવિત્ર સ્થળોની સંભાળ રખાય એવી ખાત્રી માટે વેલેચીયા તથા મોલ્ડેવિયા પ્રાંતો માંગ્યા. સુલતાને કેટલુંક કબુલ કરી કરાર કરવાની તૈયારી કરી, પણ રશિયા ૧૮૫૩ માં તા. ૫ મી અકટોબરે પ્રૂથ નદી ઓળંગી આવી તુર્કસ્તાન સાંમી લડાઇ આપવાને જાહેરમાં જણાવ્યું. એટલે અંગ્રેજ તથા ફ્રેંચ એ બન્ને સાથે થઇ તુર્કસ્તાન તરફથી લડાઈ ચલાવી તેમાં રૂશિયાએ સબાસ્તેપોલમાં સખત હાર ખાધી જેથી સલાહ થઈ.

ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં ઇંગ્લાંડ તથા રૂશિયા સાથે સુલતાનની ખટપટ જાગી તેમાં ઇંગ્લાંડે અપાવેલા બે પ્રાંતો વેલેચીયા ને મોલ્ડેવિયા રૂશિયાએ કબ્જે કર્યા. અને અંગ્રેજ વહાણનો કાફલો કોન્સટન્ટીનોપલ ઉપર ધસી આવ્યો, પણ તુરતજ તેને ત્યાંથી પાછો હાંકી કાઢયો. ૧૮૧૨ માં બુખારેસ્ટમાં થયલા કરારની રૂએ રશિયા સાથની લડાઈ બંધ પડી. ને સુલતાને રાજકારભાર મોટી શક્તિ અને રાજકિય બુદ્ધિથી ચલાવ્યો. જેથી તે મોટો શક્તિવંતરાજા ગણાયો. અને અરબસ્તાનમાં વહાબીઓનાં બખેડા બેસાડી તેઓને હુકમ માનતા કરવાનું કામ ઈજીપ્તના નવાબ મહંમદઅલીને સોપ્યું.

ક્રિમિયાની લડાઇ ચાલી તેનો છેડો ૧૮૫૩ માં આવ્યો એ લડાઇમાં ઓલ્ટેનિટઝા, કાલાફટ, સિલીસિટઝા અને કાર્સ એ ઠેકાણે તુર્કોએ મોટી બહાદુરી બતાવી અને તેણે પોતાના મુલકમાં કેટલોક વધારો કર્યો. અને રશિયા જ્યારે ત્યારે વચમાં પડતું તે ન પડે તેવી રીતે બાંહે ધરી કરી આપી. વેલેચિયાને પોલ્ડેવિયા પાછા તુર્કસ્તાનના તાબામાં રહ્યાં.

એ ઉપરાંત તુર્ક સલતનત ઉપર વારંવાર થતા રહેલા હુમલાઓ અસંખ્ય છે. તો જોયાનું એજ છે કે એક મતની અઢાર ટોપી ધરાવતા રાજ્યોની વચ્ચે તુર્ક જેવું એકલ દુકલ રાજ્ય ગમે એવી મુશ્કેલીઓ છતાં પુર રોબદાબની સાથે ટકી રહેવા પામ્યું છે એ તેની બહાદુરીનો અચુક પુરાવો લેખાવો જોઈએ.

ઉપલા થોડા ખુલાસા પછી ટર્કોનાં સંકટથી અજ્ઞાન અને ખોટા ખબરપત્રીઓનાં ભોગ થઈ પડેલાઓ ઘણીજ સારી રીતે સમજી શકશે કે યદ્દા કદાચિત બહાદુર ટર્કોએ કોઈ જગ્યાએ માર ખાધો હોય તોએ તે દુશમન સામે ઉભા રહેનારા બહાદુરજ છે. કિંવા દુશમનનો પરાજય કર્યો હોય તોએ તેજ શુરા રણિયા છે તેથી તેને માટે યદવા તદવા બકવાદ કરનારા કેટલાક વર્તમાનપત્રો વિચાર સુન્ય લોકો અને સ્વાર્થી અંધોએ તેમ કરવા પહેલાં લડાઇનાં મેદાનમાં કેમ અને શું થતું હશે તેનો પ્રથમ અભ્યાસ કરવો જોઇએ તેમ કરવા માટે આવા સાધનો ખરેજ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં તર્ક વિતર્કનાં નિર્ણય માટે ઉપયોગી થઈ પડવાં જોઇએ. વળી એવી તકનો લાભ લઈ ખોટા સ્વાર્થને માર્ગે દોરવાઇ જનારા વર્તમાનપત્રો પોતે જનસમાજમાં કેટલી બધી મોટી અસર ઉત્પન્ન કરે છે તે તરફ તેનું લગારે લક્ષ ખેંચાતું હોય એમ હાલની તાર એજન્સીઓનાં તારોથી જણાતું નથી. અને તેનું નીકંદન આ પુસ્તકમાં કેટલાક અંગ્રેજ પત્રોનાં ખાસ અંગ્રેજ ખબરપત્રીઓએ નિહાળેલા લડાયક દેખાવાના હેવાલ સમાવવામાં આવ્યા છે તે ઉપરથી થઇ શકે એમ છે.

એવી એક મહાન ઈસલામી રાજ્યસત્તા ઉપરની ઉપલી પ્રદેશી આફતો ઉપરથી જોઇ શકયા છે કે તેના ઉપર ચાર પાંચ રાજ્યોએ સંપ કરી હુમલો કર્યો ત્યારેજ તેને કેટલુંક ખમવું પડયું હતું. બાકી ઓટોમન રાજસત્તા

પૃથવી પરની દરેક રાજ્યસત્તાને દાંતમાં આંગળી પકડાવનાર બળવાન હતી એમ દરેકને કબુલવાની ફરજ તેની આગલી જાહોજલાલી પાડે તો તેમાં આશ્ચર્યકારક કાંઇજ નથી. ઉપલા દ્રષ્ટાંતો અગ્યારમા સૈકાથી અઢારમા સૈકા સુધીનાંજ છે. એટલે તે ઘણાંજ જુનાં છે, એમ સમઝવામાં આવે તો પણ સુલતાન સલાઉદ્દીનનાં સમયની લડાઈ, ટર્કી વીરૂદ્ધ રૂશિયન લડાઇ, ટર્કી વિરૂદ્ધ ગ્રિસ વિગ્રહ અને ટર્કી વિરૂદ્ધ ઈટાલી વિગ્રહનાં તાજા દાખલાઓ ઉપરથી પણ વાંચક સહેજે જોઇ શકશે કે રણક્ષેત્રમાં ટર્કો કદાપી પીઠ ફેરવનારા નહીં, પણ લડાઇનાં મેદાનની ખરેખરી ફરજ ભરપાઇ કરનારા ગાઝી મર્દો છે; એવા મહાન રાજ્ય ઉપર હાલનાં યુરોપી સામટાં રાજકિય વાદળે ઘેરો કરી તેના કકડા બુકલા ભાગે પડતા વહેંચી લેવાનો જે નિશ્ચય કર્યો છે. તેવા સમયમાં તેની આગલી કારકિર્દીની યાદ આવા સાધનો મારફતે ઉત્સુક આલમને આપવી એજ લેખકોની ખાસ ફરજ છે. અને તેનો ઉદ્દેસ બીજો કાંઈજ નહીં પણ ઈસલામ અને ઇસલામ ધર્મ ઉપર ઓટોમન રાજકર્તાઓએ કેવા કેવા ઉપકારો કરેલા છે તેનું ભાન કરાવા પુરતોજ હોવો જોઇએ અને તેવાજ નેક ઉદ્દેસે મારા અંગત મિત્ર **મી. મુન્શીએ** આ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે જે માટે ખરેજ ખુશી ઉપજાવનારી બીના લેખાવી જોઇએ. કારણ કે ઇસલામી આલમ તેવા તારો ઉપર એકદમ ભરૂસો લાવી જેમ ગમે તેમ વિચારો બાંધે છે તેઓનાં મનનું સંતોષકારક સમાધાન આ પુસ્તક ઘણીજ સહેલાઈથી કરવાને ફતેહમંદ થઈ શકે એમ વિના શકે કબુલવા જેવું છે.

જોકે ઉર્દુ ફારસી અને અરબિક ભાષામાં એવાં સાધનોની કમી નથી, પણ આ ગુર્જરેશ્વરી માટે તેવી ભાષાની પુરતી ઘેરહાજરીને લીધે તે જોઇએ એવા ઉપયોગી નહીં થઇ પડતા હોવાથી આ સાહસ ખરેજ આવકાર દાયક સમઝું છું. અને તેથીજ **મી. મુન્શીને** આવા એક કોમી સેવા બજાવનારા કાર્ય માટે ધન્યવાદ સાથે તેમને અંતઃકરણથી ફતેહ ઇચ્છું છું.

તમારો વિશ્વાશુ.

નવસારી } ઇબ્રાહીમ હુસેન. તે "નવસારી વકીલ"ના માલેક.

મારા તરફના બે બોલ.

આ " જંગે બાલકન " પુસ્તક કેટલીક પાશ્ચાત તાર એજન્સીઓના ખોટા રિપોર્ટથી મુખ્યત્વે કરી ઇસલામી આલમના મનપર ઉપજાવેલ માઠી અસરને કંઇક અંશે દુર કરી શકાય એ હેતુથી લડાઇના ખરા રિપોર્ટો જાણવાની મને જીજ્ઞાસા થઇ. અને તેથી ખરી ખબરોનો સંગ્રહ કર્યો. જો કે સાહિત્યના મેદાનમાં મારૂં આ પહેલું પગલું છે એટલે તેમાં કાંઇ પણ હસ્તદોષ રહેવા પામે એ નિઃસંદેહ હોવા છતાં પણ ચાલુ લડાઇનો ખરો ચિતાર જાહેર સમક્ષ એક પુસ્તકના આકારે પ્રગટ કરી રજુ કરવાના મારા ઉમંગને હું કેમેકરી થોભાવી શક્યો નહીં.

આ પુસ્તક લખવામાં જો કે મને સાયતા રિપોર્ટોનો લ્હાવો મળ્યો છે, તો પણ તે મેળવી સંગ્રહ કરવામાં તેણે આ આખું પુસ્તક લખવા જેટલો વખત લીધો છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકની પ્રસ્તાવના કોઇ જાણીતી કલમથી લખાય તો વધારે સારૂં એમ મને વિચાર થતાં આ પુસ્તકનું અસલ લખાણ તપાસવાનું તથા તેની પ્રસ્તાવના અને સ્નેહ સમર્પણ લખવાનું કામ મારા એક અંગત મિત્ર અને નવસારી પ્રીન્ટીંગ અને રૂલીંગ પ્રેસના માલેક તથા નવસારી વકીલ પત્રના એડીટર મી. ઇબ્રાહિમ હુસેનને સોંપ્યું. જે તેઓએ પોતાની બહોળી રોકાણ છતાં મોટી ખુશીથી આ પુસ્તકનું લખાણ તપાસી તથા તેની પ્રસ્તાવના તથા સ્નેહસમર્પણ લખી આપી છે, જે માટે હું તેમનો આ તકે ઉપકાર માનુંછું. આ પછી મારે માટે લખવાનું કાંઇપણ રહ્યું

હોય એમ મને લાગતું નથી, છતાં મારા તરફથી બે બોલ લખવાની જરૂર વિચારૂં છું.

આ પુસ્તક પ્રગટ કરી જાહેરમાં મુકવા પહેલાં મને એટલોબધો ઉમંગ થઇ આવ્યો છે કે તુર્કી સિપેહસાલારો (મરહુમ) **નાઝીમપાશા** અને **અબ્દુલ્લાપાશા** તથા **મારશલ શૌકતપાશા, અલીરિઝાપાશા** તથા **શુકરીપાશા**ના ફોટો બ્લોક કરાવી મંગાવવાનો ઓર્ડર પણ મુંબઇ ખાતે રવાના કરી દીધો, પરંતુ તે મારી બેહદ નાસીપાસી વચ્ચે માત્ર બેજ સીપેહસાલારો **નાઝીમપાશા** અને **અબ્દુલ્લાપાશા**ના બ્લોક તૈયાર થઇ શક્યા અને આ પુસ્તકનું કામ પુરૂં થયું. એટલે બીજા યોદ્ધાઓના ફોટો આ પુસ્તકમાં આપવાનું બની શક્યું નથી. હું આશા રાખું છું કે આ પુસ્તકની વાંચકમાં મન માનતી કદર થશે અને ફરી ચાલુ થયલી લડાઇ ચાલુ રહેશે તો બીજા ભાગ તરીકે એજ પુસ્તક નવા હેવાલોથી પ્રગટ કરવામાં આવશે. અને ત્યારે બીજા યોદ્ધાઓના ફોટો આપવાને હું બનતું કરીશ.

છેવટે મારો પ્રથમ સાહસ હોવાથી તેમાં રહેલ હસ્તદોષ અને ખામી બદલ ક્ષમા ચાહું છું. અને બીજા ભાગ પહેલાં આ પુસ્તકનાં સુધારણા અર્થે કાંઇપણ સુચના આશ્રયદાતાઓ તરફથી થતી રહેશે તો તે તરફ જરૂર લક્ષ આપવાને બનતું કરીશ. તે પછી આ પુસ્તકને પ્રથમ આશ્રય આપનારા ગૃહસ્થો અને આ કામે મને પુરતી સલાહની મદદ કરી મારા ઉમંગને ઉત્તેજીત કરનારા મારા ઉપલા મીત્રનો ફરી એકવાર ઉપકાર માનું છું.

હું. છું,

ડીપો સામે-**નવસારી.** } **મુન્શી સૈયદ મુસ્તુફા સૈયદઅલી.**

અનુક્રમણિકા.

જંગે બાલકન

અથવા

ટર્કી વિરૂધ્ધ બાલકન લડાઇ.

પ્રકરણ ૧ લું.

વિરત્વનો નમુનો.

ખાસાને ખુદા રંજો અલમ સેહતે હંય
હર હાલમેં રાજી બ રજા રેહતે હંય
હોતી હય પરખ ખુબ ખરે ખોટેકી
મૌલાકી કસૌટીકો અજલ કેહતે હંય.

તમામ દુન્યાનું લક્ષ્યબિંદુ થઇ પડેલ આ અદના નોવેલ ૧૯૧૨ ના અકટોબર માસના અધવચથી શરૂ થાય છે. હમો તે જગા માટે લખવા ઇચ્છીએ છીએ, કે જે યુરોપના સંપીલા રાજ્યો વચ્ચે આજ સૂધી શુરવિરતાથી ટકી રહી છે, તે ટર્કીની મશહુર ભૂમી છે, જેણે

એક વાર તલવારના જોરે યુરોપને ખખડાવી મુકી રાજ્ય મેળવ્યું છે. ઇસલામની જીંદગીના જમાનામાં (એટલે આસરે સાડી તેરસો વરસમાં) તેની ઉપર નરમી તથા ગરમી બન્ને સરખી રીતે ચાલી આવે છે. પરંતુ ઇમામના નુર અને ઇસલામના પ્રકાશથી જે જબરદસ્ત તાકત મુસલમાનોને બક્ષીસમાં મલી છે, તેના પ્રતાપે, અરબસ્તાન, સિરયા, દમાસકસ તથા રોમ, ઇજીપ્ત, કોન્સટન્ટીનોપલ, સ્પેન, ચીન અને દુન્યાના બીજા તમામ ભાગોમાં આ અમનો અમાનની સલતનતે સીક્કો જમાવી દીધો. ઇસલામની જબરદસ્ત ઇશ્વરી વીજલીએ પાપ, પરિતાપ અને પ્રપંચની હસ્તીના વિશાળ ક્ષેત્રમાં અંગાર સળગાવી દીધો હતો. ખુદાની દરગાહથી ઇસલામનો સીક્કો જમાવવામાં ટર્કોને વધારે હિસ્સો મળેલો હોવો જોઇએ, જેથી આ કાર્યને તેઓજ અતિ વિરત્વ સાથે છેવટ ઉપર લાવી શકયા.

ઇસલામી તવારીખ ઉપર નજર કરીશું તો ઘણાએક દાખલાઓ જોવામાં આવશે કે હાલના જેવી મુશ્કેલીઓ તેની ઉપર કોઇ પણ કાળે આવવા પામી ન હતી. આ કંઇ ફક્ત ડરનો સવાલ નથી, પરંતુ મૌત અને જીંદગીનો સવાલ છે. કેમકે આગલા મામલાઓ આટલી બધી ગંભીરતા ઉપજાવતા ન હતા. જેમકે 'ક્રુઝેડ'ની લડાઇ પછી ઇસલામ ઉપર સર્વથી મોટો ભય, બગદાદની ખીલાફતનો ખટપટી વખત હતો. તાતારીઓની તોફાની રેલે પાનશો વરસની અબ્બાસી સલતનતની બત્તી બુઝાવી દીધી હતી; અને ઇરાન, તુર્કસ્તાન તથા ખ્વારઝમના મુસલમાનોને પણ પોતાના મોજાઓમાં ખેંચી લઇ ગઈ હતી. એ સર્વે આફત જો કે ટળી, પરંતુ તે સમયે બે વાતો એવી પણ હતી કે ઇસલામના પાકદામન ઉપર ધબ્બો લગાવવાની નીચ

યુક્તિ ચાલી રહી હતી. પરંતુ તેમા કુદરતે ટર્કોનીજ પાશબાની કરેલી જણાઇ કેમકે આ વખતે ઇસ્લામ દરેક તરફથી સંભાળપુર્વક રહ્યો, અને તેણે પોતાની મનહરણ અસર એવી તો લોહચુંબકરૂપે નાંખી કે જેઓએ એને નાબુદ કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેઓને પણ પોતાના પ્રેમી બનાવી લીધા.

બીજી બીના ડર ન રખાય તેવી તે સમયમાં એ હતી કે, ખુદાની મહેરબાનીથી દુન્યામાં ચારે તરફ મુસલમાનોની જબરદસ્ત સલતનતો હયાત હતી; એટલુંજ નહિં પણ પુરેપુરી મજબુત હતી, તેમા વિજયની નિશાનો પણ જોવામાં આવતી હતી. હિંદુસ્તાનમાં તે સમય **ગ્યાસુદ્દીન બલબન** રાજ્ય કરતો હતો, જેની હુશિયારી તેમજ અકલમંદીની છાપ હલાકુના હૃદયમાં જામેલી હતી. પછી ઇજીપ્તમાં ગુલામોના રાજ્યની શરૂઆત એ સર્વથી ઇસ્લામમાં યુવાવસ્થા પ્રવેશ થઇ ચુકી હતી. ગ્રેનડાના કસરૂલ હમરા (રાજ્યમહેલ) ઉપર ઈસ્લામનો માહતાબ પોતાના પુરા પ્રકાશ સાથે ચલકી રહ્યો હતો. **સલજુકી** તુર્કમાનોમાં હજુ જાન બાકી હતો, અને એનાજ પ્રતાપે બગદાદ પછી પચાસ વરસથી પણ કમ સમયમાં **ગાઝી ઉસમાને બરૂસામાં** એક બીજી સલતનતનો પાયો જમાવ્યો, અને જેને **સલીમ યાવઝના** જબરદસ્ત હાથો અંતે ફતેહમંદી સાથે લાવી શકયા. આ ભયના ટળી જવા પછી **સ્પેનની** ફતેહ તેમજ તુર્કસ્તાનની ફતેહમાં કોઇ પણ એવી બીના નથી કે તેને ડર કેહવામાં આવે. જો કે સ્પેનથી મુસલમાનોને ખરાબ રીતે કાઢી મુકવામાં આવ્યા, પરંતુ આફ્રિકાની બરબરી રિયાસતોએ સદીઓ સૂધી જે કંઇ યુરોપથી અને ખાસ કરી સ્પેનથી બદલો લીધો, તે ખરેજ સ્પેનીશોને જીંદગી પ્રયંત યાદ રહે તેવો હતો, અને તે જાણીતાઓથી છુપો નથી.

એની પછી કોઇ પણ એવો ભય આવ્યો નથી, કે: જે વર્ણવા-લાયક હોય. આ આગલી બીકોનો આજકાલની હાલત સાથ મુકાબલો કરીશું, તો સાફ જણાશે કે આ સમયે ઇસ્લામી દુન્યામાં કોઇ હિસ્સો, કોઈ ખૂણો, એવો નથી કે જ્યાંથી ઉમેદની રોશની પોતાની ઝલક બતાવી શકે. મુસલમાનો આ સમયે આફતોમાં ઘેરાયલા લાચાર છે, અને દુન્યાના દરેક દેશોમાં ખરાબ થઇ રહ્યા છે. રશિયામાં તેમની સ્કુલો સરકારી પહેરા હેઠળ રાખવામાં આવે છે. ટયુનિસમાં તેમને હજની ફરજ અદા કરવાની પણ રજા મલતી નથી. અલજીર્યામાં તેમની વકફ જમીનો ઉપર પણ ફ્રાન્સીસીઓનો કબજો છે. અને ફ્રાન્સે* મોરક્કોની સ્વતંત્રતાના ગળા ઉપર છરી ચલાવી દીધી છે. જ્યાં તેમની વાયઝ ઉપર પણ પોલીસ પહેરો રાખવામાં આવે છે. ઇરાનની જે ગતી બનાવવામાં આવી છે તેથી હાલે કોઇ અંજાણ નથી. ખ્રિસ્તી તલવારની ધારથી ત્યાંના શહીદોના લોહીના ટીપાં પડે છે. ટ્રીપોલીમાં એક મસીદ ઉપર ક્રોસ ચઢાવવામાં આવ્યો છે, અને ત્યાંના કતલ થયલા નિર્દોષો અને યતીમોની રડારોડ ત્યાંના ઉજડમાં સંભળાય છે. બાલકનમાં તેમના બે ગુનાહ સ્ત્રી બચ્ચાંઓને બકરાંની પેઠે રેંહસી નાંખવામાં આવ્યા છે. ત્યાંની વિધવાઓનો વિલાપ મેદાનમાં ગાજી રહ્યો છે. હવે રહ્યું કોણ? એક કાબુલ! પણ તે વગરખપનું; અને બીજું ટર્કી! તે તો આજ ચારો બાજુથી ગીરફતાર છે. તેને યુરો-

---

* મોરક્કો અને ટ્રીપોલીની માછલીઓ ઉપર ફ્રાન્સીસો અને ઈટાલી બગલા ભગતોની કંઈ મુદ્દતથી નજર હતી, અને તેઓ હિંમત અને બહાદુરી કરી તેને ગળી પણ ગયા હતા. પરંતુ તે માછલીઓના કાંટા કંઇક મજબુત અને અણીદાર હોવાથી તેમના ગળામાં ફંસી લોહીલુહાણ કરી દીધા.

પથી હાંકી કાઢવા યુરોપવાશીઓ પોતાના પગથી માથા સૂધીની તાકતનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે, અને દાંત કચકચાવી હાથ ધોઇ બેસાં રહેલા છે કે કયારે એ યુરોપથી ન્હાસી એશિયા માઇનોરમાં જઇ ભરાય. પરંતું આ યાદ રાખવું કે ટર્કીને યુરોપથી મટાડનારાઓ પણ આખરે મટી જશે. આજકાલ વગર બહાનાના બહાના કાઢી લડાઇ ઉઠાવવામાં જે રીતે યુરોપ આગળ પડયું છે, તે સર્વે કોઇને પ્રત્યક્ષ થઇ ચુકયું છે. અને તેમા મુખ્ય તત્વ કયું સમાયલું છે તે પણ દુન્યા સારી પેઠે જાણી ચુકી છે.

ટર્કી ઉપર એવી મુસીબતો પહેલાં પણ ઘણી ખરી વખત પડી હતી, આ બનાવને તો એક સો વરસ પણ પૂરાં ન થયાં હશે કે, એક બાજુ આખો યુરોપ તેના મુકાબલામાં, અને બીજી બાજુએ ત્યાં ઘેરની અંદર એટલે **અપાઇરસ** (ટાપુ)માં એક પાશાએ મોટો બળવો ઉઠાવી તોફાન કર્યું, અને રાજયને જડથી ઉખાડી નાંખવા માટે જાહેરમાં કશી રીતની કસર બાકી ન રાખી. પરંતું ટર્કી આજ સૂધી કાયમ છે, અને તે પાશાનું નામ પણ રહ્યું નહિં. એનાથી કંઇક વર્ષો આગળ મહાન **નેપોલીઅને** ઇજીપ્ત અને **સિરિયા**પર કબજો કરી લીધો હતો પરંતુ તેબી આખરે કેદમાં જઇ ઘણીજ દયામણી રીતે મરણ પામ્યો અને આ બન્ને જગ્યાઓ ઉપર બરાબર ઉસમાની વાવટો ઉડી રહ્યો છે. એજ ચક્કરમાં ત્રીજું મહા દુઃખદાયક પ્રકરણ ઉપસ્થિત થયું, અને તે એક ઇજીપ્તના ગવર્નર **મહમદઅલીપાશાએ** માથું ઉઠાવ્યું હતું. તે વેળા એક બાજુએ રશિયન લશ્કર બોસફરસ નદિના કિનારા ઉપર એકઠું થયું ત્યારે બીજી બાજુ મહમદઅલીનું ઇજીપ્શીઅન લશ્કર **કિનાન** અને **સિરિયા** સૂધીજ નહિં પરંતું એશિયા માઇનોરથી પણ

ટર્કોને એક પછી એક એમ લગાતાર પરાજય આપી કોન્સટન્ટીનોપલથી થોડાજ માઇલના ફાસલા ઉપર બારૂસાની પાસે પહોંચી ગયું. એટલું છતાં પણ મહમદઅલીને આખરે ટર્કોનાજ દોસ્તોમાં ઉતરવું પડયું. અને ટર્કોએ કંઇ મુદ્દત પછી રૂમાનિયા અને ક્રિમિયા ફતેહ કરી દુન્યામાં પોતાની શુરવિરતા અને વિરત્વનો સિક્કો બેસાડી દીધો.

હાલમાં ટર્કો તેજ જુસ્સો બતલાવવા લાગ્યા છે, કે જે તેઓએ આગાઉ તેમજ સને ૧૮૫૪–૫૫ માં સલસટ્રીયા અને ક્રોસની લડાઇમાં બતલાવ્યો હતો, અને સને ૧૮૭૭ના પીલુના તેમજ રો. મના બડાયક કાર્યોની વિખ્યાતીથી દુન્યા ગજાવી હતી.

હાલમાં જ્યારે ચોતરફથી, એટલે બલ્ગેરિયા, સરવિયા, મોન્ટિ. નીગ્રો અને ગ્રીકે લડાઇ જાહેર કરવાની તૈયારી કીધી અને છુપી રીતે એઓ તરફથી લશ્કર સરહદો ઉપર ઉતારવામાં આવ્યું, ત્યારે બાબેઆલીની જાણીતી જગ્યાએ તમામ યુરોપને એ બીના જાહેર કરી, યુરોપે સુલતાન સુલેહના ભરોસામાં રાખી જણાવ્યું કે લડાઇ કદી પણ ઉઠાવવામાં આવશે નહિં, પરંતુ જ્યારે મામલો બેઢપ નજરે પડયો ત્યારે બાબેઆલીએ શુક્રવાર તારીખ ૪ અકટોબર ૧૯૧૨ ના દિવસે યુરોપના રાજ્યો ઉપર નીચલો પત્ર મોકલ્યો.

" જ્યારે બાબેઆલીએ આ બીનાને સાંભળી કે યુરોપના મોટા રાજ્યના મજબુત અટકાવથી પણ બાલકન રાજ્યના રૂવાં વટીક હાલતાં નથી, ત્યારે બાબેઆલીનો એવો વિચાર છે કે આ રાજ્યોના લાગતા વળગતાનો જુસ્સો તેજ દિવસે ઠંડો પડશે કે જ્યારે યુરોપી રાજ્યો તોપ અને ગોળીથી એમને સમજાવા દે. ઉસમાની રૈયત અને ફોજ વર્ષોવર્ષની આવી ઉશ્કેરણીભરી ફીસાદી શરારતોથી કંટાળી ગઇ છે.

તેથી બાલકન રાજ્યોની લડાયક પહેલને તેઓએ અંતઃકરણપુર્વક કબુલી છે. અગર તરતજ યુરોપી રાજ્યો બાલકન વાળાઓને તલવારથી સમજાવવામાં સામેલ કરે તો મામલો ગંભીરરૂપ પકડશે. અને બીજાં રાજ્યોના વચમાં પડવા પહેલાંજ ટર્કીની ફૌજો તેનું અભીમાન તોડતી નજરે પડશે. માટે ટર્કી મોટા રાજ્યને અપીલ કરે છે, કે આ બાબતને દબાવવા તેઓએ તરતજ કામ લેવું. ”

પરંતુ આખરે બાલકન રાજ્યોએ તારીખ ૧૭ અક્ટોબર ૧૯૧૨ ના દિવસે **એલટીમેટમ** આપ્યું કે, “ **મેસિડોનિયાને** સ્વતંત્ર કરો નહિં તો લડાઇ જાહેર કરવામાં આવશે. ”

બોસેનિયા, હરજિગોનિયા તથા બલગેરિયા એ સર્વે એક પછી એક એમ ટર્કીના કબજેથી નીકળી ગયા, પરંતુ યુરોપના હીરસની અંગાર વધુ અને વધુ ભડકતી ગઇ. ટર્કીએ દરેક ચાલતી રીતથી કોશેશ કીધી કે, એ આગ કોઇને કોઇ રીતે બુઝાઈ જાય. પરંતુ એજ રાજ્યોએ કે જે આગળ એનાજ હાથ નીચે હતાં, તેઓએ પોતાની સંપીલી ફૌજથી તેના ઉપર ચારે બાજુથી હલ્લો કરી દીધો. ત્યારેજ ટર્કીને માલમ પડયું કે યુરોપની હીરસની અંગાર જો બુઝાવી શકાય તો તે લોહીના જબરદસ્ત છાંટાથીજ બુઝાવી શકાય. છેવટે એ વિચારે લાચારીથી ટર્કીએ વગર તૈયારીએ લડાઇ જાહેર કીધી. ચારે રાજ્યો કે જેઓ લડાઇમાં એકદમ ઉતરી પડયાં તેમાં એક ગ્રીક છે, જે ટર્કીને યુરોપથી કાઢવા અને **અબાસુફિયા** મસીદમાં કોઇ ગ્રીકના માથા ઉપર શહેનશાહી તાજ રાખવા ચાહે છે. જેણે સને ૧૮૯૭ માં ટર્કી વિરૂદ્ધ ગ્રીક વિગ્રહમાં એજ ટર્કીના હાથે સારો સવાદ ચાખ્યો હતો. બલગેરિયા **મેસિડોનિયા** હજમ કરવા ઇચ્છા ધરાવે છે, જેની હદ

એવી રીતે ગોઠવવા ધારે છે કે **રોઢાપના** પર્વોતોનો આખો દક્ષિણ તરફનો ઇલાકો ઇજીયન સમુદ્ર સૂધી કે જેમાં **ડેડાગાજ** અને **સાલુનિકાના** બંદરો પણ સામેલ છે, તે અને **મેસિડોનિયાની** પશ્ચિમ બાજુની હદ **વારદાર** નદિથી લઇ પુર્વની **મેરટઝા** નદિ સૂધી થાય. સરવિયાને ઉમેદ છે કે **અસકોપ** દેશના દક્ષિણ બાજુની હદ અમારા કબજામાં આવવાથી આસ્ટ્રિયા તકરાર લેશે નહિં, કે જે હિસ્સાને સરવિયા પોતાના પગનું નામ આપે છે. મોન્ટીનીગ્રો આ રાજયો પાસેથી **સ્કુટરી** તેમજ **માલીસોરીની** બક્ષેશ ચાહે છે. ગ્રીક **અપાઇરસ** ટાપુ અને **ઈજીયન સમુદ્ર** પોતે ખાઇ જવા ઇચ્છે છે. અને તેમ છતાં આ સમયે ચારો રાજયો એવું પરમાર્થી કોલ દેખાડે છે કે, હમોએ **મેસિડોનિયાને** સ્વતંત્ર કરાવાને માટે લડાઇ ઉઠાવી છે ! યુરોપી પ્રપચી જાળથી જાણીતી દુન્યા આગળ આ કેવી શોખાઇ !

ટર્કીએ જો કે પોતાની આબરૂ બચાવવા માટે તારીખ ૧૭ મી અકટોબર ૧૯૧૨ ના દિવસે લડાઇ જાહેર કીધી, પરંતુ આ ખુલ્લું છે કે તેનું લશ્કર એ તારીખે એકઠું થઇ શકયું નહતું. અને આજુબાજુના લશ્કરને **મુસ્તફાપાશા** તરફ કુચ કરવાને એ માટે હુકમ કરવામાં આવ્યો કે, બલગેરિયનોના આગળ વધવામાં ઢીલ પડી જાય. પરંતુ દુશ્મનોએ તો પહેલાથીજ તૈયારી કરી રાખી હતી, અને તારીખ ૧૮ અકટોબરે તો તેઓ સરહદને પણ ઓળંગી આવી ઇસ્ટન રૂમેલિયાના મુસલમાનોને રેંહસી નાંખ્યા હતા. અને **મુસ્તફાપાશા** ટર્કીશ રેલ્વેના છેલ્લા સ્ટેશન ઉપર કે બલગેરિયાની સરહદ ઉપર છે, ત્યાં ટર્કીશ લશ્કર થોડું હોવાથી તેમને મારી ત્યાં બલગેરિયનોએ કબજો મેળવી લીધો હતો.

ટર્કોની બહાદુરી જગજાહેર છે, કે જેના ડંકા તમામ દુન્યામાં વાગી રહ્યા છે. તેજ બહાદુરી આ લડાઇમાં પણ દેખાડવામાં આવી છે. જ્યારે ટર્કો **મુસ્તફાપાશા** છોડી **એડ્રીઆનોપલની** સડક તરફ ફર્યા અને રસ્તામાં **મેરેટઝા** નદ્દિ ઉપર પહોંચ્યા, જ્યાંનો પુલ જોઇ તેને ઉડાવી મુકવાનો વિચાર કર્યો. તેઓમાંનો એક બોલ્યો, "કોણ એવો શુરવિર છે ? જે આ પુલને ડાયનામેટથી ઉડાવી મુકે ! કે જેથી બલગેરિયનો એના ઉપરથી સહેલાઇ સાથે પસાર ન થઈ શકે."

આ સાંભળતાંજ એક ઓફિસર કે જે **મુસ્તફાપાશનો** લેફ્ટનંટ હતો, અને આ મુકામનો સિવિલ હકામ પણ હતો, તેણે આગળ આવી કહ્યું કે, "ઉસમાની ફૌજ પુલ ઉપરથી સહી સલામતી સાથે પસાર થઈ જાય તો હું પોતે આ શિર આપવાના કાર્યને અંજામ ઉપર લાવીશ."

આ સાંભળી સર્વે કોઇ જલદી જલદી પુલ ઉપરથી પસાર થઇ ગયા. અને મજકુર લેફ્ટનંટે પુલ ઉપર ડાયનામેટના ગોળાઓ મુકવા શરૂ કરી દીધા, પણ તે અર્ધા પુલ સૂધી પહોંચ્યો ન હશે, તેટલાં તો બલગેરિયન લશ્કર આવતું નજરે પડયું. તેજ સમયે તે લેફ્ટનંટ બોલી ઉઠયો કે હું જ્યાં સૂધી પુલની પેલી પાર જઇશ ત્યાં સૂધીમાં તો દુશ્મનો આવી પહોંચશે, અને પુલનું ઉડાવવું મુશ્કેલ થઇ પડશે. ત્યારે મારી જીંદગી શા ખપની છે ? એ જીંદગીથી મુલક અને ઇસલામી ભાઇઓને જે લાભ આપી શકાય તે ખરો. એ તો શું ? અગર એવા લાખ કાર્યો હોય અને મારા લાખ જીવ હોય તો દરેકને એવા ખેરખવાહીના કાર્યો ઉપર કુરબાન કરવાને હું મગરૂર થઇશ."

પછી તે લેફટનંટે ગોળાઓમાં આગ સળગાવી દીધી અને એક ધડાકા સાથે પુલની સહીત તે પોતે પણ ઉડી જઇ દેશ તથા દીન ઉપર કુરવાન થયો ! આફરીન એ દેશ માટે જાન અર્પણ કરનાર હિંમતવાન ગાઝીને !

દેતે હૈંય સરદાર સર તાજે સરે સરદાર પર,
જીસ તરહ મનસુર ખુદ સર દે દીયા સરદાર પર.

૪૪૫૧

પ્રકરણ ૨ જું.

જે વાતની બીક હતી તે આગળ આવી !

હુવાહુય ઇમાં જહાંસે રૂખસત ઉઠા હય ઇન્સાફકા જનાજા,
જહાંમે છા જાએગા અંધેરાં, વહી જો યુરોપકી રોશની હય.
(જમીંદાર)

આજે યુરોપનો ડાંભીક ડોળ પુર બહારમાં ખીલ્યો છે. તે કઇ તરફ વલણ લે તે હવે તો ભવિષ્ય અને ભાવિ ઉપર અટકયું છે. કેમ કે અત્યારે તો પુર્વની નજરમાં ભયાનક દેખાવ, અંતરમાં થરથરી અને કાનેન્દ્રીય ઉપર બસ તોપોના ધડાકા ! બંદુકોના અવાજ ! તલવારોનો ઝણકાર ! ભાલાઓની ચમક ! ક્રોસના ઝુંડાઓ ! ચારે બાજુથી મુકાબલો ! જોતાં બોલાઇ જતું હતું કે "શું આ વધારો, આ ભીડ, આ હલ્લો, અને ચારે બાજુથી ઘેરો ! કયામત ! કયામત ! મહેશર ! મહેશર ! અમાન ! અમાન ! એ શું છે ? શું ઇસલામના દુશ્મનો ક્રોસ હાથમાં લઇ ચંદ્રમાં પર ધસી આવ્યા છે ? શું બાલકનની જમીન ના **મેરી** (મરયમ) ને પુંજનારાઓ એક ખુદાને માંનનારાઓની છાવણીઓ ઉપર ચઢી આવ્યા છે ? શું ખોટા એ ખરી અને ઇન્સાફી વલણ ઉપર હલ્લો કરી દીધો છે ? "શું આ ખરી ફેસલાનો એજ દિવસ છે ?" શું આજેજ ફેસલાની ઘડી

પસાર થાય છે? શું આજેજ જુઠ અને સચ્ચાઇનો ખુલાસો થનાર છે? ઓ! શું ઇસલામની તલવાર મ્યાનથી બહાર નીકળી પડશે? શું આજે ભાલાઓને શીકલ કરાવામાં આવશે? ઓ! આ મિનારાઓથી કેવા અવાજો ઉઠી રહ્યા છે! તખ્તો ઉપર કયા હુકમો લાગુ પાડવામાં આવી રહ્યા છે! ઓ! મેહરાબો ગાજી રહી છે. ખાનકાઓમાં ચીચયારીઓ પડી રહી છે, મજલીસોમાં અવાજ પડી રહ્યો છે, કે જહાદવાળાઓ! જહાદ વાળાઓ! "ખુદાના રસ્તામાં જાન અને માલથી જહાદ કરો!" અરેરે! એ કેવો મામલો છે! ઇસલામી મહેલ કંપી ઉઠયો છે! બાદશાહી મહેલમાં ધરતીકંપ આવી રહ્યો છે! મદીનાનો લીલો ગુંબજ, આહ! તે પાક ગુંબજ! તે પવિત્ર અને શ્રેષ્ટ ગુંબજ! જે હમારી ઉમેદો અને ઇચ્છાઓનો પોઇંટ છે, તે પણ શું આજે ગાજી ઉઠશે? શું તેની દીવાલો પણ ધ્રુજી જશે! શું તેના સુવાવાળાઓ પણ કબ્રોમાંથી ચીસો પાડી ઉઠશે! ખુદા એ શો બનાવ છે! મારૂં બદન કેમ કંપે છે! મારૂં અંતઃકરણ કેમ વેહરાઇ જાય છે! હ્રદય કેમ બેચેન થઇ રહ્યું છે! ખેંચાણનો એટલો બધો પાવર કેમ આવી પડયો છે! વિચારોમાં કેમ જુસ્સો પ્રગટી રહ્યો છે! ખુદા શું વખત આવી પહોંચ્યો છે, કે અમો તારા રસ્તામાં ઉભા થઇ જઇએ! શું તારા પ્યારાના દુશ્મનોએ તારા નબીનું નામ મટાડવાને તલવારો ઉંચકી લીધી છે! શું તેના ગોળાઓ ઇસલામી સરહદમાં ધ્રુસી આવશે? શું તેના કદમો ખુદાની એકત્રતાને માનનારાઓની જમીનને પાયમાલ કરવા ઉઠી ચુકયા છે! ઓ! શું તેમની તલવારો એજ માટે મ્યાનથી નીકળી છે કે, ઇસલામના બચ્ચાંઓનું લોહી પીએ! તેમની બંદુકોના ઘોડાઓ એને માટે ચઢાવવામાં આ-

વ્યા છે કે કલમો પઢનારાઓની છાતીની હાડકી તોડી નાંખવામાં આવે! તેમની તોપોના મોંઢા શું એ માટે ખોલવામાં આવ્યા છે કે રાજમહેલની દીવાલોને જમીન ઉપર ઢગલા મીસાલે કરી દે! ઓ! શું તે ઇસલામને મટાડવા માટે આવ્યો છે! ખુદા શું એવુંજ થશે! શું મારી આંખો જોઈ શકશે કે **અબ્બાસુફિયા** મસીદ ઉપર જે તારી પવિત્ર ઇબાદતની જગ્યા છે, ત્યાં ત્રણ ખુદાનો અપવિત્ર ઝુંડો ઉડાવવામાં આવશે! શું આ મિનારાઓ ઉપર કે જ્યાંથી **અલ્લાહો અકબર**ના સુરીલા અવાજો આવતા હતા, ત્યાં હવે ક્રોસ પુજનના ઘંટા વાગશે! શું આ મિમબરો ઉપર હવે તારી તારીફ તથા તૌસીફની જગ્યાએ ત્રણ ખુદાનો ખુદબો પઢાશે! અને શું આ મસીદોની મેહરાબો હવે ખ્રિસ્તીઓની ગાયનોથી ગાજશે! નહિ! અરે નહિ! "હાય! તે સમય આવવા પહેલાંજ મારૂં મૌત આવે!" આ હું જોઇ શકતો નથી, તેમજ જોવાને માટે જીવતો રહી શકતો નથી! ઓ! **અબુલ આસીમ** શું તું ઇસલામના લોહીથી ઉછર્યો નથી! શું તારી રગોમાં શુરવિર આરબોનુ લોહી દોડતું ફરતું નથી? પછી કેમ તારી શરમ જોશમાં આવતી નથી. ઓ વિચારો ગોઠવનાર મુસલમાન! ઉઠ! અને તારી તલવાર સંભાળ! જો દુશ્મનોના ઘોડાઓ સરહદોને ઓળંગી **કરકકિલીસેહ** તરફ વધવા લાગ્યા છે! જો તેની લગામો **એડ્રીઆનોપલ** તરફ ફેરવવામાં આવી છે! અને તેઓએ પોતાની આંખો **કોન્સટન્ટીનોપલની** ભવ્ય મસીદો તરફ લગાવી દીધી છે! ઓ **અબુલ આસીમ!** તુ કયા સમયની વાટ જોતો બેઠો છે? છોડ! આ બાલ બચ્ચાઓનો વિચાર છોડી દે! શું થયું જો એ નહાના છે! એઓ યતીમ પણ થઈ જશે તો શું થયું! શું દુન્યાભરના

મુસલમાનો એમને સંભાળવાને થોડાં છે ! શું તારા બચ્ચાંઓ તેમને પોતાના બચ્ચાંઓ પ્રમાણે વહાલા નહિં હશે ! પછી શું એમને માટે કેમ વિચાર કરે છે ! ઉઠ ! અને લડાયક મેદાનની તૈયારી કર ! જો પરિક્ષાનો સમય માથા ઉપર આવી ઉભો છે, અને વફાદારીની શરત પુરી થનાર છે. આજે ખુદાના રસ્તામાં કુરબાન થવાનો દિવસ છે ! ઉઠ ! ઉઠ ! અને આ ફરજને પુર્ણ કરવા માટે તૈયાર થઈ જા ! જો તને બોલાવવાના અવાજો આવી રહ્યા છે ! ઉઠ ! "અને આવુંછું, આવુંછું" કહેતો હાજર થઈ જા !"

એક સાધારણ વયનો, તુર્કીના **હમીદીયા** ગામડામાં એક ગરીબ તુર્ક પોતાના દિવાનખાનામાં લડાઈના મેદાનમાં જવાની તૈયારી કરતો ઉપલાં વેણો ઉચ્ચારે છે, તેની આગળ બે બચ્ચાં દોડતાં આવ્યાં, બાપને જોતાંજ વહાલથી ભેટી પડી, ન્હાના છોકરાએ અતિ ભોળા અવાજે કહેવાનું શરૂ કીધું "બાવાજાન આજે તમો કઇ તૈયારીમાં પડેલા છો ?" છોકરાની બહેન કે જે તેથી ફક્ત બે વર્ષ મોટી છે તેણે રસીલા અવાજે કહ્યું "હાં વ્હાલા પિતા, આજે તો તમો ક્યાંએ જવાની તૈયારીમાં પડેલાં દેખાવ છો ?"

પિતાએ બન્ને નહાના બચ્ચાંઓને વ્હાલથી જોઇ આંખોમાં અશ્રુ ભરી લાવી કહ્યું "હા બેટા આસિમ અને બેટી શમિસા હું એક ખાસ કામ માટે જાઉંછું."

"પિતાજી હમને નથી બતાવતા, કે તે ખાસ કાર્ય શું છે ?"

"હાય ! બચ્ચાં ! તમો પુછીને શું કરશો ? હું ખુદાના કામ માટે જાઉં છું."

શમિસા જલ્દીથી બોલી ઉઠી "વ્હાલા પિતા ખુદાનું તે શું કાર્ય હશે ?"

આસિમ વાતને કાપી બોલ્યો, "પિતાજી પાછા કયારે ફરશો ?"

પિતા આંખોમાં અશ્રુ લાવી કહેવા લાગ્યો, જ્યારે પુત્રો તમે બન્ને જવાન થઇ જશો ત્યારે.........."

બન્ને ભાઇ બહેન એકદમ ગભરાઇ બોલ્યા, "હેં ! પિતા એટલીબધી વાર ! હાય ! હાય ! હમો તો ત્યારે દુઃખના માર્યા મરી જઇશું ! હમારા માથા ઉપર માં તથા નાની નથી, દાદી હતી તે પણ ખુદાને ત્યાં સીધારી છે, ત્યારે અહીં હમો એકલા કેવી રીતે રહીશું."

"નહિં વહાલા બચ્ચાં હું તમો બન્નેને મદ્રેસામાં છોડી જઇશ, જ્યાં સુખેથી તમો રહેશો, અને ત્યાં તમે સારી રીતે ઇલમ પઢજો. મેં તમારા માટે પુરો બંદોબસ્ત કરી દીધો છે." શમિસાએ રડતાં ચહેરાએ કહ્યું, "નહિં બાવા, અમારાથી તો ત્યાં રહેવાશે નહિં. અમારૂં તો ત્યાં દીલ લાગવાનુંજ નથી, અમો ખ્રિસ્તીઓના હલ્લાથી ડરીએ છીએ, અને તમો પણ આવા સમયમાં હમને એકલા મુકી જાઓછો. ખુદાની કસમ, હમારો તો જાન નીકળી જશે."

"હા બાપુ ખરેખર આ તમો શું કરોછો ? અમો ભલા ત્યાં એકલા કેવી રીતે રહીશું !"

બાપે દિલાસો દેતા કહ્યું, "બેટા, હું આ જુલમી યુરોપી ખ્રિસ્તી-ઓનીજ ખબર લેવા જાઉંછું. તમો એમનાથી કેમ બીહોછો ?"

"અહાહા ઠીક અબ્બા ! તમો લડાઇ ઉપર જાઓછો ?'

શર્મિસા ભાઇ પ્રત્યે, " જોયું ભાઇ હું કહેતી નહતી કે સર્વ પુરૂષો લડાઇમાં જાય છે; આપણા બાપુ પણ ત્યાંજ જવાની તૈયારીઓ કરતા હશે."

આસિમે બાપને પુછ્યું, પણ અબ્બા અમને અહિં કેમ મુકી જાઓછો ? અમને પણ તમારી સાથેજ લઇ ચાલો, હું તો જરૂર તમારી સાથે આવીશ."

" અને શું હું નહિં આવીશ ? શું હું અહિંજ રહીશ ?" છોકરીએ વાત સાંભળી પોતાને લઇ જવાની ખાહેશ બતલાવી.

" બેટા તમો હમણા ન્હાના ન્હાના છો, તમારી ઉમર આવી નથી, કે તમો મેદાનમાં જઇ શકો." બાપે પ્યારના લેહજામાં કહ્યું.

" કેમ બાવા શું મારી ઉંમર દસ વર્ષની નથી ?"

" હા દસ વર્ષની તો છે, પરંતુ પછી પણ ન્હાની છે."

" ન્હાની છે તો શું થયું ? શુ હું મેદાનમાં કઇ પણ કામ કરી નહિં શકીશ ?"

પિતાએ હસીને પુછ્યું " ઠીક ભલા તું શું કાર્ય કરશે ?"

છોકરાએ દીવાલ ઉપર ટાંગેલી એક નાની સરખી રાયફલ તરફ ઇશારત કરી કહ્યું. " આ જુઓ, મારૂં હથિયાર અહિંજ મૌજુદ છે. નિશાન કરવી તમોએ મને શિખવી દીધી છે. તમો દસ બલગેરિયનોને મારશો તો શું હું મારી રાયફલથી એકને પણ જહન્નમમાં ન મોકલી શકુ ?"

બાપ છોકરાની બહાદુરી ઉપર ખુશી થઇ કહે છે કે, " જો હાથોહાથની લડાઇનો સમય આવ્યો તો ?"

એક નાની સરખી તલવાર જો પોતાની કમરપર લટકતી હતી, તે ઉપર હાથ નાંખી તે છોકરો બોલ્યો. " વાહ ! તલવારની લડાઇમાં તો હું મારી આખી ટોળીથી પહેલે નંબરે છું."

બાપે છોકરીને કહ્યું, “ ઠીક શમિસા આસિમ તો દુશ્મનો સાથ લડાઇ લડવા માટે મેદાનમાં જાય છે. પણ તમો ત્યાં જઇ શું કરશો.”

શમિસા દોડતી જઈ કોઠડીમાંથી એક નાની સરખી પાણીની મશક અને કપડાઓની એક પોટલી ઉઠાવી લાવી, અને બાપને બતલાવી કહેવા લાગી, “ આ લેઓ બાવાજાન આ મારા હથિયારો છે.”

બાપે અજબ થઈ પુછયું, “ હેં શમિસા આ શું ! એને શું કરશે ?”

“ બાવા જાન આ મશકમાં પાણી ભરીશ, અને મારી ખાંધ ઉપર ઉઠાવી લશ્કરમાં આવીશ. આ જુઓ મારી પાસે એક નાનું સરખું ગ્લાસ પણ છે, એથી હું તમને ભાઇને તેમજ સર્વે લશ્કર વાળાઓને પાણી પીવડાવીશ, અને ઘાયલોના જખમો ધોઈશ.”

“ અને આ પોટલીને શું કરશો ?”

તેવાજ ભોલપણામાં છોકરી વળી બોલી ઉઠી, “ એમા પિતાજી રેશમ તથા સુતરના ચીથડાં રાખેલાં છે, અને એને બાળી તમારા જખમોની અંદર ભરીશ, અને ઉપરથી પટ્ટીઓ બાંધીશ.”

બાપે આંખોમાં આંસુ ભરી કહ્યું, “ બેટા, આ ચીજો તમોએ કયાંથી મેળવી ?”

“ બાવાજાન જેવી રીતે અમારા મદ્રેસાના સર્વે છોકરાઓ લડાઇના મેદાન માટે જવાને તૈયાર થયા છે, તેવીજ રીતે હમારા મકતબ (મદ્રેસા)ની સહેલીઓ પણ લડાઇના મેદાનમાં જવા લાગી છે. તેઓએ આ સર્વે ચીજો એકઠી કોધી હતી. તેઓ પાસેથીજ એ ચીજો હું લઇ આવીછું.”

પ્રકરણ ૩ જું.

કામીલપાશા.

દૌલતે હુસ્ન જ્યાદા હો તુમ્હેં ઔર નસીબ
લો મુબારીક હો કે જોબનપે બહાર આઇ હુય.

ગાઝી **અહમદ મુખતાર** પાશા, સદરે આઝમે જ્યારે જાણ્યું કે, મોન્ટીનીગ્રોએ લડાઇ જાહેર કીધી, અને સરવિયનો તથા બલગેરિયનો ટર્કીશ હદોમાં ઘુસી આવ્યા, ત્યારે પોતાનો જુસ્સો કાબુમાં ન રહી શકવાથી **બાબેઆલી** પાસે તરતજ લડાઈ જાહેર કરવાની ઇચ્છા પોતે બતાવી અને આ સવાલને પ્રધાન મંડળમાં મુકયો. પણ કામીલપાશા અને શેખુલ ઇસલામ, સદરે આઝમના આ જલદીના વિચારોથી વિરૂદ્ધ પડયા; અને કહ્યું, “ પહેલાં એક મજલીસ બોલાવવી જેમાં રાજ્યના મોટાં અધીકારીઓ તથા પ્રતીષ્ઠીત માણસોને બોલાવી લડાઇ બાબત તેમના વિચારો લેવા જોઇએ. તે પછી તેમના વધુ વિચારો ઉપર કાર્ય કરવું ઠીક પડશે. ”

નાઝીમપાશા જેઓ લડાઇ ખાતાના પ્રધાન છે તેઓ બોલ્યા, “ મેં હમણાજ લડાઇ ખાતાનું પ્રધાનપણુ લીધું છે, અને **રૂમેલીઆની** સર્વે સેંકડો માઇલની લાંબી સરહદ અને સરહદના કિલ્લાઓ ઉપર ફક્ત નેવુ હજાર લશ્કર હાલમાં છે; તો એટલું નાનું લશ્કર દુશ્મનોનાં મોટાં સૈન્યને કદી પણ રોકી શકવાનું નથી, એને માટે વધુ

મુદ્દતની જરૂર છે, કે જેથી ફોજે તમામ ગોઠવી શકાય, અને પછી લડાઇ જાહેર કરવામાં આવે. હાલમાં તો ફક્ત મોન્ટીનીગ્રોના મુકાબલામાંજ લડાઇ જાહેર કરવી જોઇએ. અને બાકી રહેલા બાલકન રાજ્યો સાથે જવાબ સવાલમાં ઢીલ નાંખવી ઠીક થઈ પડશે. ”

પણ સદરેઆઝમ **અહમદ મુખતારપાશાએ નાઝીમપાશાના** મતથી વિરૂદ્ધ પડી પોતાના વચનોની સાબેતીમાં જણાવ્યું, “ હજુ સૂધી બલગેરિયન લશ્કર બરાબર રીતે તૈયાર થયું નથી, તેથી જો આપણે દુશ્મન ઉપર પોતે હલ્લો કરવામાં ઢીલ કીધી, તો બલગેરિયનો તે સરહદો ઉપર પોતાનુ લશ્કર પુરી રીતે ગોઠવી આપણીજ ઉપર હલ્લો કરી દેશે. ”

આ સુચના લશ્કરી મજલીસને પસંદ આવી, અને સર્વાનુમતે લડાઇ જાહેર કરવાનો ઠરાવ થયો.

એ પ્રમાણે લડાઇ જાહેર થઇ, અને જ્યારે તુર્કીના છેલ્લા સ્ટેશન **મુસ્તફાપાશા** અને **ટુંડજા** નદિ ઉપરથી **ટર્કો** વગર તૈયારીથી લડયા, ત્યારે તેમને પાછું હઠવું પડયું, તેથી ગાઝી **અહમદ મુખતારપાશા** એકદમ જુસ્સામાં આવી ગયા, અને **કાહેરાની** ફૌજના સિપેહસાલાર થઈ લડાઇના મેદાનમાં જવાની ઇચ્છા બતાવી.

સુલતાનુલમુઅઝઝમે જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે **કામીલપા**શાને બોલાવ્યા, કે જેમની ઉમર ૭૫ વર્ષની થઇ ચુકી છે, પરંતુ તેમને અંતઃકરણ ખુદાએ એવું આપેલું છે કે એક જવાનને પણ દુર બેસાડે. તેમને સુલતાનુલ મુઅઝઝમે બોલાવી સદરેઆઝમનો ઓહદો કબુલ કરવાનુ જાહેર કરતાં ફરમાવ્યું કે, “ હું તમને સદરેઆઝમ

બનાવી તમારાથી ઉમેદ રાખું છું કે ઉસમાની સલતાનતને જે ઠોકર લાગી છે તેને તમો એથી બચાવી પાછી ઉઠાવી ઉભી ફરી લેશો."

કામીલપાશા આ ઓહ્દો કબુલ કરવાને આનાકાની કરવા લાગ્યા પણ નામદાર સુલતાન તરફથી વધુ ભાર આપી કેહવામાં આવ્યું તે અહિં સૂધી કે, સુલતાનુલ આઝમે કામીલપાશાને પોતાની આબરૂ તથા માન અને દેશની દાઝ તથા શાહી ખાનદાનની આબરૂના કસમ આપી તેમને લાચાર કર્યા, ત્યારે કામીલપાશાએ ઇન્કાર કરવાનો મોકો ન જોઈ અરજ કીધી કે, "હું આપનો ફરમાબરદાર છું, અને આ મારી સાચી આબરૂ છે કે મારે છેવટનો શ્વાસ આપણુ રાજ્ય તથા રૈયત તેમજ સુલતાનની ખીદમતમાં કુરબાન કરૂં." વધુ જણાવતા કહ્યું, "એ તો થઇ શકશે કે યુરોપ હમને મેસિડોનિયાથી કાઢી મુકે, પરંતુ તેને તે માટે અતિ મોંઘી કીંમત આપવી પડશે."

હવે સદરેઆઝમની ખુરસી ઉપર એજ હીઝ હાઇનેસ **કામીલપાશા** બીરાજી રહ્યા છે. અને ગાઝી **અહમદ મુખતારપાશા** ઉસમાની લશ્કરના સિપેહસાલાર થઇ લડાઇના મેદાનમાં જાય છે. આ તે શુરવિર નર રત્ન છે કે જેણે રોમ અને રશિયાની લડાઇમાં એ વખત સામેલ થઇ ફતેહમંદી સાથે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આપની આંખો કે જેણે હજારો લડાઇ જોઇ છે, આપના હાથો કે જેણે લાખોની કમાન કીધી છે, તે નાઝીમપાશા, અબદુલ્લાપાશા, અને મહમુદ મુખતારપાશા બલગેરિયન લશ્કર સાંમે અને મારશલ શૌકત પાશા. અલીરઝાપાશા અને શૌકત તોરગોદપાશા સરવિયન સાંમે, મારશલઝકીપાશા અને જનરલ સઇદપાશા મોન્ટિનીગ્રોની સાંમે મુકાબલો કરશે. એ સર્વેની સરદારી ગ્રાન્ડ મારશલ ગાઝી અહમદ મુખ્તારપાશા કરશે.

ગ્રીકનો પરાજય કરવા માટે મારશલ ઇબ્રાહીમપાશા બે લાખ ફોજ લઈ નીકળી ગયા છે. જેનું પરિણામ નજીકના ભવિષ્યમાં સમજી શકાશે. હમણાથી બલ્ગેરિયાના અંતઃકરણમાં ધ્રુજારો પેદા થઇ ચુકયો છે. એવા નાજુક સમયમાં જ્યારે યુરોપના રાજ્યની હવામાં ઝેરી બીગાંડો થયો છે, ત્યારે યુરોપમાં આ એક જબરદસ્ત અકલમંદ અને સમજદાર સરદારનું ટર્કીશ પ્રધાન મંડળમાં સદર થયું અગ્ર ગણાય, અને રાજદવારી અતિ ઉપયોગી સુચનાઓ આપનારનું વઝીરની ખુરશી ઉપર બેસવું ટર્કીશ રાજ્યકિય મુદ્દાઓથી અતિ શ્રેષ્ટ સુકન થયલો ગણાવો જોઇએ. હમો કામીલપાશાને વડો પ્રધાન થયલો તથા ગાઝી અહમદ મુખતાર પાશાને સિપેહ આલાર થયલો જોઇ અતિ ખુશી થયા છીએ.

પ્રકરણ ૪ થું.

ખુની બગીચો! અથવા કરકકિલીસેહ.

ભવર પડ્તે હુંય મોજ ઉઠતી હુય બર્ક આંખે દીખાતી હુય.
કિનારા દુર શબ તારીક ચાસ આકર ડરાતી હુય,
ઉમેદ્દા બીઅકા તુફાં હુય, હિમ્મત ડગ મગાતી હુય,
બચા અય નાખુદા કિશ્તી અબ અપની ડુબી જાતી હુય.

તારીખ ૨૨ અકટોબર ૧૯૧૨ ના રોજ મુસ્તફાપાશા અને કુંડજ્ન નામના બે મથકો બલગેરિયનોએ કશી રીતની મુશ્કેલીઓ વગર લીધાં. કારણ કે ટર્કો હજુ સૂધી લડાઇ માટે તૈયાર ન હતાં. તેથી તેઓ કાયદેસર પાછળ હઠતા જતા હતા, અને દુશ્મનને રસ્તો આપતા હતા. બલગેરિયનો ટર્કીશ કિલ્લા કરકકિલીસેહ તરફ એકઠા થવા લાગ્યા, કે જે કિલ્લો એડ્રીઆનોપલની પૂર્વમાં આવેલો છે. એ કિલ્લો વધારે મજબુત ન હોવાથી અહિં વધુ લશ્કર રાખવામાં ન આવ્યું હતું.

ટર્કો અને બલગેરિયન હદ્દોની વેંહચણી, બે સપાટ અને રીલુના બે ડુંગરાઓની ટોચથી થાય છે. આ બન્ને ડુંગરાઓની હાર પોતાની પોહળાઇમાં બે જુદા જુદા ઇલાકાઓ રાખે છે. જેમાંથી એક મેદાન બલગેરિયાની રાજધાની સુફિયા સૂધીનું છે, અને બીજું

ટર્કીશ શહેર **ફીલીપ્પો-પોલીસનું** મેદાન છે, હવે એ તો ખુલ્લું થઇ ચુકયું છે કે, બલગેરિયનો પોતાના લશ્કરને ટર્કોના મુકાબલા માટે ઇસ્ટર્ન રૂમેલિયામાં એકઠું કરે છે. એની મોટી લશ્કરી તાકત એ છે કે તેની સાથે સરવિયન લશ્કરના ડીવીઝનો મદદમાં છે. બોલીઇસ્કી, ઝાકોરા, ટર્નોવા અને **સીમાનકી** શહેરોના પોઇંટો ઉપર એકઠા કીધા છે, અને સદર કેમ્પ ઝાકોરામાં રાખવામાં આવી છે. એ ઇલાકામાં દુશ્મનો સાથે બે સડકો ઉપર લડાઇ થઇ છે. એક સડક સીધી એડ્રીઆનોપલથી કોન્સટન્ટીનોપલ સુધી છે, જેની ઉપર હફસા, બાબા એસ્કી, લુલેબરગાસ અને ચોરલુ શહેરો આવેલાં છે. અને આ સર્વે લડાઇની એજ સડક છે. જે ફકત કોઇક જગ્યા ઉપર પાકી છે. બીજો રસ્તો ટર્કીશ શહેરો કરકકિલીસેહ, બોનાર હિસાર, વિઝા, સરાઈ અને ચટાલજા થઇ પાયતખ્ત કોન્સટન્ટીનોપલ ઉપર જાય છે. જેથી ટર્કોએ બીજો રસ્તો તેઓના અટકાવ માટે અખત્યાર કર્યો છે.

ઇસ્વીસન ૧૮૫૮ માં સરવિયા અને બલગેરિયાની લડાઇ પછી આ સડક ઉપર કરકકિલીસેહનો કિલ્લો બનાવવાની તજવીજ થઇ હતી. વખત લેતાં લેતાં વીસ વર્ષથી પણ વધુ મુદત સુધી કામ ચાલ્યું, અને હાલમાં આ કિલ્લો બનાવવાનું કાર્ય પુર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. આ કિલ્લો સાધારણ માટીથી બનાવવામાં આવ્યો છે; અને તે પણ જેવો જોઇએ તેવો નથી. કિલ્લાની આગળ અંગુરના ખેતરો એક અજાયબ સમો બતાવે છે.

બલગેરિયન જનરલ **સેવોફને** સદર કેમ્પથી હુકમ થયો કે ટર્કીશ કિલ્લા કરકકિલીસેહ તેમજ શહેર ઉપર હલ્લો કરવો. આ

કિલ્લામાં ટર્કીશ લશ્કર દસ હજારનું હતું. કોઈના વિચારમાં પણ નહતું કે ટર્કોના આવા કિલ્લા ઉપર એ લોકો એજીગરીથી હલ્લો લાવશે, કારણ કે આ હલ્લાથી બલગેરિયનોની મુર્ખાઇ દેખાતી હતી.

પહેલા હલ્લામાં એઓ કિલ્લા ઉપર ગોળાઓ વરસાવતા આગળ વધ્યા. પરંતું ટર્કોએ એવો તો મજબુત જવાબ વાળ્યો કે તેઓ જીવ લઇ નાઠા. તેમને એવા અવિચારી ન્હાસતા જોઇ મુસલમાન કુદ્દે અને તાતરિયોના ઘોડેસ્વાર લશ્કરે તેમની ઉપર હલ્લો કરી દીધો. આ ઉસમાની લશ્કરે બલગેરિયન પાયદળનો ઘાણ કાઢી નાંખ્યો, એટલુંજ નહિં પરંતુ જે કોઇ પણ બલગેરિયન હાથ લાગ્યો તેનો જીવ લઇનેજ છોડવામાં આવતો હતો.

વળી શત્રુઓએ પોતાના તુટા ફુટા લશ્કરને નવા લશ્કરની મદદ આપી જમે કર્યું, અને બીજો હલ્લો આ કિલ્લાને ઉડાવવાને માટે કર્યો, પરંતુ ટર્ક શુરવિરોએ એટલી તો શુરવિરતા અને વિરત્વ બતાવ્યું કે સામા પક્ષનો એ વિચાર પણ રદ થયો, અને શત્રુઓ નુકસાન સાથે પાછા નાઠા. બલગેરિયન અફસરો કે જેઓ સખત ઘાયલ થઇ ગયા હતા, તેઓ અતિ જુસ્સાથી પુકારી ઉઠ્યા, "બલગેરિયા અને બલગેરિયાના ઝાર માટે પણ આગળ વધો!"

ત્રીજા હલ્લાનો પાછો બલગેરિયનોએ વિચાર કર્યો, કારણ કે બલગેરિયન કમાનડરોએ જાણી લીધું હતું કે ટર્કોનો દારૂ ગોળો ખલાસ થવા આવ્યો છે. સિપાઇઓને હુકમ થયો કે એજીગરીથી હલ્લો કરવો. આ હલ્લો એવી હાથો હાથની લડાઇ ઉપર ખતમ થયો કે જેને જમાનાની આંખોએ આજ સૂધી જોયો નહશે. ટર્કો અને બલગેરિયનો બીહામણા અવાજો કાઢી તલવારો ભાલાઓ અને સંગીનોથી બીલકુલ

બેભાન થઇ લડતા હતા. એ લોકો એવા મેદાન ઉપર લડતા હતા કે જેની નીચે સુરંગો, દાયનામેટથી ભરેલી હતી. જેને ટર્કો તરફથી ઉડાવી દેવામાં આવી, અને જેને ઉપરથી હજારો બલગેરિયનો ટુકડા થઈ ઉડી ગયા. જે ટર્કોના હાથમાં હથિયારો ન હતા, તેઓએ મુક્કાથી કામ લીધું. અને દાંતો વતી શત્રુઓને કરડી ખાધા. આ હલ્લો રાતના એક વાગ્યા સૂધી સર્ચ લાઇટની રોશનીમાં થતો રહ્યો. સોમવારે પોહ ફાટતાંજ બુગગેરિયનોએ ઘણા ખરા ટર્કીશ મોરચાઓ ઉપર કબજો મેળવી લીધો. બલગેરિયનોએ પછી પણ કિલ્લો લેવાને માટે બેશુમાર હલ્લાઓ કર્યા, પરંતું દરેક હલ્લામાં નાસીપાસી સાથેજ આવ્યા તે રસ્તે સીધાર્યા.

આખરે ટર્કોએ બહાર પડી દુશ્મનોને મારવાનો નિશ્ચય કર્યો. અહિં જે લશ્કર હતું તે નિચે પ્રમાણે સરદારોની સરદારી હેઠળ ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. તેમાંથી સાતમું ડીવીઝન જે લશ્કરની સીધી બાજુએ હતું, તેની સરદારી **હીલમીબીક** કરતા હતા, અને પાછળ જે સૈન્ય હતું તે નવમું ડીવીઝન હતું, તેની અંદર સ્વારોની જુદી જુદી ટુકડીઓ હતી, અને **ઇઝઝતપાશા** તેમના સિપેહસાલાર હતા. આ ડાબી બાજુ ઉપર જે ફોજ હતી તે આઠમું ડીવીઝન હતું. અને એ ડીવીઝન **ફુવાદ ઝયાબીક** સિપેહસાલારના હાથ નીચે હતું. અને એ સર્વે લશ્કર **મહમુદમુખતારપાશાની** મુખ્ય સિપેહસાલારીમાં હતું. જે લશ્કર **ઉમર ચાવરપાશા**ની પાસે હતું, તે સર્વે લશ્કરની સીધી બાજુએ હતું, અને પશ્ચિમ તરફ એક લશ્કર **શોકતતુરગોદપાશા**ની સરદારીમાં હતું, અને બીજો હિસ્સો **અહમદઆબુક**પાશાની કમાનમાં હતો.

આખરે હુકમ થતાંજ મંગળવારની સવારે સવે લશ્કર આગળ વધી, બલગેરિયાની સીધી બાજુને હાર ખવાડી **અરીકલર** મુકામ સુધી પહોંચી ગયું. અહિં વચલા લશ્કરથી વધારે નુકસાન થયું. જે બે રીજમીટાએ અરીકલરમાં બલગેરિયનો ઉપર હલ્લો કર્યો હતો, તેઓ દુશ્મનોની તોપો અને મિટ્રાલ્યુઝોન જે થોડી દુર ઉપર હતી, તેને પુરી રીતે ફના કરી દીધી; પરંતુ વચલું લશ્કર અને સીધી બાજુ ઉપર અટકાવવાની લડાઇ ચાલુ હતી. બીજી સ'વાર સુધી લડાઇની એવીજ સ્થિતી રહી, અને સ'વાર થવાના એક કલાક આગળ કિલ્લામાંની એક સ્વારોની ટુકડી દુશ્મનોને અતિ તાકત સાથે મારતી મારતી દુશ્મનોની આગળ આવી પહોંચી, અને શત્રુઓ આગળ ધસારો શરૂ કીધો. આ સ્વરોના સિપેહસાલારને ન જણાય તેવો હુકમ થયો કે આતશ બારી બંધ કરો. જે બંધ કરતાંજ કોઇને એ ખબર ન પડી કે શું થયું. કંઇંક માણસો કહેવા લાગ્યા, કે આવનારા પુરૂષો તે મુસલમાન બલગેરિયનો હતા; જે ટર્કીશ બોલી બોલતા હતા. અને કોઈ પણુ બોલ્યું નહિં, જે આવનારા સિપાઇઓ ખાસ ટર્કીશ સિપાઇઓ હતા, જેઓ પાછળ ખસી ગયા. આખરે આતશબારી થોડો વખત બંધ રાખી. પરંતુ એકાએક મિટ્રાલ્યુઝોન અને બંદુકોની ગોળીઓ અતિ જોશભેર પડવા લાગી. અને આ ગોળાઓ પાસેજ પડતા હતા, અને કિલ્લા તરફના સ્વારોનું નુકસાન શરૂ થયું. એની પછી ખબર પડી કે બલગેરિયનોએ દગો કર્યો હતો, અને તેમનો દગો ફતેહમંદ નીવડયો હતો. પછી તેઓ પાસે આવી ગોળાઓ વરસાવા લાગ્યા, કારણુ કે તેઓ એક તો રાતની પહોરે આવ્યા હતા અને આવી રીતનો અવાજ આપ્યો કે, "ચોકચશા" જેથી ટર્કી

એમ સમજયા કે એઓ મુસલમાન છે. જેથી આતશબારી બંધ કીધી. કિલ્લાના જે સ્વારો હતા. તે હમણાં હમણાંજ નવા આવેલા હતાં, તેમની સાથે સિપેહ સાલારો ઘણા થોડા હતા. આ અચાનક મારને લીધે તેઓ ન્હાસવા લાગ્યા. આ સમયે ખબર પડી કે જે સિપેહસાલારોએ આતશબારી બંધ કરી હતી તેઓ ખરૂં જોતાં બલગેરિયનો પાસેથી રૂશવત લઇ ચુકયા હતા. ન્હાસવાવાળાઓને થોડાક ઓફિસરોએ અ-ટકાવવા અને કદમ જમાવવાનું કહ્યું, પરંતુ તેઓ ફતેહમંદ નીવડયા નહિ. જેને લીધે ટર્કીશ લશ્કરની આખી લાઇન પાછળ હટી ગઇ. તે વખતે તોપના ગોળાઓ સાંભેજ પડતા હતા. કિલ્લામાં જે ખ્રિસ્તી સિપાઇઓ હતા, તેઓએ બલગેરિયાનોને કિલ્લામાં ઘુસાવી દીધા, અને તેમની સાથે મળી ગયા.

મહમુદ મુખતારપાશા પોતાની તલવારથી જેઓ ન્હાસતા હતા તેમને પાછા ફેરવતા હતા, ગોળીઓ ચાલી આવતી હતી, અને એવું દેખાતું હતું કે મજકુર પાશા ઘાયલ થઇ જાય, પરંતુ તેઓ મુર્ખાઇ સાથે પણ પોતાની ફરજ અદા કરતા હતા. એક ઓફિસર કે જેના જવાનો ન્હાસી ગયા હતા, તે તેમને ફેરવવા લાગ્યો, ત્રણ વખતે ફેરવ્યા, પરંતુ તેઓ ત્રણે વખત ન્હાસી ગયા, ત્યારે એ પોતે ઓફિસરે આપઘાત કરી લીધો. એની પછી **અંગુરાના** સ્વારો અને હિલમીબીકના ડીવીઝનવાળા પણ લાચારીએ કાયદેસર પાછળ હઠયા, અને બરાબર દુશ્મનોને જવાબ દેતા રહ્યા, અને કિલ્લો છોડી શહેરમાં મુકામ કર્યો.

રાત્રે **પ્રીન્સ હસન પાશા** મિસરી અને **મહમુદ મુખતાર** પાશા બન્ને પોતપોતાના ડીવીઝન એ માટે તૈયાર કરવા લાગ્યા કે

દુશ્મનો ઉપર છાપો મારવો. પરંતુ તૈયારી થતાં સવાર પડી ગઇ, અને વિચારોમાં ફતેહમંદી ન મળી. બીજે દિવસે પ્રીન્સ હસનપાશા મિસરી એકલાએજ પોતાના કોલમથી છાપો મારવાનો વિચાર કર્યો, એની તૈયારી આગમચ પોતાના જનરલ સ્ટાફ અફસરોની એક મીટીંગ બોલાવી જેમાં આ સવાલ મુકયો જવાબમાં સર્વે કહેવા લાગ્યા કે, "દુશ્મનો વધારે છે, અને હમારૂં લશ્કર થોડું છે તો બેહતરતો એજ છે કે થોડો સમય થોભી જઇ મદદની વાટ જોઇએ. જ્યારે પુરેપુરી તાકત મળશે તેજ સમયે આવું કરવું ઠીક પડશે."

શાહઝાદાને કંઇક લડાયક માહીતી ન હોવાથી અને વધુ તો એવી શરમની હારના જુસ્સાથી પોતાના હાથ નીચેના ઓફિસરોનો વિચાર કબુલ કર્યો નહિં, અને પોતાના વિચાર ઉપર કાયમ રહ્યો. હાથની નીચેના ઓફિસરો લશ્કરી કાયદાથી તેના વિચારો વિરૂદ્ધ ચાલી શકતા નહતા પરંતુ પછી પણ ઘણા ખરા ઓફિસરો પોતાનાજ વિચારો ઉપર અડયા રહ્યા. જ્યારે તેઓ દુશ્મનો ઉપર હલ્લો લઇ ગયા ત્યારે શત્રુઓના ઘણા લશ્કરે તેને પાછળ હઠાવ્યો, અને આ હારને લીધે તેના ડીવીઝનમાં સખ્ત ખરાબો થયો. શત્રુઓની વધારે તાકત હવે મહમુદ મુખતાર પાશાના ડીવીઝન ઉપર તુટી પડી; અને તે પણ તેનો મુકાબલો ન કરી શકવાથી પાછળ હઠતો ચાલ્યો. પુર્વ બાજુના લશ્કરને લડાઈ ખાતાના સિપેહસાલાર **અબદુલ્લા પાશાએ** જાણી બુઝી પોતાના ડીવીઝનોને પાછળ હઠવાનો હુકમ આપી દીધો હતો. કે તેઓ આજ વખતે બલગેરિયનો સાથે ફેસલાની લડાઇમાં ફસાઇ ન પડી, અને પોતાના સિપાહની તાકાત મજબુત કરવા માટે મદદના ડીવીઝનોની રાહ જોઇ, ન્હાની ન્હાની બચાવ માટેની લડાઇ ઉપર વખત

કાઢવો, જેને માટે સર્વે પુર્વ બાજુનુ લશ્કર હટી ગયું. અને તેમના ન્હાસવાની બુમ પડી, તેની સાથેજ ટર્કોએ કરકકિલીસેહને ખાલી કરી દીધું, અને રાજ્યના હાકમો ત્યાંથી ન્હાસી નિકળ્યા. શહેરના રહેનારાઓમાં ખલબલાટ પડી ગયો અને આજુબાજુના ગામડાઓમાં પણ બુમરાણ થઇ ગયું. મુસલમાની રૈયત કોન્સટન્ટીનોપલ તરફ ન્હાસવા લાગી. જનરલ હિલમીબીક સ્વારોના કોલમના સિપેહસાલાર આ પરાજય પામેલાં લશ્કર પાસેજ બીજી જગ્યાએ પોતાની કોલમ સાથે મોજુદ હતા. તે અતિ જલદી જલદી હલ્લો લાવતાં મદદ ઉપર પહોંચી ગયા. પણ તેમણે જોયું કે શત્રુનું તમામ લશ્કર ટર્કીશ લશ્કરને મારતું હઠાવતું ચાલ્યું આવે છે, તે જોતાંજ તેમનુ લોહી જોશ ખાવા લાગ્યું, અને પોતાના ડીવીઝન સાથે દુશ્મન ઉપર પથ્થર ચીરનારો હલ્લો કરી તેમને આગળ વધતાં એક સેકન્ડમાં અટકાવી દીધા. આ એક અતિ ખુનરેજીનો દિવસ હતો, અને તેનો દેખાવ અતિ હેબતાવનારો હતો. ગલીઓમાં લોહીની નદિઓ વેહતી હતી. દરેક ગલીકુચીઓમાં ટર્કીશ સિપાઇઓ હાથોહાથની લડાઇ કરતા હતા. દિવસના એક વાગ્યા સુધી એજ સ્થિતી હતી આખું મેદાન એવી તડપતી લાશોથી ભરેલું હતું. એ સિપાઇઓ જ્યાં લડતા હતા, તેમાનો એક અથવા તે બન્ને મરી ન જતાં ત્યાંસુધી લડાઈ ચાલુજ રહેતી. જ્યારે શહેરમાં લોકો દાખલ થયા, ત્યારે બલગેરિયન અને ટુર્કોની લાશો લોહીની નદિમાં વેહતી જોઇ. એવી રીતે પોતાના લશ્કરની કોલમની બરાબર (દસ હજાર) બલગેરિયનોને કત્લ કર્યા, અને દસ હજારને ઘાયલ કર્યા. અને એવી રીતે દુશ્મનોને કરકકીલીસેહથી કાઢી તારીખ ૨૮ અકટોબરે દુશમન પાસેથી કરકકિલીસેહ પાછો મેળવી લીધો.

નાઝીમપાશાએ આવી આ બહાદુરીના કાર્યમાં જનરલ હીલમીબીકને ગાઝીના માન અને ખિતાબથી નવાઝયા, અને કરકકિલીસેહની સરદારી એમને સ્વાધીન કીધી. અને ૫૩ ફોજી અફસરો તથા સિપાઇઓને ન્હાસવાના તેમજ લાલચ લઈ દુશ્મનોને ,ફતેહ કરવાના ગુનાહ માટે ગોળીથી ઠાર કીધો.

અહિંથી જ્યારે બલગેરિયનો હારી ચુકયા અને **દસ્નોવાની** ફયુલરી અને બલગેરિયન છઠ્ઠી ફયુલરી સ્વારો કે જે ખાસ બલગેરિયન રાજા **ફરડીનેન્ડનાજ** હતા તે જનરલ **દોચીફ**ની અતી ભયંકર ભુલના પરિણામે લડાઇનો ભોગ થઇ પડયા હતા. જેથી કરી આ શરમને લીધે મજકુર બલગેરિયન જનરલે આપઘાત કરી લીધો.

જનરલી સીમો મરહુમ હીઝ એકસેલંસી ગ્રાંડ મારશલ નાઝીમ પાશા.

પ્રકરણ ૫ મું.

લશ્કરી તૈયારી.

ઇજ્જતે સાલિમકા બચના તબ તલક હોગા મહાલ,
હોગી જબતક ખુનકી બારીશ ન ઉસકે આસપાસ.

હવે વાંચક આજે આપણે કૉન્સટેન્ટીનોપલ આવ્યા છીએ. કે જે દુન્યાના શોભિતા શહેરોમાંનું એક અતિ રળિઆમણું શહેર છે. કૉન્સટન્ટીનોપલ બોસફરસ નદિ ઉપર વસેલું છે. કે જે નદિ સત્તર માઇલ સૂધી સર્પ રૂપી લાંબી વહે છે. અને મારમોરા સમુદ્ર સાથે ઇજીયન સમુદ્રને મેળવે છે. આ નદિની પોળાઇ અર્ધા માઇલથી એક માઇલ સૂધી છે. એના સર્વથી સાંકડા મુકામ ઉપર બે માણસ કે જેમાંથી એક યુરોપિયન ટર્કી અને બીજો એશિઆ માઇનોરનો સાથે મળી સારી રીતે વાત કરે શકે, તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય.

બોસફરસ નદિને લીધે અહિંના દેખાવમાં કુદરતી વધારો થાય છે, કારણ કે સમુદ્રથી શહેરની મસીદો, મહેલો, તેમજ બીજી ઇમારતોનો સીન અતિ મન મોહક માલમ પડે છે.

ઐતીહાસીક વેત્તા સારી રીતે જાણે છે કે કૉન્સટન્ટીનોપલ બે ભાગમાં વહેંચાયલું છે એક ટર્કીશ કૉન્સટન્ટીનોપલ દક્ષિણ બાજુએ છે, અને બીજું પૂર્વ બાજુએ ક્રિશ્ચીઅન કૉન્સટન્ટીનોપલ આવેલું છે. આ બન્ને ભાગ એક સાંકડી ચક્કર ખાતી ખાડીથી જુદા થાય છે, કે જે **ગોલ્ડનહારનના** નામથી જાણીતી છે.

ગોલ્ડનહારનના માથા ઉપર એક મનહર બગીચો છે, કે જ્યાં કાલે સાંજે સાડાપાંચ વાગે નવું પ્રધાનમંડળ કાયમ થયું હતું; અને આજે તેના રસ્તામાં અતિ મુશ્કેલીઓ અને આશ્ચર્યકારક મુશ્કેલીઓ ઉભી થઇ ગઈ. જે ખરી રીતે જોતાં એક અજમાયશનો નમુનો છે. પ્રધાનો જે સમયે ટ્રીપોલીની સુલેહની મુશ્કેલીઓમાં પડેલાં હતા, તેજ સમયે તેને યુરોપી રાજ્યના દીલમાંથી આ બાબતો દુર કરવી જરૂરની હતી કે જે બાબત બાલકનવાળાઓ પોતાની સપીલી કોશેશથી જાહેર કરવાનો વિચાર કરી યુરોપની આખી પ્રજાને ભડકાવવા ચાહતા હતા.

પહેલ વહેલાં ટર્કીશ રાજ્યે ઇચ્છયું કે બને ત્યાં સુધી શત્રુવટ ઉભું ન થાય, અને સુલેહથી કામ પાર પડી જાય. અને વગર કારણે એક કચડી નાખનારી મહાન લડાઇ કે જેમાં શરીર, આત્મા, અને રક્તની પાયમાલી થાય છે, તેવી ન થાય. પરંતુ જ્યારે બાલકને પોતાની સંપીલી યાદીમાં લખી દીધું કે, “ ફેસલો ફક્ત તલવાર છે. ” તો ટર્કો જે દરેક વખતે લડાઇ માટે ખુદાથી દુઆ માંગે છે, તે તરતજ પોતાના ડ્રેસો પહેરી મેદાનમાં કુદી પડયા. કે તલવારનો ફેંસલો કેવો થાય છે, તે દુશ્મનને બતાવી આપવું.

આજે પાયતખ્તનો જે રમણ્ય દેખાવ દ્રષ્ટીગોચર થાય છે તે દરેક હૃદયમાં આનંદ અને દરેક શ્વાસમાં શૌર્ય, અને દરેક છાતીમાં ઉમેદ પેદા કરનારો છે. ટર્કો સિપાઇઓ સર્વ તરફથી ચાલી આવતા જણાય છે. માર્ગમાં દારૂગોળા અને લડાયક અસબાબથી ભરેલી ગાડીઓ હાર કતાર પોતપોતાને કાર્યે વળગેલી જણાઇ રહી છે.

* * *

પહેલી રાત્રીએ પોતાનો અંધકાર પૃથ્વી ઉપર પાથર્યો છે. બોસ-

ફરસ નદિના કિનારા ઉપર જતાં સુધીમાં તો પુર્ણિમાનો (એટલે ચૌદમી રાતનો) ચંદ્રમાં પોતાનો પ્રકાશ પૃથ્વીપર ફેલાવાની તૈયારી કરતો હોય તેવા ચીન્હ નજરે પડે છે. જેથી સામસામી એક બીજાને કુદરતી મદદ મળતી હોય એમ લડાયક તૈયારીથી નવું શુર છુટતું હતું. દરિયાના મોજાઓ આ પ્રકાશને લીધે એવી તો ઝકઝકાટ કરી રહ્યા છે કે તેટલી સપાટી ગોયા સુવર્ણ બની રહી હતી. આ સિપાઇઓનો જુસ્સો અને તમામ શુરા ટર્ક શુરવિરોની શુરવિરતા નિહાળતાંજ શહેરનો આ સમયનો દેખાવ જોતાં એક પર પુરૂષનું અંતઃકરણ ગુપ્ત રીતે જાણે કબુલતું હોય કે આખરે ફતેહ ટર્કોનીજ થશે. અને ફતેહ પછી ટર્કીશ સલતનતમાં ભવિષ્ય માટે એક નવી જાહોજલાલી પેદા થઇ જશે, એમાં શક નથી એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું.

બોસફરસ ઉપર હમણા સુધી જે ખુબસુરતીના દેખાવો થતા હતા, તે **સુલતાન અબદુલ હમીદ**ખાનના ગાદી નશીનના સમયમાં થતા હતા. પરંતુ આજની સુંદરતા સાચા અંતઃકરણ અને સાચી પ્રીતિથી થઇ રહી તેની કાંતીમાં ઔર વૃદ્ધી કરતો હતો. એની મતલબ અજાણી દ્રષ્ટીએ એમ થાય છે કે ટર્કો પોતાના દુશ્મનોનું લોહી પીવા તૈયાર છે. જેઓ તેમની સલતનત ઉપર ખરાબ નજરો નાંખનારા અને પાયતખ્તની હવામાં રાતદિવસ આઠે પહોર બીગાડો કરનારાઓ ઉપર ટર્ક જવાનોના જોશભેર અવાજો ગાજી રહ્યા છે. જે જહાદ માટે એક ક્રોધી અંતઃકરણને પોતાના બાજુમાં લઈ જબાનથી **આલા હઝરત સુલતાન**ના હકમાં દુઆઓ કરતા લડાઇના મેદાનમાં યા હોમજ ઝુંમવા ચાલ્યા આવે છે. અને રાજધાનીના રહેનારાઓ ઠંડા દિલે મસાલ તેમજ ઝુંડાઓ સહીત ખીલાફત થનારી નેક પુરૂષોને લેવા નીકળી પડે છે.

ૐ

લશ્કર સરકેજી સ્ટેશનથી રવાના થાય છે, એને માટે હમો પણ આ સ્ટેશનના મેદાન ઉપર ત્યાંનો દેખાવ જોવા માટે જઇએ. અહિં આવી જોયું કે આખું મેદાન સિપાઇઓથી ખીચોખીચ ભરેલું છે. જેમાં બાલકની સિપાઇઓ લડાઇના મેદાનમાં પહોંચી જવા માટે અતિ બેચેની સાથે ટ્રેનની વાટ જુએ છે. હમો આમ તેમ ફરવા લાગ્યા, તો હમારા જોવામાં આવ્યું કે એક ટર્કીશ ડોશી કે જેની ઉમર આસરે સીત્તેર વર્ષની હશે, તે પોતાના જવાન છોકરા સાથે ઉભી રહી વાતો કરે છે. આપણે પણ તેની પાસે ઉભા થઇ તેની ગુપ્ત અરબી વાતો સાંભળવાની લાલચે ઉભા થઇ ગયા, જે વેળા આ વિક્રાળ વાઘણ જેવી બુઢ્ઢી ટર્ક સ્ત્રી પોતાના સિંહ સમાન નવ યુવાન પુત્ર સાથે નીચલી વાત કરતી સંભળાઈ.

"પ્યારા પુત્ર! જો તેં શહાદતનો મરતબો મેળવી લીધો તો હું અતિ આનંદિ થઇશ. કેમ કે જેમાં મારા વ્હાલા પુત્રની ખુશી હોય તે મારા માટે સર્વથી વધારે આનંદની વાત છે. તને ખબર છે કે તારા બે ભાઇઓ તારાથી પહેલાં દેશની સંભાળ માટે આ દરજ્જો મેળવી ચુકયા છે. યાને આગલી ગ્રીક સાથની લડાઇમાં તેઓને આ પાક રૂતબો મળી ચુકયો છે. અને હવે તેઓ આ કાર્ય તારા આધાર ઉપર છોડી ગયા છે; કે મુલકની સંભાળનો બાકી રહેલો ફરજ તું પુર્ણ કરે. હા જો તું ફતેહમંદી સાથે લડાઇથી પાછો ફરી આ તારી પ્યારી માદર કને આવ્યો તો મારી નજરોમાં અતિ વહાલો થઇ પડીશ અને તારી બલાઓ લઇશ. તારી ઉપર વારી જઇશ. અને તુને હુંજ નહિં પણ તારા દેશબંધુઓ ગાઝી કહી મુબારકબાદી આપશે. પણ વ્હાલા પુત્ર! ખબરદાર! દુશ્મનથી મુંહ છુપાવી પાછી પાની

કરવા કરતાં ત્યાંજ તારા પ્રાણનો ત્યાગ કરજો. કેમ કે તેવી સ્થિતીમાં તો તું મારૂં બારણું બંધ જોશે. માટે તેવી સ્થિતીમાં તું તારે માટે કોઇ બીજીજ ઝુંપડી તપાસ કરી આવજો કે જયાં તું હાર ખાધા પછી ખરાબી ભરેલું જીવન પુર્ણ કરી શકે."

વાંચનાર સિંહસમાન શુરવિરતાવાળી ટર્કીશ ઔલાદ પરાજય પામવા માટે પેદા થઇજ નથી, એમ સેહજ માનવાને કારણ મળે છે. આજ **સુલતાને આઝમ** પોતાના બહાદુર સિપેહ સાલારોની મુલાકત અને લડાયક બોધવચન માટે કેમ્પમાં આવેલા છે. રસ્તામાં જોનારા-ઓના ટોળેટોળાં એકઠાં થયલા છે. જે રસ્તેથી આપ પધારતા હતા ત્યાં તાલીઓ અને દુઆઓના અવાજો એવી રીતે થતાં કે આવી ખુશનુમા હવામાં આરગન વાજાની ગમ્મત આપતા હતા. આપે કેમ્પમાં પધારી નીચે પ્રમાણે ફરમાવ્યું.

"મારા વહાલા બેટાઓ જો કે ટર્કીશ સલતનત દરેક સમયે અમન ચેનની ઇચ્છા રાખતી આવી છે. અને ટર્કો કદી પણ કોઇના હકો પાયમાલ કરવા ચાહતા નથી. તેમજ તેઓ કોઇપણ રાજયને માટે અંતઃકરણમાં ખોટા અભિપ્રાયો રાખી તેઓને નુકસાન પહોંચા-ડનારા વિચારો રાખતા નથી. એ ઉપરાંત તેમની ચાલચલણ દરેક સમયે એવીજ રહી કે દરેક કોમો સુધારાની ટોચ ઉપર આવે, અને પોતપોતાની છેલ્લી મંજલ ઉપર સારી રીતે પહોંચી શકે. એટલુંજ નહિં પણ તરેહવાર જુદી જુદી તરેહની અંદર તેમજ બાહેરની મુશ્કે-લીઓ અને દુખોથી કંટાળી જઇને પણ હમોએ હમારા મુલકની અંદર સુધારાના ફરમાન કાઢવામાં કમી કરી નથી. પરંતુ બીજી પાડોશી તાકતો કે જેઓને હમારી સુલેહ પસંદીનું માન અને પાડોશીના હકનો

પુરો વિચાર કરવો જોઇતો હતો. તેઓ હમારા રાજ્યમાં સુધારાના ફરમાનોના બહાને પોતાના રસ્તાની ગરજોને એક જબરદસ્ત વિચાર કરી હમારી મુશ્કેલીઓથી ફાયદો ઉઠાવવાને માટે એકસંપ થઇ ગયા છે. દુન્યાએ ઘણી વખતે ટર્કીશ શુરવિરતા અને બહાદુરીની આશ્ચર્યકારક બાબતો જોઇ છે. બલગેરિયા, સરવિયા, ગ્રીક અને મોન્ટિનીગ્રોને તો ખરેખર અનુભવ થયો છે કે ટર્કો દેશની સંભાળ માટે પોતાના જાનોની પણ પરવા રાખતા નથી. આ સીફત આજથી નહીં પરંતુ વંશપરંપરાથી ચાલતી આવેલી મીરાત છે. પરંતુ મજકુર રાજ્યો જાણી જોઇ આખરે ખરા કાર્ય તરફ આંખો ઉપર સ્વાર્થના પાટા બાંધવાથી આપણી એક (વિલાયત) **ટ્રીપોલીની** જાનિસાર રૈયત પોતાની શુરવિરતા અને બહાદુરીની આ આશ્ચર્યકારક કારનામાઓ તે સ્વાર્થ અંધોને બતાવી રહી છે. પોતાનું લશ્કરી બળ આપણી હદો ઉપર જમાવી જુલમનો હાથ લાંબો કરી રહ્યું છે. માટે આપણે આપણા વતનની સંભાળને લીધે હમારા શુરવિર અને પ્યારા સિપાઇઓને હથિયારથી કામ લેવાનું કાર્ય સોંપીએ છીએ. આ પાક વતન હમારા પૂર્વજોના લોહીથી રંગાયું હતું. અહીંના રજરજમાં હમારા બાપદાદાઓની હાડકીઓની રજો મોજુદ છે. માટે આપણી ખાસ ફરજ છે કે આ જમીનને આપણા શત્રુઓના નાપાક કદમોથી નાપાક અને પાયમાલ થવા ન દઇએ. અને આપણી આવનારી ઔલાદના હકોનું તલવારના જોરથી રક્ષણ કરીએ આપણા પૂર્વજોના મુલકો અને ઔલાદ તથા નોકરોની ભલાઇ અને સરસાઇની બાબતો અને નિશાનીઓ મટાડવાના નિચ વીચારે સર નાબુદ તેમજ તારાજ કરવા આપણા શત્રુઓ આપણી હદોની આસપાસ લશ્કર

જમે કરે છે. માટે પુરેપુરિ શુરવિરતા અને વિરત્વથી તેમને અટકાવવાને માટે હદ્દોની તરફ અતિ ત્વરાથી જઈ દુશ્મનના ગાત્ર ઢીલા કરવાની આપણી શુરવિરતા અને પૂર્વજોની નામના સમાયલી છે માટે દુશ્મનોના હાથો કે જે ખરાબ નજરથી હમારા વતન ઉપર લાંબા થયા છે તેને પહેલાંજ તોડી નાંખીએ, અને એજ લોકો પાસેથી આપણી શુરવિરતા તેમજ બહાદુરીનો એકરાર કરાવી લઇએ. જેવી રીતે કે બેનગાઝી અને ટ્રીપોલીના મુજાહેદીનો પોતાના શુરવિરો અને પ્રખ્યાત બાપદાદાઓના સપુત અને સાચા જગ્યા રાખનારા છે. મને યકીન છે કે તમો તમારા બાપદાદાની અભિમાની વિજયોના સોનેરી કારનામાઓને તમારી નવી શુરવિરતાની જીતોને પણ સામેલ કરી દેશો."

આ લેકચર સાંભળનારાઓએ તાળીઓથી વધાવી લીધું. અને આપ ત્યાંથી વિદાય થઇ સિપાઇઓની રવાનગીને જોવા માટે સ્ટેશન ઉપર પધાર્યા. સિપાઇ આપને એવી પ્રિયતાની નજરથી જોતા હતા, જેથી એમ જણાતું હતું કે તેમની બાજુથી અંતઃકરણ નીકળી પડે છે. અને તેમના દેખાવથી એમ માલમ પડતું હતું કે પુત્ર પોતાની વહાલી માતાના વહાલને માટે અતિ બેકરાર છે. આપે ત્યાં પધારી નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

"પ્યારા પુત્રો! થોડીક સદીઓથી ટર્કીશ રાજ્ય ઉપર કદીપણ એવો સખત્ સમય આવ્યો નથી. હવે હમારા પાડોશી રાજ્યો પોતપોતાની ગરજો પુરી પાડવા માટે એકજ થઇ આવ્યા છે. એને માટે ઓ પુત્રો! સર્વે કૌમ પોતાનો કુલ્લે મામલો તમને સ્વાધીન કરે છે, તમો તમારી ફરજને વિચારીને સારી રીતે પુર્ણ કરશો અને કૌમના માનનો બદલો લેજો, કે જેને હલકુ પાડવા માટે આ સર્વે

રાજ્યો જાણીબુઝી તૈયાર થયા છે. અને આખી દુન્યા ઉપર સાબીત કરી દેવું કે તમો તમારા આગલા વિજઈ બાપદાદાઓની ઔલાદ છો, અને સાથેજ ઇન્સાનીઅતની જડને હાથથી ખોશો નહિં. તમારા અફ્સરોની પુરેપુરી તાબેદારી કરો, કેદીઓની સાથે નરમી તેમજ મોહબ્બતથી વર્તો, જેઓ લડાઇથી અલગ છે, તેવા પુરૂષો ઉપર જુલમનો હાથ લંબાવતા ના. ખાસ કરી બુઢ્ઢાઓ, સ્ત્રીઓ અને બચ્ચાઓ ઉપર હાથ ઉઠાવશો નહિં. આ તે કાર્ય છે કે જેનાથી તમારા બાપદાદાઓની હાડકીઓ ખુશી સાથે ઉછળી પડશે. અને આજે પણ તારીખના પાનાઓમાં તમારૂં નામ નેક અને યાદગાર રહેશે. બહાદુરો હવે આગળ વધો, આગળ વધો અંતે જયવંત બનો."

બંદુક લેકે બયઠે હુંય સૈયાદ ઝાડમેં,
મુસ્લીમ શિકાર હોતે હુંય ટટ્ટીકી આડમેં.

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

સેન્ટ સ્ટિફાનોમાં ટરકીશ કેમ્પ.

આબરૂ હીમ્મતકી હય હીમ્મત હય ઉનકી આબરૂ,
જીસતરહ મોતીમેંહો આબ ઔર મોતી આબમેં.

સ્ટિફાનોસ જે સને ૧૦૦૦ ઇસવીમાં એની ઉપર રશિયાના લશ્કરનો કબજો થઈ પાછળથી તારીખમાં પ્રખ્યાતી પામી ચુકયો છે. જેની પાસે એક નાની સરખી વસ્તી અને કરપારાીઘરો એટલે તંબુની લાઈન લાગેલી છે. અને આજે આ તંબુઓ પંદર હજાર સિપાઇઓથી ભરાઈ ગયલા છે, આ સિપાઈ આગલા દિવસે આ તંબુઓમાં નહિં હતા, અને એવીજ રીતે આવતી કાલે પણ એ લોકો રહે તેમ લાગતું નથી. ટર્કીશ લડાયક અફસરોએ સફરના દિવસોમાં કમી કરવા માટે લશ્કર મોકલવામાં આ કાર્ય કર્યું કે સ્મિરનાના પંદર ઉપર એશિયા માઇનોરથી લશ્કર લાવનારી રેલ્વે ટ્રેનોમાં થોડી ટ્રેનો ખાસ લશ્કરી યુવાનોને સફર ઉપર લઇ જાય. અને બંદર ઉપર ઘણી આગબોટો તૈયાર રાખે કે તેઓ ટ્રેનમાંથી ઉતરતાંજ સિપાઇઓને સેન્ટ સ્ટિફાનોમાં પહોંચાડવા માટે સ્વાર કરે. એવીજ રીતે ટર્કી સિપાઇઓને કોન્સટન્ટીનોપલમાં આવવું પડતું નથી. અને તેઓનો ખોટો વખત પણ જતો બચી જાય ! હમો આ કેમ્પમાં પહોંચતાં જોયું કે ઘણું ટોળું એક મોટા ઓફિસરને ઘેરી ઉભું રહેલું છે, જે ઓફિસર સુલતાની ફરમાન તેઓને સંભળાવે છે.

"..........જાણનારાઓ જાણે છે કે ટર્કીશ રાજ્ય સુલેહ અને અમનનું સદાથી તરફદાર રહ્યું છે. અને સર્વે ટર્કો પણ દરેક કોમની ઇજ્જત કરતા અને તેમના અંતઃકરણના વિચારો તથા હીલચાલોનું માન રાખતાં અને તેમના ધર્મને પાક સમજતા આવ્યા છે. અને તેમના મુકાબલામાં એમની એવી દરખાસ પણ છે કે, દરેક કોમ એમની હીલચાલોનો વિચાર રાખે, અને તેમના હકોની સંભાળ વાજબી રીતે કરે. ટર્કો કોઇપણ રાજ્યની બુરાઇ જાણતા નથી. અને તેમનો એવો પણ વિચાર નથી કે કોઇ કોમને એકાએક કષ્ટોમાં ઘેરી લે. અને આવી હાલતમાં આ કાર્ય પણ તેમના માનભર્યા હકોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે, કે તેઓ બીજી કોમો તથા ગવર્નમેન્ટથી એવી દરખાસ્ત કરે કે એમની દોસ્તીનો જવાબ દોસ્તીમાં અપાય. અને કોઈ પણ કાર્યમાં એવું કરવામાં ન આવે કે જેમા એમના ખુલાસામાં કશી રીતની ખલલ થાય. ટર્કો એ ઇચ્છતાજ નથી, કે કોઇ પણ કોમની ભલાઇ અને તેમના સુધારાની બાબતોમાં અટકાવ થાય. અને એનેજ માટે તેઓ એમ પણ કોઇને રજા આપતા નથી કે કોઇ બીજને પણ સુધારા અને ભલાઈના મેદાનમાં અટકાવ કરે. જો કે અમારા મુલકી સુધારાઓમાં ઘણીખરી રોકાવટો પેદા થતી રહે છે, તે છતાં પણ અમારાથી બની શકે ત્યાં સૂધી આપણી પ્યારી કોમની ભલાઇ અને સુધારા માટે કોઇ પણ કીસમની કોશેષ કરવામાં કચાસ રાખતા નથી. પરંતુ જે સમયે હમો આવા સરળ માર્ગ ઉપર ચાલ્યા જતા હતા તે સમયે હમારા થોડાં નાનાં નાનાં પાડોશી રાજ્યોએ અમારી આ કોશેષને (જે અમો અમારા મુલકની દરૂસ્તીને લીધે ખરચી રહ્યા હતા તેને) ખરાબ નજરોથી જોવા લાગ્યા. તેનો સબબ એ છે

કે એઓને હાલની ટર્કીશ સલતનતમાં સુધારો ફેલાઇ તે મંજુર નથી; ઉપરાંત રૈયતમાં સંપનો આત્મા અને મોહબ્બત ફેલી જાય. આ રાજ્યો કે જે હમારા પાડોશના છે, તે પોતાનો ફાયદો સમજી આંખોમાં ધુળ નાંખી અમારા મુલકની દુરસ્તી અને સુધારા દરમ્યાન તે અતિ જાળો પડદો નાંખવા ઇચ્છે છે. એને માટે તેઓ મારા માટે ખોટું ખરૂં બકી અમારા તરફ ખરાબ રીતે જુએ છે, સબબ આપણો સુધારો તેના સ્વાર્થપરાયણતાનો કટ્ટો શત્રુ થનાર છે, એમ તે સ્વાર્થી ગીધોએ માની લીધું છે.

બલગેરિયન સરવિયન, ગ્રીક અને મોન્ટીનિગ્રો આ કાર્યથી જાણી જોઇ પોતાને અંજાણા માનવાની કોશેશ કરી રહ્યા છે, કે આજે છસો સાલ થયા, ટર્કો પોતાના વતન ઉપર પોતાની જાનો કુરબાન કરે છે; અને એ જાનોને પોતાના દુશ્મનોને મારવા આપે છે. એ ઉપરાંત આ રાજ્યોએ ટર્કીશ સલતનતની આ કોશેશથી પણ જાણી જોઈ પોતાની આંખોને આંધળી બનાવી લીધી છે, જે તે પોતાના જીવનની સંભાળ માટેજ કરે છે. પછી તો એ આ વાતથી પણ પોતાને જાણી જોઇ અંજાણ બનાવી લીધા. શું આજે અમો એક વર્ષની મુદ્દતથી એક બીજા રાજ્ય સાથે અમારા ઇલાકાની સંભાળ માટે જાન આપવાની અતિ જોશભેર કોશેશો કરી રહ્યા છીએ, તેની દુશ્મનને ખબર નથી ? જે અમારી કમનસીબીને લીધે અમારાથી દુર છે. આ રાજ્યોએ એ સર્વે બાબતોને ભુલાવી દીધી, અને આ બાબતોથી પોતાને આંધળા બનાવી લીધા, અને અમારી સરહદોની ઉપર લશ્કર એકઠું કરવું શરૂ કરી દીધું. બસ હવે આ હાલતની એજ ઇચ્છા છે કે હું પણ મારા પ્યારા પુત્રો, વ્હાલા સિપાઇઓ, દેશના

હિમાયતીઓ અને શરમ તથા જુસ્સાને શૌર્યના ખરેખરી તસ્વીરો અને શુરવિરતામાં આખી દુન્યામાં પોતાની મીસાલ ન રાખનારાઓને વતનના બચાવ માટે બોલાવું. એ ઉપરાંત આજે હું મારો વિચાર લશ્કર ફેલાવવા, પહેલું તથા બીજું લશ્કર એટલે ઘોડેસ્વાર અને બંદોબસ્ત રાખનારૂં લશ્કર તેમજ પાયદળ તથા ફેલાવવાનું ત્રીજું લશ્કર એટલે દુરસ્તીનું લશ્કર ઘોડેસ્વાર તથા પાયદળને માટે હુકમ કરૂં છું.

એ શુરવિરો ! તમારા બાપદાદા તમારી દીની દુન્યવી ભલાઇને માટે પોતાનું પાક રક્ત (લોહી) જમીન ઉપર નાંખી ગયા છે, એટલે તેઓએ તમારી ઉપરથી પોતાના જાનો કુરબાન કરી તમારા માટે આજ સુધી આ તમારા પાક વતનને બચાવ્યો. હવે તમારી પણ ખાસ ફરજ છે કે તમો પણ તેની હીમાયત કરો. જો તમો આજે તમારા વતનની સંભાળ માટે તૈયાર થઇ ગયા તો જરૂર તમને હદથી વધારે માન મળશે. અને ખુદાએ તો તમારી કીસમતમાં લખીજ આપ્યું છે કે તમો ઇજ્જત અને આબરૂના બચાવ માટે માન મેળવનારા છો. હુ તે પાક પરવર દિગારની કસમ ખાઇને કહુ છું કે, ખુદાની મહેરબાની તેમજ તેની બક્ષેસો એક અતિ મોંઘી કીંમતનું ઇનામ તે આજ સમય છે. આ વતન કે જેની રજરજમાં તમારા બાપદાદાઓના શરીરના ભાગો તથા તેમના લોહીના ટીપાં મૌજુદ છે. આ એક એવો કબ્રસ્તાન છે કે જ્યાં તમારા ગાઝી મુજાહેદીન બાપોએ એને લોહીથી પ્રકાશીત કરી રાખ્યો છે, તે હવે તમને પોકારે છે કે તેને તમારી પછી તમારા બેટાઓ તેમજ તેમના બેટા અને તેમના પણ બચ્ચાંઓને માટે બચાવીને મુકી જાય. અને એમ ન થાય કે તમારા જીવનમાંજ દુશ્મનોના કદમ તે પાક શરીરોને નજીસ કરવા પામે.

અમારા દુશ્મનો અમારી સરહદો ઉપર એકઠાં થઇ રહ્યાં છે, અને તૈયારીઓ કરે છે કે, અમારી દરેક પાક વસ્તુઓને એને માટે પીસી નાંખીએ કે અમારા બાપદાદાની મીલકતો અમારા હાથોથી નીકળી તેમના કબજામાં ચાલી જાય. અને અમારા ફરજંદો તેમજ તેમના છોકરાના છોકરાઓની ભલાઈ અને દુરસ્તી નાબુદ તેમજ બરબાદ થઇ જાય. હું આ કાર્યનો પુર્ણ ભરોસો રાખુંછું કે તમો વતનની જરૂર એવીજ રીતે સંભાળ લેશો; જેવી રીતે તમારા વડીલો કરી ચુકવા છે. અને આપણે પથ્થર ચીરનાર તલવારથી તે ગુન્હેગારોના હાથોને કાપી નાંખીશું; કે જે હમારી સરહદો અમારા બાપો અને માંઓની પેદાયશની છે, તે તરફ આગળ વધી આવેલા છે. એમાં જરા પણ સંદેહ નથી કે તમો ! ઓ ! પ્યારાઓ ! ! જરૂર એક બીજામાં સંપથી વર્તશો. અને તમારા તે મુજાહેદીન ગાઝી ભાઇઓની મીસાલ થઇ જશો, જે ટ્રીપોલી અને બેનગાઝીમાં મૌજુદ છે. અને ભાઇઓ કે જેઓ આવી રીતની શુરવિરતા બતાવી ચુકયા છે, કે જેને જોઈ સઘળી દુન્યા અજાયબીમાં આવી રહી છે. તેમજ તેઓ તમારા બાપદાદાના કાર્યોને ભુલાવી દેવાની કોશેશ જારી કરી રહ્યા છે, કે તમો તેમના બેટાઓ છો. આ કાર્યનો પુર્ણ ભરોસો રાખીએ છીએ કે જ્યારે તમો તમારી જોશભેર બહાદુરી સાથે, તમારા બાપોની ફતેહમંદી સાથે, એક નવી ફતેહ સામેલ કરી દેશો, તો તેમની પાક રૂહો પણ તમને બરકત આપશે. અને કયામત સૂધી ખુશનુદીમાં રેહશે. હવે હું દુઆ કરૂંછું કે ખુદા તમને વિજય અને સર્વે ટર્કોને તમારી આ નવી ફતેહમંદીથી ખુશ કરે."

" મહુમદ રશાદ. "

આ અફસર આ લડાયક ફરમાન વાંચી બતાવી પોતે વૃદ્ધ હોવા છતાં છેવટે લાલચોળ દ્રષ્ટીએ જાણે દુશ્મનો સાંભેજ ઉભો હોય એવી તેની આંખોમાં શુરવિરતાએ ઘર કરી લીધું, અને કઈંક વધુ પોતા તરફથી ઉમેરવાની કોશેશમાં હતો તેટલેજ નીચે સહી મહમદ રશાદ આવતાં કુદરતી અટકી પડયો.

આ સાંભળી સર્વે જોસમાં આવી ગયા, અને જલદાથી પેટીઓ અને સામાન દુરસ્ત કરવા લાગી કુચ કરવાની રાહ જોતા બેઠા. આ લોકો અતિ જુસ્સામાં મજબુત, તાકતવર અને નવા ડ્રેસો પહેરેલા જોવામાં આવતા હતા. અમોએ ઓફિસરને કહ્યું કે થોડીકવાર સુધી એક સિપાઇ સાથે વાત કરવાની રજા આપો. તેની રજા મળતાંજ એક અતિ ચાલાક અને મજબુત સિપાઇને પુછવુ શરૂ કીધું.

"તમો કયા મુકામ ઉપર રહો છો ?"

"હું બોસફરસના કિનારાથી પાંચસો માઇલ દુર અંગોરાનો રહનારો છું."

"તમને સફરમાં કેટલા દિવસો લાગ્યા ?"

"સાત દિવસ."

"તમોએ તમારી પાછળ બીજુ કેટલું લશ્કર મુકયું છે ?"

"લાખો."

"તમો રોજ કેટલો પગાર મેળવો છો ?"

"ત્રણ કુરશ, (આઠ આના) જે દરરોજ મલી જાય છે."

"તમો કયાં સુધી ઘેરે પાછા ફરવાની ઉમેદ રાખો છો ?"

" બે માસ અથવા તેથી કંઈક પછી, કારણકે અમો તો સહેલ અને કસરત કરવા આવેલા છીએ."

" શું તમોને કોઈ ચીજ ના છોડી આવવાનો પણ અફસોસ છે?"

" હા, ફક્ત અમારા વાજા ના છોડી આવવાનો, પરંતુ તે પછી અમને અતિ જલદીથી મળી જશે; કેમકે જ્યારે બલગેરિયાની નાચનારી સ્ત્રીઓ અમને પોતાની પ્રીતી બતાવવા ઉપર લાચાર કરશે, તે સમયે અમને વાજાની જરૂર પડશે." હમો અહિંજ સૂધી વાતો કરી રહ્યા હતા કે ઓફિસરે સિપાઇને ઈશારતથી બોલાવી લીધો. અને એની પછી લશ્કરમાં અતિ ગડબડાટ થવા લાગ્યો. એ ગડબડાટ એક ટ્રેનની રવાનગીથી થયો હતો. જેની અંદર એક એન્જીન સાથે પંદર ડબ્બા જોડવામાં આવ્યા હતા. અને દરેક ડબ્બા ઉપર મોટા અક્ષરોએ લખવામાં આવ્યું હતું કે, " પાંત્રીસ સિપાઇઓ માટે." પંદર મિનીટથી પણ કમ સમયમાં આ ડબ્બાઓ સિપાઇઓથી ચીકાર થઇ ગયા, અને ટર્કીશ લશ્કરી જવાનો હિંમત અને જુસ્સા સાથે ખુશી ખુશી તેની ઉપર સ્વાર થયા. ટ્રેનના ચાલતાંજ મુસાફરો અને પહોંચાડી આવનારાઓ તરફથી " હુર્રે, હુર્રે "ના પોકારો પડવા લાગ્યા. અને જ્યાં સૂધી ટ્રેન નજરે પડતી હતી ત્યાં સૂધી આ અવાજો ચાલુજ રહ્યા. ટ્રેનનો પાછલો લાલ લેમ્પ ટ્રેનના જવાનો પત્તો આપતો હતો. અને આ રોશનીના ગુમ થવા સાથે અહિં પાછી ચુપકીદી પથરાઈ ગઇ."

એની પછી અમો સેન્ટસ્ટીફાનોના શહેરમાં ગયા જ્યાં સિપાઇઓ મેવા, સીગરેટ અને મીઠાઇઓ ખરીદતા જોવામાં આવ્યા. હવાલદારો તેમની સંભાળ માટે તેમની સાથે હતા, અને તમામ શહેરમાં

સિપાઇઓનાં ટોળેટોળાં ફરતાં નજરે પડતાં હતાં. ખબર પડી કે દર રોજ છસાત આગબોટો લશ્કર લઈ આવે છે જેથી સાતથી આઠ હજાર સુધી સિપાઇઓ કેમ્પમાં આવી જાય છે. એ સિપાઇઓને અડતાલીસ કલૅાકથી વધારે કેમ્પમાં અટકાવી શકાતા નથી. પછી એમને આગળ રવાના કરી દેવામાં આવે છે. જો અમો આ કેમ્પની અંદરના સાત આઠ હજાર સિપાઇઓ ઉપર તે સિપાઇઓ પણ વધારી આપીએ કે જે દરરોજ બોસફરસ નદિના રસ્તાથી આવે છે, તો દરરોજ પંદર હજાર લશ્કર એશિયા માઇનોરથી આવે છે, એમ ખુલ્લું જણાય.

પ્રકરણ ૭ મું.

ખુનખાર જંગ.

ખુલેંગે દસ્તે કવી કે જોહર ચલેગી મેંદાંમેં તેગ જોલા
બહેંગે રનમે લહુકે દરિયા, કરેગી બીજલી ઉસીકા તુફાં
મચેગી હલચલ જમીન પરભી, ચુંખોફે દહશતસે હોગી લરજાં
છુટેંગે લશ્કર ખુલેંગે જોહર ઉસીકા લાશોમેં જેર મેદાં.

પ્રાતઃકાળ પોતાની ફરજ અદા કરવાની શરૂઆત કરે છે. તે પોતાના ઝાંકા કીરણો પૃથ્વીપર પાથરી ઉદ્યમી પુરૂષોને ચેતવણી આપી રહ્યો છે. અને સવારની નમાજથી પરેહજગાર મુસલમાનો પરવારી ચુકયા છે. પક્ષીઓ હજી સુધી પોતાની યાદમાં મશગુલ છે. પર્વતોના પાછલા ભાગમાં આફતાબ ઉદય થઇ ચુકયો હોય તેમ જણાય છે. કારણ કે થોડું થોડું અજવાળું પૃથ્વીના પૃષ્ટ ઉપર નાચી રહેલાં નદિના નીરને ચળકાટ કરવા લાગ્યું છે. અતિ સ્વચ્છ અને ખુલ્લું લીલાસ જાહેર કરનારા આકાશ ઉપર વાદળાના ફાટેલાં ટુકડાઓની સાંકળ ગોયા આફતાબને આ પ્રાતઃકાળની નવી ખુશીમાં આરોપવાના ગજરારૂપી હાર લઈ પોતાને ઠામે સફ સમારી ખડી રહી હોય ના તેમ ભાસે છે. ઇશ્વરની સ્વતંત્ર વિચારની એક પેદાયશ એટલે પક્ષીઓ ચોથા પહોરના લાગેલા પ્રેમબાણના ઘાને તાજો કરવાને માટે એક અજાયબ જુસ્સાની સાથે આ સુનસાન સીનમાં મનહરણી હીલચાલ કરી રહેતાં તેના મધુર ચહચહાટ વચ્ચેના સંબંધીઓના મેળમેળાપના

આમતેમ ઉડવાના અલૌકીક દેખાવથી દ્રષ્ટિમર્યાદા સમક્ષ નવી મોજ ઉત્પન્ન કરતા હતાં. તેના ફેલાયલા ખુલ્લા પરો સાથનું ઉતાવલું ઉડવું જાણે આ લડાયક સમયના દિલ ઉશ્કેરનારા દેખાવની યાદમાં નવીનતા બતાવી રહ્યું હતું. જ્યારે તોપોના કોઇક ધડાકાનો આકાશમાં ગડગડાટ થતાંજ આ મધુર હેવાનો મોટી સંખ્યામાં ટોળાબંધ લશ્કરી કુચની યાદ આપતાં આમતેમ ઉડતાં ચાલ્યાં જાય છે. પર્વતમાળાના શિખરો, ચક્કર ખાધેલી ઘાટીઓ અને જગ્યા જગ્યાએ પોશ માસની સખત સરદ રૂતુની રાત્રીએ થોડું થોડું બરફ જમાવી પૃથ્વીપર જાણે નવું પડ ચડાવી દીધું છે. આ સર્વે દેખાવને પ્રભાતના કોમળ પ્રકાશે તેવા-ઓની આગળ રજુ કર્યો છે કે; જેઓ કુદરતની કારીગરીની ગમ્મત જોવા ઇચ્છે છે. ઉત્તર પુર્વના આકાશના ખુણા તરફ કે જે તરફ પહાડોની હાર આવી ગઇ છે, ત્યાં ટર્કોના લાંબા લાંબા ચળકાટ કરતા ભાલાઓ, આફતાબના સોનેરી કીરણોની મદદથી તેમા વૃદ્ધી કરતા હતા; એમ **લુલેબરગાસ**ની ઇમારતો અને મસીદો ઉપર પડી રહેલા તેના ઓળાથી સાબીત થતું હતું. આ વખતે અહિંઆ બે ત્રણ માણસો જેઓ ડ્રેસ તેમજ ચહેરાથી લડાયક ઑફિસરોની ગવાહી આપી રહ્યા હતા, તેઓ પોતપોતામાં વાતો કરતા એક પછી એક પોતાની લુલી ચલાવતા દુરથી જણાતા હતા, પરંતુ છેક નજીકમાં આવતાં તેઓમાંનો એક અતિ ચિંતામાં એટલું કહેતો સંભળાયો:—

"..........હમણાજ માલમ પડયું છે કે બલગેરિયનોનું એક અતિ મોહટું લશ્કર અમારી તરફ ધસ્યું આવે છે. અને અમારી પાસે તેમને અટકાવવાના સાધનોમાં ફક્ત બેજ પલટનો છે."

એ પછી પોતપોતામાં મસલત ચલાવી આ ત્રણે જણા તે ટુક-

ડીઓની પાછળ ચાલવા લાગ્યા, કે જે બલગેરિયનોના મુકાબલામાં નીકળી ચુકી હતી. જેઓ અર્ધા માઇલ સૂધી સપાટ ઉપર ચાલી ઉંચા પુશતા ઉપર ચઢવા લાગ્યા, જયાં રાઇફલફેરના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. અહિંથી આ પાયદળ ટુકડીના બેએક ફર્લાંગ આગળ વધવા ઉપર શત્રુઓના ફાટનારા તોપના ગોળાઓ ગડગડાટ કરતા આ ટર્કીશ પાયદળ સફોની અંદર આવી પડવા લાગ્યા. અને લડાઇ શરૂ થઇ. હવે આફતાબ પોતાના પુર બહારમાં પહોંચતાં પહોંચતાં ઘડીઆળે અગિયાર વગાડયા. અને એજ સમયે ઘાયલ થયલાઓને આતશબારીની લાઇનથી કાઢી શહેર તરફ લાવતાં જોવામાં આવ્યા. આ ત્રણ અફસરો આગળ વધતાં હતાં ત્યાં એક લડાયક ફોજી ઓફિસરે અટકાવી કહ્યું કે "આગળ વધશો નહિં: કારણ કે તે તરફની સ્થિતી અતિ ભયાનક થઇ પડી છે. શત્રુઓનું બળ વધારે હોવાથી અમોને અમારૂં પોઝીશન જાળવવાનું પણ ભારી પડે એમ જણાય છે."

એ કહેતાંજ એમની આગળ ગોળા તેમજ ગોળીઓનો વરસાદ પડવો શરૂ થયો. બન્ને તરફના તોપોના ગોળા અગ્નિનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. તોપોનો ગડગડાટ અને બંદુકોના અવાજો સિવાય કંઇ પણ સંભળાતું નથી. 'ઠાં, ઠાં.' અને 'શાંએં, શાંએં.'ના અવાજો નીચે તલવારોના ઝણકાટ અને કેચોની ખટાખટથી એક જુદોજ મામલો નજરે પડે છે. જીવન અને મૃત્યુમાં લડાઇ ચાલી રહી છે, અને દરેક પળે રણની ભેટ થનારાઓ માટે નવુંજ જીવન અને નવીજ દુન્યાનો હુકમ રાખે છે. હવામાં તરતી ગોળીઓ આવે છે, અને મનુષ્યના શરીરને અડકી જોતજોતામાં તેની ભીંજીઓ ઉડાવી દે છે. ગોળાઓ માથા ઉપર આવી ફાટે છે, અને એક પળમાં મોટી

જમાતની જમાતને પીંજણ ઉપર રૂની માફક ઉડાવી દે છે. સંગીનો ઉડે છે, અને ફક્ત એકજ ધક્કામાં છાતીની હાડકીઓ તોડી દિલમાં પેસી જાય છે. તલવારો ઉંચી થાય છે, અને ફક્ત એકજવારમાં મગરૂર દુશ્મનોને જમીન ઉપર મસ્તકની જુદાઇ સાથે સુવાડી દે છે.

કાટા પલકમેં આંખકા પુતલીમેં નુરકા
પાઉમેં કજ રવીકા સરોંમે ફગુરકા
સીનેમેં બુગ્ઝે કીનેકા દિલમેં ફ્તુરકા
નિયતમેં મઅસિયતકા તબિઅતમેં જુરકા
જાત એક તરફ મીટા દિયા બીલકુલ સીફાતકા
કયસી જબાં, જબાં મે રહે કાટ આઇ બાતકા.

આ એક અતિ હેબતાવનારો મહાન દેખાવ આપણી નજર સમક્ષ ખડો થયો છે. મનુષ્યના જીવનના પાનાઓ જલદી જલદી ઉલટાય છે. માથા ઉપર ધુંધધાર ગોટેગોટાએ આકાશપર પરદો નાંખ્યો છે, ત્યારે પગની નીચે રક્તની નદિઓ વહે છે. હેવાનો અને ઇનસાનોની લાસો, વગર પાણીની માછલી પેઠે તરફડે છે. અને દારૂગોળાથી દાઝી ગયલા અવયવો પક્ષીઓની પેઠે હવામાં ઉડતાં નજરે આવે છે. આ દેખાવ ત્રણે ઓફિસરે જોઇ ડાભી બાજુ હટી જે તરફ ટર્કીશ સ્વારોએ ટેકરા ઉપર સફસમારી હતી તે તરફ ધસ્યા. આ સ્વારો અચાનક ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડી રેલ્વે સ્ટેશન કે જેની ઉપર બલગેરિયનો કબજો કરવા ઇચ્છતા હતા, તેને બલ્ગેરિયનોથી બચાવવાની યુક્તિ કરવા લાગ્યા. અને એક ટેકરા ઉપર સફસમારી પોતાના કદમ જમાવી ઉભા થઇ બલગેરિયન ઉપર તોપોના ગોળાઓ અને બંદુકોની ગોળીઓ ફેંકવા લાગ્યા. એટલામાં એકાએક ટર્કીશ પાયદળ લશ્કર વીખરાવા

લાગ્યું, અને તેઓ પાછા હઠી શહેર તરફ ચાલ્યા. હવે આપણે પણ એવી સ્થિતી જોઇ પાછા ખસી શહેરના મકાનોની આગળ આવેલા પુલની નીચે સંતાઇ જઇશું. જ્યાં અર્ધું પાયદળ લશ્કર શહેરના બચાવ અર્થે ઉભું રહેલું છે, અને આગલી લડાઇમાંથી ટર્કોના ન્હાસવાની કોઇપણ અસર શહેરના બચાવ માટે ઉભેલા લશ્કર ઉપર થઈ નહિં, જેને જોઇ ન્હાસનારા લશ્કરની ઉદાસી આનંદમાં ફેરવાઇ ગઇ. અને તેમની સાથે મળી જઇ પોતાના કદમો જમાવી નિશ્ચય કરી લીધો કે છેલ્લાં દમ સૂધી શહેરને બચાવવું.

ઘાયલ થયલાઓ ધીમેધીમે ચાલતા ટેકરા ઉપરથી લથડતાં પડતાં અખડતાં નીચે આવતા નજરે પડતા હતા; કારણકે તેમના લાવવાના સાધનો ત્યાં હાજર નહિં હતાં એજ સમયે **સાલેહ–પાશા** અને તેના સ્વારો અતિ જુસ્સામાં આવી પાયદળ લશ્કરની પાછળથી નીકળી "અલ્લાહો અકબર" નો ધ્વની ગજાવતો સાદ ઉંચો કરી અતિ ત્વારાથી દુશ્મનો ઉપર હલ્લો કરતાં શત્રુઓની સફો ચીરતા, જઓ ટેકરા ઉપર પાયદળ થઇ ઉભેલાં હતા, અને સ્ટેશનનો બચાવ કરતા હતા, તેમની સાથે જઇ મળ્યા. અને દુશ્મનો ઉપર આગ વરસાવવી શરૂ કરી દીધી. સાડા અગિયાર વાગ્યા હશે કે જે તરફના ટેકરાઓ ટર્કોએ ખાલી કરી દીધા હતા, તેમની ઉપર કેટલાક કાળા ડ્રેસના માણસો નજરે પડયા. અને એકદમ ગડબડ ફેલાઇ ગઇ કે બલ-ગેરિયનો આવી પહોંચ્યા, પણ એ ગડબડ થતાં તેમની ઉપર અગ્નિનો એવો તો સખત વરસાદ વરસાવ્યો કે તેઓને થોડીક મિનીટ સૂધી પાછળ હઠવું પડયું. અને પછી પાછા એક મજબુત લાઇનની ઢપમાં આતશ વરસાવતા જાહેર થયાં. અને તેઓ જુસ્સાથી આગનો વરસાદ

વરસાવતા મજબુતાઇ સાથે આગળ વધવા લાગ્યા. આપણી બાજુના ટર્કીશ લશ્કરે પણ શત્રુઓની ઉપર અતિ સખત આતશબારી ચાલુ કીધી. પરંતુ ટર્કીશ આતશબારીથી દુશ્મનો કશા પણ ડર્યા વગર આગ વરસાવતા ચાલ્યા. આગળ ધસ્તાં આવ્યા એટલામાં ટર્કીશ ઓફિસર **સાલેહપાશાએ** હુકમ કર્યો. “ સર્વે માણસોએ શહેરથી નીકળી તેની પાછળના પહાડો તરફ ચાલ્યા જવું જોઇએ, કારણકે ત્યા હમારા પાયદળો મૌજુદ છે. અને હમો શહેરને હાલમાં બચાવી શકીએ તેમ નથી. અહિં ફક્ત પાયદળ લશ્કરનો પાછલો ભાગ દુશ્મનોના અટકાવ માટે રહેશે કે જેટલીવારમાં શહેર ખાલી થઇ શકે. ” આ સાંભળતાંજ લોકો આ તરફથી ખસવા લાગ્યા. હમો પણ પાછળ જઈ જોયું કે ઘાયલો, બુઢ્ઢાઓ, સ્ત્રી, બચ્ચાંઓ અને ગાડાગાડીઓ સર્વે ટોળેટોળાં શહેરથી નીકળે છે. **લુલે બરગાસ** શહેર નીચાણના ભાગમાં આવેલું છે. અને સડક ઉંચાણ તરફના મેદાનમાં જાય છે, જે સડકની ઉપરથી એ લોકોને જતાં જોઈ એક રીતની દયા સાથે યુરોપી રાજતંત્રની સ્વાર્થી બુદ્ધિની આ કરૂણાજનક ખાનેખરાબી નજર આગળ આવે છે. આપણને પણ એજ રેલની અંદર ખેંચાવા પડયું. આખી સડક ન્હાસનારાઓથી ચીકાર ભરાઇ ગઇ હતી. અને તે તરફ ટર્ક યોદ્ધાઓ દુશ્મનોને અટકાવી તેમની સાથે એવી તો શુરવિરતા દેખાડતા હતા કે દગાખોર પ્રપંચ કે જેઓ ઇસ્વી દીનને પોતાના સ્વાર્થને ખાતર એજ દુન્યામાં વગોવી રહ્યા છે, તેની છટ્ટીનું દુધ યાદ અપાવતા હતા. એક તરફ શહેરની અંદરનું જુનું હથિયારખાનું ખોલી દેવામાં આવ્યું હતું. જેમાંથી જેઓને જે હથિયારો ઉપયોગી જણાંતા તે લઈ સ્વદેશ સેવાની ગુલામીમાં જોડાતા જણાતા હતા.

અહિંના ઉંચા મેદાનમાં અતિ સારા સ્થળ ઉપર ટર્કીશ બહાદુરોની બે લાંબી સફો ઉભી રાખવામાં આવી છે. જેમની આગળ બે તોપખાના ગોઠવવામાં આવ્યા છે, જેથી હમો પણ અહિંથી બલગેરિયન હલ્લો જોવાને માટે અહિંજ થોભી પડયા, કે તેઓ કેવી રીતે **લુલે બરગાસ** શહેરની ઉપર હલ્લો લાવે છે. અમો શહેરથી એક માઇલ દુર હતા, જયાંથી શહેરનો દેખાવ અતિ રળિઆમણો નજરે પડતો હતો, અને લડાઇનું મેદાન નજર આગળજ હતું.

અહિંથી સાફ જણાતું હતું કે એ યુદ્ધ એકજ મેદાનમાં અતિ શૌર્યતાથી થાય છે. એક તરફ બલગેરિયન પાયદળ સિપાઇઓએ સીધી બાજુથી પલટીને **સાલેહપાશાના** સ્વારોની ઉપર હલ્લો કર્યો, ત્યારે બીજી તરફના ટેકરાપરના પાયદળો દુશ્મનને અતિ શુરાવિરતાથી રેલ્વે સ્ટેશનનો કબજો લેતાં મારી હઠાવતા હતા. **લુલે બરગાસના** સ્ટેશન ઉપર જો દુશ્મનોનો કબજો થાય તો એ શહેર સાથનો એડ્રિયાનોપલનો સંબંધ તુટી જાય. આ તરફની લડાઇ અતિ ભયાનક અને હૃદય કંપાવનારી અને દિલ ઉશ્કેરનારી હતી. અહિં ફક્ત આઠસો ટર્કીશ સ્વારો હતા, જેમાંથી દોઢસો માર્યા જવાથી તેઓ લાચારીએ કાયદેસર પાછળ હઠવા લાગ્યા.

બીજી બાજુએ એથી પણ અતિ ઉશ્કેરણી ભર્યો દેખાવ હતો, કે જયાંથી શત્રુઓ શહેરની ઉપર હલ્લો લાવ્યા. બલગેરિયનો અર્ધ ગોળ આકારમાં શહેર પર ઘેરો લાવતા વચમાંની સડક ઉપરથી શહેરની સંભાળ લેનાર લશ્કર ઉપર આગ વરસાવતા આગળ વધી આવ્યા. આ બાજુનું ટર્કીશ લશ્કર દુશ્મનોને અતિ નુકસાન પહોંચાડતું હતું. કારણ કે શત્રુઓનું સૈન્ય ખુલ્લા મેદાનમાં હતું. બલગેરિયનો

પોતાને આવી રીતનું નુકસાન પહોંચતું જોઇ અતિ ઉતાવળે પોતાની તોપો એક ઉંચી મેદાનની સપાટી ઉપર લગાવી. ટર્કીશ લશ્કર ઉપર ગોળા ફેંકવા માંડયા. આ સમયનો દેખાવ અતિ કંપાવનારો હતો, કારણ કે એ લોકોની નિશાન સાચી ગોઠવેલી હોવાથી ટર્કીશ સૈન્યનું અતિ નુકસાન થવા લાગ્યું. તે છતાં પણ ટર્કો શહેરને ન છોડતાં અતિ શુરવિરતા તેમજ બહાદુરી સાથે બે કલાક સુધી તેમનો મુકાબલો કરતા રહ્યા. આ પાછલા વિર યોદ્ધાઓ અતિ વિરત્વથી પોતાની શુરવિરતાનો છાપ દુશ્મનના હ્રદય ઉપર બેસાડી રહ્યા હતા. આસરે બે કલાકના શુમારમાં બલગેરિયનોના બીલકુલ નવા સિપાહો કે જેઓ થાકયા વગરના હતા, હલ્લો લાવનારા લશ્કરની મદદમાં ટેકરીઓ ઉપરથી આવી ગયા, અને વધુ પ્રમાણમાં અગ્નિ વરસાવવા લાગ્યા. આ તરફ પણ ટર્કીશ મરણ્યાઓની આતશબારીએ ગોયા એક કયામતનો સમો લાવી દીધો હતો. અને તડાકફડાક સિવાય બીજા અંદાજોની તો નવાઇજ પડી ગઇ હતી. અગણિત બલગેરિયનો એકેક ફેરમાં રણક્ષેત્રમાં હમેશને માટે પ્રાણ છોડી જતા હતા. જેથી તેમની સંખ્યા વિખેરાવા લાગી, તે છતાં પણ તેઓએ આગળ વધવાનું ચાલુજ રાખ્યું. તે અહિં સુધી કે ટર્કોથી ફક્ત થોડાક ગજના ફાસલા ઉપર રહી ગયા: જ્યાં તેઓએ ઉભા રહી કદમ જમાવવું શરૂ કીધું.

આ સમયે ટર્કીશ લશ્કરે પોતાની તરફનો છેલ્લો ફેર કર્યો હતો, કારણ કે તેમની પાસે દારૂગોળો ખલાસ થઇ ચુકયો હતો. અને તોપોના ગોળા તેમજ કારતુસ પણ ખલાસ થઇ ચુકયા હતા, જેથી કરી ટર્કો હઠવા ઉપર લાચાર થયા.

હમને અતિ અજાયબી ઉપજે કે ટર્કીશ તોપખાનું કે જેની

સાથે આપણે છીએ તેણે પોતાના અતિ સારા સમયે કે જે સમયથી તેને ફાયદો ઉઠાવવો જરૂરનો હતો, તેમાં કોઇ પણ રીતનો ફાયદો ઉચક્યો નહિં. કારણ કે **લુલેબરગાસ** ઉપર વધનારા બલ્ગેરિયનો ટર્કીશ તોપખાનાના મોઢા આગળ ખુલ્લાં મેદાનમાં હતાં. છતાં પણ તેણે તેઓ ઉપર એક ગોળો ફેંક્યા વગર તેમને ધસી આવવા દીધાં. હમોએ જ્યારે ટર્કીશ તોપખાનાના ઓફિસરથી આવી રીતની બેપરવાઇથી ઢીલ કરવાનું કારણ પુછ્યું, ત્યારે તેણે જવાબમાં જણાવ્યું કે "મને બરાબર ખબર નથી કે એઓ અમારા માણસો છે કે બલ્ગેરિયાના." એ ઉપરાંત મને મારા વડા તરફથી ગોળા ચલાવવાનો પણ હુકમ મળ્યો નથી!"

આખરે જ્યારે તેઓ સાહેબ ગોળા ચલાવવા ઉપર આવ્યા, તે એવી રીતે કે શત્રુઓની સફ સુધી પણ એક ગોળો પહોંચી શક્યો નહિં.

આ પાછલી ટર્કીશ પાયદળના પાછળ હઠવાથી બલ્ગેરિયન લશ્કર **લુલેબરગાસ** શહેરમાં દાખલ થઇ ગયું, તેણે શહેરની અંદર કદમ મુકતાં મોટી મસીદના મિનારા ઉપર પોતાની ફતેહનો વાવટો ચઢાવ્યો. એટલું છતાં પણ તેઓ કંઇકવાર સુધી આખા શહેર ઉપર કબજો મેળવી શક્યા નહિં. માત્ર અર્ધા શહેર ઉપર કબજો અતિ જબરાઇથી રાખી શક્યા! કારણ કે શહેર ઉપર કબજો કરનારા બલગેરિયનો ઉપર બધા ટર્કીશ તોપખાના એકત્ર થઈ પોતાની આતશબારી સંભાળભરી રીતે ચલાવતા હતા.

પ્રકરણ ૮ મું.

ભયંકર લડાઇ.

હજારો જાન ઔર હજારો તન ઇસ સીતમ મેં આકર તબાહ હોંગે;
જો ઘરથે કુલતક કે ઝગમગાતે વોહ કોઇ હમમેં સિયાહ હોંગે.

હજુ સૂધી આપણે ટર્કીશ સૈન્યની ડાબી બાજુની અને બલ્ગેરિયન લશ્કરની જમણી બાજુની લડાઇ કે જે બન્ને લશ્કરના વચલા ભાગમાં ચાલુ છે તે જોતા હતા.

જ્યારે બલગેરિયન લશ્કર **લુલેબરગાસ** શહેરની ઉપર કબજો મેળવી ચુકયું, અને ટર્કોએ તોપોનો મારો તેમની ઉપર ચાલુ રાખ્યો, ત્યારે આપણને બીજી બાજુ નજર કરવાની ફુરસદ મળી, કારણ કે આજનો દિવસ અતિ ખુનરેજ, અને દેખાવ અતિ દિલ ઉશકેરનારો હતો. કેમકે ઉત્તર અને પૂર્વ બાજુ વીસ માઇલની લાંબી સરહદ ઉપર એકી વખતે લડાઇ ચાલુ હતી, અને અહિં ટર્કીશ પુરા ૭ ડીવીઝન કે જેની અકેકની ગણત્રી વીસ વીસ હજારની થાય છે, તે માર કાપમાં પડેલા હતા.

આ એક અતિ વિશાળ મેદાન છે, જેમાં ખાડાઓ અને ધાટીઓ વધારે આવેલી છે. અને વચમાં થોડાંક ગામડાઓ પણ જગ્યા જગ્યાએ આવેલા છે; જેમાંના શુરા તાયફાવાળાઓ વખત આવે હલ્લો

લાવવા અને હલ્લાનો અટકાવ કરવાના બન્ને કાર્યોમાં અતિ કુશળતાથી મોટો લાગવગ ધરાવે છે. આ વિશાળ મેદાન એવી જગ્યાએ આવેલું હતું કે કોઈપણ પુરૂષ પાસે અથવા દુર ઉંચાણુ ઉપર ગોઠવાયલો હોય તો મેદાન બીલકુલ નજર આગળજ આવી જાય, અને ત્રણે ઉસમાની ડીવીઝનોનો લડાયક પાસો અતિ સ્પષ્ટાથી નિહાળી શકે.

આ તરફ ૨૯ અકટોબરના યુદ્ધમાં ફક્ત ત્રણ ટર્કીશ ડીવીઝનનોએ ભાગ લીધો હતો, જ્યારે ચોથા ડીવીઝને ભાગ લીધો હતો, ત્યારે ચોથું ડીવીઝન **લુલેબરગાસ** તથા તેની આજુબાજુએ ગોઠવાયલું હતું. **લુલેબરગાસ** હદની ઉત્તર અને પુર્વ તરફની લડાયક લાઇન **ટર્કબીક** નામનાં ગામડાં સૂધી લાંબીને લાંબી ચાલી ગઇ હતી, કે જે ગામડા ઉપર **ચાવરપાશાણી** કમાનમાં પહેલું આરમીકોર હતું, અને ત્યાંથી જંગીલાઇન આગળ વધતાં **બુનારહિસાર** શહેર કે જે **લુલેબરગાસ**ના ઉત્તર તરફ આવેલું છે, ત્યાં સુધી પહોંચતી હતી. આ જગ્યાએ બીજા આરમીકોરની કમાન **શૌકતતોરગોદપાશા** પાસે હતી. અને જે સીધી બાજુની દુર સૂધીની લાઇન હતી, કે જે **વીઝા** મુકામ સૂધી પહોંચી હતી; તેની હિમાયત અને સંભાળમાં ઘોડેસ્વારોનો એક આખો રસાલો શુરવિરતા બતાવતો હતો.

આ આખી જંગીલાઈન ઉપર તારીખ ૨૯ અકટોબરે આખો દિવસ અતિ યાદગાર લડાઇ થઇ, કારણ કે બલગેરિયનોએ આખી લડાયક લાઈન ઉપર પુરેપુરા બળ સાથે હલ્લો કર્યો હતો. અને તેવી તેમની ઇચ્છા પણ હતી કે ટર્કીશ પહેલા આરમીકોરની સીધી બાજુ અને બીજા આરમીકોરની ડાબી બાજુના વચમાંથી થઇ આગળ વધવું. આ બન્ને ટર્કીશ ડીવીઝનો **ટર્કબીક** અને **ગાઝ** શહેરના

વચલા મેદાનમાં હતા; જેથી કરી વચલું મેદાન હલ્લો લાવનારાઓને જવા માટેનો રસ્તો થઇ શકતો હતો.

વાંચનાર, અતિ સંભાળ અને ચાલાકી સાથે સર્વે બાજુની હોંશિયારીથી મારી સાથે રહેજો, કેમકે આ કરૂણારસીક બનાવમાં હું આખો લડાયક મેદાન બતાવીશ. અગર વાંચક મારાથી છુટો પડી આવે તેમ ભટકયો તો પછી હું જોખમદાર નથી. કારણ કે આજનો મારકો એટલો તો બીહામણો અને હેબતાવનારો છે કે, કોઈ પણ આંખોએ જોયો હશે નહિં; અને તોપોનો મારો તેથી પણ વધુ સખત છે કે, કોઇ પણ કાને સાંભળ્યો હશે નહિં.

બલગેરિયન બેટરીઓ ટર્કીશ બેટરીઓ કરતાં છગણી વધારે હતી. એ ઉપરાંત બલગેરિયન તોપચીઓ નિશાન લગાવવામાં અને એકથી દસગણુ મારવામાં માહેર હતાં. જેથી તેઓ ટર્કીશ તોપના મારાથી બીલકુલ ડર્યા નહિં, અને એ છતાં બલગેરિયનો ટર્કીશ તોપખાનાને ચુપ કરી શકયા નહિં; ત્યારે પોતાની આખી તાકતથી ટર્કીશ પાયદળની સફો ઉપર ફાટનારા ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવો અતિ ઝડપે શરૂ કીધો, એથી ટર્કોને વધારે નુકસાન થવા લાગ્યું, અને ટર્કીશ પાયદળ ફોજના કદમો ડગમગવા લાગ્યા.

લુલેબરગાસ શહેરની ઉપર બલગેરિયન કબજો થઈ જવા પછી ટર્કીશ તોપખાનાઓ પ્રચંડ ગોળા, અગ્નિનો વરસાદ અતિ શુરવિરતા અને બહાદુરી સાથે વરસાવી દિવસની બાકી રહેલી છેલ્લી ઘડી સૂધી શત્રુઓને એક ઇંચ બરાબર પણ આગળ વધવા ન દેવામાં અતિ ફતેહમંદીથી ફાવ્યા.

હવે દિવસ આખર થતો ચાલ્યો. આફ્તાબ ગુરૂબ થવાની તૈયારીમાં ઝાંકો પડતો ગયો, ચાલુ વપરાસથી સાફ થયલાં ઝકઝકાટ કરતાં હથિયારો ઉપર દિવસના છેલ્લા સમયનો સોનેરી તડકો પોતાનો સોનેરી પડછાયો પાડવા લાગ્યો. લડાઇ તેવીજ રીતે સંપૂર્ણ જુસ્સાથી ચાલુ હતી, સંધ્યા સમયના એક કલાક આગળ ચોથા ટર્કીશ આરમીકોરના સિપેહ સાલારે પોતાના લશ્કરની એક કોલમ સાથે શહેર ઉપર અતિ ઝડપે ધસારો લઇ જવાનો વિચાર કર્યો. અને ઉંચા મેદાન ઉપરથી નીચાણની ધાટી ઉપર અતિ ત્વારાથી જુસ્સાબંધ "અલ્લાહો અકબર" નો વિજય નાદ ગજાવતો ધસારો લઇ ગયો. આ ધસારો અતિ બહાદુરીથી કરવામાં આવ્યો હતો, અને ઉમેદ પણ રાખવામાં આવી હતી કે, એ ધસારો દુશ્મનો પાસેથી શહેરને પાછું છીનવી લેવામાં ફળીભુત થશે.

આ હલ્લો લઇ જનાર બારમી કોલમનો સિપેહ સાલાર, અને આ આરમીકોરનો મદદગાર હતો, તે આનંદમાં અને અતિ ખુશાલી સાથે પોતાની ફતેહમંદીમાં પ્રફુલ્લીત હૃદયે પોતાના સાથ વાળાને કહતો સંભળાયો કે, "માલમ તો એવું પડે છે કે દુશ્મનો પાછળ ખશી જશે. કારણ કે તેઓ અતિ કમજોરી સાથે હમારો મુકાબલો પોતાની તોપોની બેટરીઓ તેમજ મીત્રાલ્યુઝોનથી કરે છે."

આ સિપેહ સાલારની ભવિષ્ય વાણીજ આખર સત્ય નીવડી, કેમ કે ટર્કોનો આ ધસારો અતિ ફતેહમંદ નિવડ્યો, અને બલગેરિયનો ટેકરીઓ તરફ નહાસવા લાગ્યા. કારણ કે ટર્કોના આ હલ્લાને રોકવું અતિ મુશ્કેલ હતું. આ ટર્કોની ફતેહમંદીની ગોયા આફતાબને પણ અદેખાઇ લાગી હોયના, તેમ તે પણ હવે ધરતીના પેટામાં ગર્ક થઇ

ગયો, અને અંધકાર પથરાઇ ગયો. તારાઓ એક પછી એક પોતાનું મોઢું બતલાવવા લાગ્યા. ટર્કોની કમનસીબીએ રાત્રી પડવાથી લડાઇ બીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રાખવી પડી.

આજરોજે સાંજના ચાર કલાકથી તે સાંજના ૭ કલાક સુધી સીધી બાજુના ટર્કીશ લશ્કર ઉપર અતિ સખત રીતે લડાઇ ચાલુ રહી હતી. બંદુકો તેમજ તોપોની આતશબારી સખત હોવાને લીધે એમ જણાતું હતું કે એકજ મશીનથી સર્વે ગોળા અને ગોળીઓ બહાર પડે છે. જેનો ધુંવો ધીમે ધીમે સીધી બાજુ આગળ વધતો ચાલ્યો આવતો હતો. અને જેટલા ટર્કીશ ઓફીસરો હતા અને તેઓ પોતાની ફતેહમંદીની અતિ મજબુત ઉમેદ રાખતા હતા, પરંતુ કમનસીબે અંધારૂં થઇ જવાથી તેઓની આશા ફળીભુત થઇ નહિં. અંધારૂં થવાની થોડીવાર આગળ બલગેરિયન લશ્કરે બીજા ટર્કીશ આરમીકાર ઉપર પોતાની આખી તાકાત એકઠી કરી એક અતિ જુસ્સા સાથનો હલ્લો કર્યો હતો, જે હલ્લો ટર્કોએ મજબુતપણે અટકાવ્યો હતો ખરો, પરંતુ અતિ લાચારી સાથે દુર સુધી પાછળ હઠવું પડયું હતું. ટર્કોના પહેલા ધસારામાં બલગેરિયનોએ જેટલું નુકસાન ઉંચક્યું હતું, તેનો બદલો તેઓએ આ હલ્લામાં લઇ લીધો હતો. અને સાંજના ૭ કલાકે લડાઇ બંધ કરવામાં આવી હતી, જેથી દરેક લશ્કરે લડાઇ થવા અગાઉના મુકામ ઉપર રાત પડી જવાથી પલટી મુકામ કર્યો.

લડાઇ બંધ પડતાંજ લશ્કરીઓને પેટની ફીકર પડી ગઇ. ગઇ રાત્રીથી ટર્કીશ સિપાઇઓને કશું પણ ખાવાનું મળ્યું નહતું. તેમજ સરદીથી પણ બચવા માટે તેઓ પાસે કશું સાધન નહતું, ત્યારે

આરામ કરવાનું તો પુંછવુંજ શું ? જે ઓફિસરની સાથે આપણે હતા તે પણ રોટલીની તપાસ તથા માથું ઢાંકવાની ફીકરમાં દોડધામ કરવા લાગ્યો. અને જ્યારે એક કલાક પછી ટર્કીશ ચોથા આરમીફોરના સિપેહસાલાર પાસે આવી પહોંચ્યો અને પોતાનો રાગળો ગાઇ સંભળાવ્યો, ત્યારે જવાબ મળ્યો, " હું તમને ખોરાક તેમજ આરામની જગ્યા અતિ ખુશી સાથે આપતે, પરંતુ મારી સ્થિતિ આપથી પણ વધારે ખરાબ છે. મને એટલું પણ ભાન નથી કે શું કરીશ ! અને ક્યાં પડયો રહીશ ! ઘણુંકરી તો આખી રાત્રી એવીજ સ્થિતીમાં ફરતાં રહેવું પડશે. હું આપને સલાહ આપુંછું કે આપ **સાકઝ કુઇ** ગામડાંમાં **અબ્દુલ્લાપાશા**ની કેમ્પમાં ચાલ્યા જાઓ, કે જે ઉત્તર બાજુએ આવેલી છે, અને અહિંથી ફક્ત દસ કેલોમેટર* જેટલી દુર છે.

જગતમાં અંધકાર ફેલાઈ ગયો હતો. ધીમે ધીમે અંધારૂં એટલું તો ગીચ થઇ ગયું હતું કે એકેકનાં મોઢાં પણ ન જણાતાં હતાં, તારાઓ એક પછી એક અતિ ઝકઝકાટ કરતા નીકળી ચુકયા હતા.

હમો પણ તે ઓફિસર સાથે આવી અંધારી રાત્રીમાં અબદુલ્લાપાશાની કેમ્પ તરફ ચાલ્યા. આ ઘોર અંધારૂં, બીહામણી રાત્રી, તેમાં વળી ઘુવડોનું બોલવું સાંભળી હૃદય કંપી ઉઠતું હતું. લડાઇ તો ખતમ થઇ ચુકી હતી, પરંતુ હજુ પણ એક બે તોપોના ફુટવાના અવાજોના પડઘા હવાના સપાટામાં સડસડાટ કરતા ચાલ્યા આવતા હતા; અને ખુલ્લું જણાતું હતું કે આ મેદાનની અંદર બે લાખ શુરવિર યોદ્ધાઓ સવાર પડયાની અતિ અધીરાઇ સાથે વાટ જોતા હતા. દરેક એજ ઇચ્છતા હતા કે ફતેહ હમારીજ થશે; પરંતુ હમોને

---

* સાત કેલોમેટરના પાંચ માઇલ થાય છે.

આ મેદાન નસીઅને સ્વાધીન કરવું પડશે. દરેક એક બીજાને નાબુદ કરવાની કોશેશમાં મશગુલ હતાં, આકાશના નીચલા ભાગે ગામડાઓના હાર કતાર ઝુપડાંઓના સળગવાથી રતાશ રંગ ધારણ કર્યો હતો. બલગેરિયનોએ જેટલા ગામડાઓ ઉપર કબજો મેળવી લીધો હતો, તેટલાઓને સળગાવી મુકયા હતા. દયાહિણ બલગેરિયનોની નિર્દયતાએ ટર્કોને પણ લાચારીએ એવીજ ફરજ પાડી, તેથી ટર્કીશ શુરવિરો પણ આખા દિવસના બહાદુરી ભર્યા કાર્યો પછી, રાત્રે એઓ પણ એવુંજ કાર્ય આરંભ્યું. ટર્કોનું આ કાર્ય પોતાના કબજાના ઝુંપડાં પોતેજ સળગાવવા તે અતિ ખેદ ભરેલું હતું. એમનો વિચાર એવો હોવો જોઇએ કે દુશ્મનો આ ગામડાંઓથી કશી રીતનો ફાયદો ઉઠાવી શકે નહિં; જેથી કરી ત્યાંના રહેનારાઓને નસાડી ઝુંપડાઓમાં આગ સળગાવી દેતા. અહિંના ટર્કીશ શુરવિરોએ તો ચકીત કરી લીધું હતું કે સવાર પડતાંજ દુશ્મનો આ મેદાન ખાલી કરી ન્હાસી જશે. કારણ કે તેમના કદમ ઉખડી ગયા હતા. અને આજની ભયંકર લડાઈથી તેઓ અતિ ધાભરા અને બેબાકલા બની ગયા હતા.

રાત્રીના નવ વાગી ચુકયા છે, વાંચનાર, હવે આપણ **સાકઝકુઈમાં** આવ્યા છીએ. આ શહેર લડાયક મેદાનના ઘાયલોથી ભરાઇ ગયલું હતું. સિપાઇઓ બે દિવસના ભુખ્યા રહ્યા પછી મકાઇને વાટી તેની કાચી પાકી રોટલી જેવી તેવી થેપીને અથવા કોઇ કોઈ પુ–પુ (રાબ) ઉકાળીને ખાતા હતા. અબદુલ્લા પાશા તેમજ તેમના જનરલ સ્ટાફના ઓફિસરો એક સાધારણ મકાનની અંદર હતા, કે જે મકાનમાં ચાર કોઠડીઓ હતી. અહિંનું ટર્કીશ લશ્કર પણ અતિ ખરાબ સ્થિતીમાં હતું; કારણ કે **ચોરલુથી** એ લોકો સર-

સામાન લીધા સિવાય એકદમ આ તરફ ચાલ્યા આવ્યા હતા. અબ્દુલ્લા પાશાએ પોતાના જનરલ સ્ટાફના ઓફિસરો સાથે ખાવાનું લીધું. એ લોકોના બોલવા ઉપરથી એમજ જણાતું હતું કે ફતેહમંદી અમારી દોસ્તી કરવા આવી પહોંચી છે. છેવટે હમોજ વિજયી થઇશું. તેઓ સમજતા હતા કે બલગેરિયનો સવારની પહોરમાંજ મેદાન છોડી ન્હાસતા નજરે પડશે.

ખાવાનું લીધા બાદ સર્વે ખુશી સાથે પોતપોતામાં વાતો કરવા ગુથાયા, જેમાં આજના બનાવો ઉપર વાતો ચાલી. જ્યારે અબદુલ્લા પાશાએ જાણ્યું કે, **લુલેબરગાસ** ઉપર બલગેરિયનોએ કબજો મેળવી લીધો છે, તો અતિ ખેદ ઉપજ્યો; કારણકે હજુ સુધી તેમને એ ખબર પડી હતીજ નહિં. અબદુલ્લાપાશાએ પોતાની પાસવાળા ઓફિસરને કહ્યું.

“ હું આપણા બીજા આરમીકોરની ફતેહમંદી માટે પુર્ણ ઉમેદ રાખું છું; કારણ કે આ આખું આરમીકોર દરેક મારકામાં આજ સુધી ફતેહમંદી સાથેજ રહ્યું છે. અને આજે પણ અંધારૂં થવા અગાઉ એજ આરમીકોરના હલ્લાએ શત્રુઓના કદમ ઉખાડયા હતા.” એ પછી અબદુલ્લાપાશાએ આવતી કાલનો લડાઇનો નકશો કહી બતાવ્યો, જેમાં જણાવ્યું કે:—

“ કાલ સવાર પડતાંજ જનરલ **મહમુદ મુખતાર**પાશા **વીઝાથી** અહિંઆ આવી પુગશે. જેમની સાથે ત્રીજો આરમીકોર હશે, જેથી કરી મને પુરી ઉમેદ છે કે આ લડાઇનું છેવટ આપણા લાભમાજ આવશે, અને બલગેરિયનોને ન્હાસવા સિવાય છુટકોજ નથી.”

એ પછી દરેક ઓફિસરે જુદી જુદી બાબતો ઉપર નુકતેચીની કીધી, જેમાંથી ઘણાકોએ તો નક્કી કરી લીધું હતું કે સવારે તેઓ

દુશ્મનો ઉપર જરૂર ફતેહ મેળવી લેશે. પરંતુ એક ઓફિસરે કહ્યું.

"હાલમાં આપણી હાલત સારી નથી, બીજો આરમીકોર કે જે એક ખાસ સમય મૂધી અતિ ફતેહમંદીથી કાર્ય કરતો ચાલ્યો જતો હતો તેને પણ બલગેરિયનના છેલ્લા હલ્લાએ પાછળ હઠવા ઉપર લાચાર કીધો. એ ઉપરાંત શત્રુઓ અમારા બીજા આરમીકોરના મુકબલામાં પોતાનું ઘણુંખરૂં લશ્કર કપાવતા ચાલ્યા જાય છે. તમો જરૂર જોઇ લેશો કે કાલે એક સખતમાં સખત ખુનરેજી થશે."

એ પછી સર્વે પોતપોતામાં બલગેરિયન બહાદુરીના વખાણ કરવા લાગ્યા, અને પછી સુવાની ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. ઓઢવાનું તો હતુંજ નહિં. માટે થોડું ઘણું ઘાંસ દરેકે એકઠું કરી તેઓએ ઓઢવા પાથરવામાં લીધું.

* * * *

હવે આપણે બલગેરિયન કેમ્પ તરફ ફરીશું, આ તરફ કંઇ જુદોજ રંગ નજરે આવતો હતો; કારણ કે ટર્કોએ છેલ્લા હલ્લામાં જે ફતેહ મેળવી હતી, તેમાં રાત પડી જવાથી તેઓને મુકામ ઉપર પાછા ફરવું પડયું હતું, તે સમયે બલગેરિયનો પણ પોતાની કેમ્પમાં પાછા ફર્યા હતા. આ સમયે બલગેરિયનો અતિ ના ઉમેદીમાં હતા, પરંતુ એમની સાથે જ્યારે સરવિયન લશ્કર આવી મળ્યું, એ ઉપરાંત રૂમાનિયાને રસ્તે હજારો રશિયન વોલંટિયર કે જેઓ રશિયન લશ્કરના ઓફિસરો હતા તેઓ આવી બલગેરિયનો સાથે મળી ગયા. ત્યારે આ નવી મદદ બલ્ગેરિયનોને મળવાથી તેઓ પાછા પુર તાકાતવર થઇ ગયા. અને ત્યારેજ બલગેરિયનોએ ઉમેદ બાંધી કે સવારે ટર્કોને જોઇ લઇશું.

ટરકીશ સલતનતના મહાન રક્ષક યોદ્ધા જનરલ અ'મદુલ્લા પાશા.

પ્રકરણ ૯ મું.

ઝઝુમી રહેલું રણક્ષેત્ર.

ખુનકે દરિયા બહેંગે, ખુન હોગા મોજઝન,
ખુનમેં બેહતે ફીરેંગે હર તરફપર સર વ તન.

આફતાબ આજે પોતાના પુરા ઝકઝકાટ સાથે નીકળી ચુકયો છે. તે ક્રોધયુક્ત થઇ લડાયક મેદાનને ધ્રુજાવશે, એમ સાફ મેદાન ઉપર લાલ રંગની છાપ પાડી એક ગાલીચા જેવા રંગમાં મેદાનને રંગી આપનારા જણાતા ચીન્હો ઉપરથી અનુમાન થાય છે.

સાકઝકુઇથી અબ્દુલ્લાપાશા તેના હાથ નીચેના લશ્કર સાથે કુચ કરી ચુકયા છે. આ સમયે સરદી અતિ સખત પડતી હતી, અને આકાશ તરફ નજર કરતાં તેણે લીલો રંગ ધારણ કરી લીધો હતો. આ સર્વે લશ્કરે ગઇ રાત્રી અતિ દુખમાં પસાર કીધી હતી; કારણકે કોઇપણ સિપેહસાલાર તેમજ તેમના સાથવાળાઓએ કંઇપણ ખાધું હતું નહિ. અને તે અહિં સૂધી કે કોઇને એક પ્યાલો ચાહનો પણ નસીબ થયો નહતો; કારણકે **સાકઝકુઈ**માં કોઇપણ જાતની ખાવાલાયક ચીજ મોજુદ નહતી, જ્યારે ટર્કીશ સિપેહસાલારોનીજ એવી સ્થિતી હોય તો વાંચનાર સાધારણ સિપાઇઓના હાલ માટે વિચારવું તમારીજ મુનસફી ઉપર છોડીશું; કેમકે એ લશ્કરમાંના ઘણા-ખરા સિપાઇઓએ તો ત્રણ દિવસથી ખાધું પણ નહતું, અને જેઓ

ફક્ત થોડાં પાણી ઉપરજ દિવસ કાઢતા હતા. આખી આખી પલટણો પાણીના શીશાઓ ભરવા જતી, પરંતું તળાવમાં કીચડ વગર કાંઇપણ તેમના જોવામાં આવતું નહિં. ઉપરાંત પુરા ત્રણ દિવસ સૂધી સુકાં પાંતરાઓ અને ધાંસ ઉપરજ સુકરાના કરવા પડયા હતા, જ્યારે સખત સરદીમાં શરીર સંવરક્ષણનું સા'ાન ફક્ત એક કોટ, પાટલુન સિવાય બીજું કશું નહતું. લશ્કરીઓના બદન ઉપર તેમના સાધારણ ડ્રેસ સિવાય કોઇપણ કપડું હતું નહિં, અને જખમીઓ તો બીચારા જ્યાં ઘાયલ થઇ પડયા હતા, ત્યાંજ તેઓને છોડી દેવાની ફરજ પડી હતી.

આવી ખરાબ હાલતને લીધે ટર્કીશ સિપાહોને કોઇપણ રીતે જવાબદાર ઠેરવી શકાય તેમ નથી. સિપાઇઓ હજુ સૂધી પણ તેવાજ શુરવિર અને બહાદુર સાબેત થઇ ચુકયા છે; કે જેવા તેઓ પહેલાં હતાં. એજ તેમની બહાદુરીની કસોટી કહેવાશે. કેમકે આ અસહય સંકટ સમય આ લડાઇ ત્રણ દિવસ સૂધી તેઓએ લંબાવી. જેથી અપક્ષપાતપણે કેહવું જોઇએ કે કોઇપણ બીજું લશ્કર આવી સ્થિતીમાં ત્રણ દિવસ તો શું ? પણ એક કલાક પણ દુશ્મનોના મુકાબલામાં થોભી શકે નહિં. ખરેખર એ બાબતના જોખમદાર તો તેજ ઓફિસરો અને અખત્યારવાળા ટર્કો છે, કે જે પોતાને મોઢે હદથી વધારે મગરૂર હતા. અને બલગેરિયનોને સ્કુલના વિદ્યાર્થી સમજી એટલુંજ વિચારીને બેશી રહ્યા હતા કે ટર્કીશ સિપાહો ઉપર કોઇપણ કાળે ફતેહમંદી મેળવી શકશે નહિં. હલ્લા વખતે ટર્કીશ લશ્કર બીલકુલ તૈયાર હતું નહિં, અને જોખમદાર લશ્કરી ઓફિસરો એટલુંજ સમજીને મનતરંગ બાંધી બેઠા હતા કે માત્ર આપણા લશ્કરની ગણત્રીજ કાગળ ઉપર જોયા પછી દુશ્મન નાસીપાસ થઇ જશે.

પરંતુ તે વિચાર ખોટો ઠર્યો. ને જોકે ટર્કોનું આ તર્ક કંઈ છેકજ ખોટો તો નહતો, કેમકે દુશ્મનના લશ્કરી માણસો ગણત્રીમાં તો થોડાં હતાં પણ ગયાં પચીસ વર્ષથી તેઓ લડાયક કામમાંજ લાગેલાં હતાં. તોપણ ટર્કીશ લશ્કરમાં દરેક જગ્યાએ જે જોવામાં આવતું હતું, તે એકે ટર્કો ત્રણ દિવસ અને રાત્રી સૂધી વગર ખાધેપીધે અને કશી રીતના બચાવ વગર પડયા રહ્યા છતાં, તેણે બહાદુરીથી મોઢું ન ફેરવતાં પોતાની અસલીઅતનું પાણી બતાવી ઉસમાની તાજને પોતાનો જાન અર્પણ કરી દીધો. અફસોસ છે કે દુન્યાની અતિપિરસ્સમાં મસ્તાન ગણાતી કોમની ફોજ પોતાના વડાઓની બેપરવાઇ, નાદાની અને ભુલભરેલા બંદોબસ્તની ભોગ થઇ પડી !

ફોજમાં કાયદેસર કમસ્ત્રીટનો બંદોબસ્ત પણ હતો નહિ. પાયતખ્તથી રણક્ષેત્ર પચાસ માઇલ ઉપર હતું. વધારે સવળતા તો એ હતી કે રેલ્વે લાઇન પણ લશ્કરી છાવણીની પાછળજ હતી છતાં, આ સ્થિતીમાં પણ ટર્કીશ ઓફિસરો એક બ્રીગેડને ખાવાનું સુધાં પહોંચાડી શકયા નહિં. અને તેઓએ ચાર લશ્કરી ડીવીઝનોને ખોરાક અને લડાયક સામાન મોકલવાની કોશેશ કરવામાં મોડા પડયા, અને ચોતરફની મુશ્કેલીમાં ફસેલા સરદારોએ તેમને ખુદાને ભરોસેજ ભુખ્યા રાખવા પડયા, કે ગેબી રીતે સર્વેને ખાવાનું મળશે; અને પાણી માટે પહાડોને આશરે મુકયા ! આ મસ્તક આપનારા મનુષ્ય આત્માઓને રણક્ષેત્રમાં તો મોકલી આપ્યા, પરંતું કોઇને એટલો સુધાં વિચાર ન આવ્યો કે ધાયલોની સારવાર માટે કાંઇપણ બંદોબસ્તની જરૂર પડશે યા નહિં ? જોકે તોપખાનું પણ મોકલી આપ્યું; પરંતુ સામાન થોડાજ કલાકનો તેમને માટે પુરતો સમજવામાં આવ્યો, અને પચાસ માઇલ

સૂધી તેમને માટે મદદનું લશ્કર બેસાડવાની કશીપણ જરૂર જોઇ નહિં !!!

આખરે બુધવારના પ્રાતઃકાળના નહેસત કદમની શરૂઆતથીજ ટર્કીશ લશ્કર બીલકુલ લડાઇ કરવા કાબીલ હતું નહિં. સિપાઈ તેમજ તોપખાનાનો ખોરાક ખલ્લાસ થઇ ચુકયો હતો; ઉપરાંત તેઓ પાસે સરદીથી બચવાની જગ્યાઓ પણ નહતી. માથું ઢાંકવાને તંબુઓ પણ હતા નહિં; આવી સ્થિતી હોવા ઉપરાંત દુશ્મન કાળ જેવો માથા ઉપર આવી, ગોયા આગનો વરસાદ વરસાવી રહ્યો હતો, જેથી ખુલ્લું જણાતું હતું કે એમની સલામતીનો ઉપાય કોઇ રીતે થઇ શકે તેવો નથી, તેમજ પાછળ હઠવાથી પણ બચાવ થાય તેમ નથી. ઉપાય ફક્ત એટલોજ હતો કે જો **મહમદ મુખતાર** પાશા પોતાના ત્રીજા આરમીકોર સાથે દુશ્મનોની ડાબી બાજુને મારી હઠાવે, અથવા બલગેરિયન પોતે હાડમાળ થઇ પાછળ ખસે, તોજ એઓને બચવાનો માર્ગ મળી શકે; અને એ ઉમેદ રાખવી તો અતિ મુશ્કેલ હતી, કારણકે બલગેરિયનોને ગઇ રાત્રે નવી મદદ મળી ચુકી હતી. આ વખતે જો ટર્કોને નવી મદદ મળી જાત, તો આ લડાઇનો કંઇ ઓરજ રંગ આવી જાત.

સવાર પડવા આગળ બીજા આરમીકોરના સિપેહસાલાર **શૌકત તુરગોદ** પાશા તરફથી જે ખબરો આવી તેથી જણાયું કે દુશ્મનોમાં વધારો થયો છે, અને તેઓ અતિ મજબુતી સાથે પોતાના સૈન્યને અમારા મુકાબલા માટે **ટર્કબીક** અને **ગાઝ** એ બન્ને ટર્કીશ શહેરોના વચલા મેદાનમાં જમાવે છે.

અબદુલ્લાપાશા પાસે એકપણ વિશ્રાંતિવાળું લશ્કર નહતું; કે જેને **શૌકત તુરગોદ** પાશાની મદદમાં મોકલવામાં આવે. એને લીધે આ પોતાના ભયંકર ભયમાંથી નીકળી પોતાની સ્થિતી ને દરૂસ્તીપર

લાવવા માટે ટર્કો પાસે એકજ ઉપાય હતો, અને તે એકે **વીઝાના** મથકથી **મહમુદ મુખતાર**પાશા પોતાના ત્રીજા આરમીકોરની સાથે અહિંની મદદ માટે આવી પહોંચે, પરંતું તેમ બનવું અશક્ય હતું. હવે આપણે લડાયક હીલચાલ જોવા માટે **ટર્કબીક** શહેરની પાસેના ટેકરા ઉપર જઇશું. જ્યાંથી રણક્ષેત્રનો દેખાવ બીલકુલ આપણી નજર આગળજ આવી રહેશે.

હવે **અબ્દુલ્લાપાશાએ** પોતના જનરલસ્ટાફના ઓફિસરો સાથે મળી લશ્કરની ગોઠવણ કીધી, અને તેઓ લડાયક મેદાન તરફ ચાલુ થયા જેમની સાથે અમો પણ **સાકઝકુઇ** સામેના ઉંચા ટેકરા સૂધી પાછળ પાછળ ગયા. અમને આ જોઇ અતિ અજાયબી ઉપજી કે ટર્કીશ સિપાહોએ એક જંગી લાઇન છોડી, કે જે લાઇન ઉપર લોહાની દિવાલ મીસાલે એમને ઉભા રહેવું જોઇએ તેને બદલે ગામ તરફ ખાવાનું શોધવા જવા લાગ્યા, અને પોતાના અફસરોનું કહેવું પણ સાંભળ્યું નહિં. એમાંથી ઘણાંઓની સ્થિતી તો અતિ દયા ઉપજવા જોગ હતી; કારણકે બે ત્રણ દિવસની ભુખ સાથની સામટી ચાલુ લડાઇએ તેઓને થકાવી લુસ કરી દીધા હતા, અને આ અરસામાં તેઓને ખાવાનું મળવું પણ નવાઇ સમાન થઇ પડયું હતું. જેથી કરીને તેમને બે ડગલા ભરવા પણ કઠણ થઈ પડયા હતા.

સવારના આઠ વાગતાની સાથે લડાઇ શરૂ થઇ ગઇ. અને બલગરિયન બેટરીએ **લુલેબરગાસ**ની નીચેથી તે **ગાઝ** શહેર સૂધીની આખી લાંબી સરહદ ઉપર તોપોના ગોળાઓ ફેંકવા શરૂ કીધા. શત્રુઓ ગઈ કાલે પણ પોતાના ઘણાખરા ગોળાઓ ચલાવી ચુકયા હતા, છતાં પણ તેઓ પાસે હજુ ઘણા ગોળા બાકી હતા, જેને તેઓ અતિ

ઉતાવળે ટર્કો ઉપર ફેંકતા હતા. ટર્કોએ આ તોપોનો પુરો જવાબ આપ્યો, પણ તે જુજ જેટલોજ. કારણકે બલગેરિયનોને જેવી રાત્રે નવી મદદ મળી ચુકી હતી, તેવી મદદ ટર્કોને મળી હતી નહિં. અને તોપચીઓની પાસે જે કંઇ થોડો ઘણો સામાન હતો, તે તેઓએ મુશ્કેલીના સમય ઉપર વાપરવા માટે તૈયાર રાખીઓ હતો. આ સમયનો એક દયામણો દેખાવ, તે પાયદલોની સફે ડુંગરીઓ ઉપર હારબંધ ગોઠવાયલી હતી; જે આ અગ્નિ વરસાવનારી લાઇનથી એક માઇલ છેટે હતી; અને આ સત્રળા ગોળાઓ તેમની ઉપરજ ફાટતા હતા, જેથી સ્વાર તેમજ ઘોડાના ટુકડેટુકડા ઉડાવી દેતા હતા. આ લોકો દુશ્મનોનો જવાબ પણ કશી રીતની ગેરહાજરીને લીધે વાળી શકતા નહતા. તેમજ શત્રુ આગળથી ખસી જવાની કોશેશ પણ ન કરતા હતા.

એની પછી જાણવામાં આવ્યું કે બલગેરિયનો ટર્કોની સીધી બાજુને ચીરીને તેમની પાછળ નીકળી જઈ ટર્કોના મથક **ચોરલુ** જવાના રસ્તાને બંધ કરવાની કોશેશ કરતા હતા. અને એની સાથે સાથે **અબદુલ્લા પાશા**ના લશ્કરના વચલા ભાગને પુરેપુરી હાર ખવડાવવા, અથવા તો બીજા ટર્કીશ આરમીકોરને આગળ વધતા અટકાવવાની ઇચ્છા ધરાવતા હતા. આ સમયે **અબદુલ્લાપાશા**નો વિચારેલો લડાયક નકશો ફક્ત એકજ બાકી રહેલી આશા આપી શકતો હતો.

એટલે તેઓ એમ ચાહતા હતા કે પોતાની સીધી બાજુના લશ્કરને પહેલી અને ચોથી આરમીકોરથી મદદ આપવી. અને મારે પોતાએ શત્રુના વચલા સૈન્ય ઉપર કે જે બીજા આરમીકોરથી મળીને ઉભું રહ્યું હતું, તેની ઉપર ધસારો લઇ જવો અને શત્રુની સીધી

બાજુ ઉપર **મહમુદ મુખતાર** પાશાના ત્રીજા આરમીકોર પાસે હલ્લો કરાવી પીસી નાંખવો. **મહમુદ મુખતાર** પાશાને **વીઝાથી** આવતા વાર હતી. જેથી **અબ્દુલ્લાપાશાએ** તેટલોજ સમય આ નકશાના અમલમાં મુકવાને શુભ જાણી એટલી ધીરજ ધરી કે **મહમુદ મુખતાર** પાશા તેમની પાસે આવી જાય. **અબ્દુલ્લાપાશાએ** એમ વિચાર્યું કે એને માટે બીજા આરમીકોરના સિપેહ સાલાર **શૌકત તુરગોદ** પાશા સાથે તુરતજ પોતાના સર્વે સ્ટાફ સાથે દુશ્મન ઉપર પથ્થર ચીરનારો હલ્લો કરવો; જે હલ્લો એક ગોળ સકડામણમાં થવો જોઇએ. **શૌકત તુરગોદ** પાશાએ આ હુકમપર તરતજ અમલ કર્યો, અને ટર્કીશ તોપખાના એઓની હિમાયત માટે આગળ વધારવામાં આવ્યા. જ્યારે આ સૈનિકો આગળ વધ્યા, ત્યારે દુશ્મનની આતશબારીએ એમને સખત નુકસાન ખવાડયું, આ કાર્ય કરવાની મતલબ એટલીજ હતી કે દુશ્મન પોતાના બીજા આરમીકોર ઉપર હલ્લો લાવશે. પરંતુ જ્યારે તેમણે જોયું કે એ બીનાથી દુશ્મનો ઉપર કશી પણ અસર થઇ નહિં અને તેઓ વળતો હલ્લો લાવ્યા નહિં, જેથી કરી એમણે પોતેજ ધસારો લઈ જવાનો વિચાર ગોઠવ્યો.

એ બાબતોનો ખુલ્લાસો એ છે કે ગઇ કાલે સાંજનાં જ્યારે બીજા ટર્કીશ આરમીકોરે શત્રુઓ ઉપર જવલેણુ છેલ્લો હલ્લો કર્યો હતો અને તે હલ્લાને દુશ્મનોએ રોકયો હતો, જેથી કરી દુશ્મનોને અતિ ભારે નુકસાન ખમવું પડયું હતું. અને એનેજ લીધે બલગેરિયનો આજે પણ વળતા જવાબમાં હલ્લો કરી શકયા નહિં. તેઓએ તો એવોજ વિચાર કરી લીધો હતો કે આપણી પોતાની સંભાળમાંજ જેમ બને તેમ વખત ગાળવો. કારણકે ટર્કો ઉપર હલ્લો લઇ જવામાં પોતાનેજ

નુકસાન ઉઠાવું પડશે; અને આ વિચાર પણ આગળ ચાલી પ્રત્યક્ષ થઇ ગયો. કારણકે તેઓ આ મેદાનમાં પોતાના બચાવને માટેજ લડાઇ કરતા રહ્યા, અને બચાવ કરવાની સાથે તેમનો એવો પણ વિચાર હતો કે **અબદુલ્લાપાશાની** સીધી બાજુ પાસે નવુંજ લશ્કર હોત, અથવા તો કાઇ પાયદળ ડીવીઝન તેમની પાસે હોત, અથવા તો થોડીક તોપો યા તોપોને માટે દારૂગોળો હોત તો તેમને બીજા આરમીકારના આ ધસારામાં જરૂર ફતેહમંદી મળી શકત. પરંતુ અફસોસ કે તેઓનું લશ્કર થાકીને લુસ થઈ ગયું હતું, તેમ તોપોના ગોળા પણ ઘણાજ જુજ રહી ગયા હતા, એ ઉપરાંત પેટની મારથી તેઓ લાચાર થઈ ગયા હતા ! !

આ સર્વે બાબતો ઉપર પણ **શૌકત તુરગોદ** પાશાનું લશ્કર અતિ શુરવિરતા અને બહાદુરી સાથે ધસારા માટે આગળ વધતું ચાલ્યું, અને એ લશ્કર અર્ધા માઇલની લાઇન ઉપર તોપોના ગોળાના વરસાદથી અગ્નિની એક લાઇન બનાવી દીધી, અને સરખી જમીન ઉપર આગળ કદમ મુકતા ચાલ્યા; કે જે આ મુકામ ઉપરથી જોનારાઓને ઘણીજ સારી રીતે જોવામાં આવતી હતી, જે મેદાનના જંગલી, ઝાડો, એ મેદાનની છેલ્લી હદોને નજરથી છુપાવી રાખતા હતા. આ ટર્કીશ ધસારો લઈ જતું લશ્કર તે ઝાડોની અંદર જઇ જોનારાઓની નજરથી બીલકુલ ગાયબ થઇ ગયા. થોડીવાર સૂધી તો એમજ લાગ્યું કે ધસારો લઇ જનારા ટર્કો પોતાના કાર્યોમાં ફતેહમંદ નિવડશે, કારણકે એમના હલ્લાનું જોર તેમજ પુરતો જુસ્સો વર્ણન ન કરી શકાય તેવો હતો. આ સિપાહોનો મુકાબલો ફક્ત દુશ્મનની તોપોએ કર્યો, પરંતુ થોડાજ સમયમાં એકદમ તોપો અને બંદુકોના ફેર થઇ ગયા, અને થોડીજવાર પછી જંગલની

ઝાડીમાંથી બાકી રહેલા ટર્કીશ સિપાહો પાછળ હઠતાં પાછા નીકળી પડયા. જેમાંથી સેંકડે પચાસ ટકા માર્યા ગયા હતા, અને બાકી રહેલા વિખરાઇને પાછળ હઠતાં આવતાં હતાં, જેઓ ટર્કબીક શહેરની ટેકરીઓની નીચે સૂધી ચાલ્યા આવ્યા. એ જોઇ સિપેહસાલારે એમને માટે મદદનૂં લશ્કર આગળ કર્યું, પરંતુ આ મદદનીશ લશ્કરને પણ જંગલની હદ સૂધી પહોંચતાં શત્રુઓની કાળરૂપી અગ્નિએ ખાવાનું શરૂ કરી દીધું. જેથી ટર્કીશ લશ્કરની સફો આ ગોલા બારીથી નાબુદ થવા લાગી. ટર્કોની પાસે ફક્ત બે બેટરીઓ એવી રહી ગઇ હતી કે જેની સાથે થોડો કંઈ દારૂ ગોળો તથા લડાયક સામન હતો; તે બેટરીઓથી તેઓએ પોતાના લશ્કરની હીમાયત કરવાનો વિચાર કર્યો; પણ બલગેરિયન તોપખાનું નજરે પડતું ન હોવાથી ટર્કીશ તોપખાનું તેની ઉપર કંઇપણ અસર કરી શકયું નહિં. છેવટ એ આવ્યું કે શત્રુઓની તોપો ટર્કીશ તોપોની ઉપર ગોળા મારવા લાગી. અને તેના ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવો શરૂ કરી દીધો. જેથી થોડાજ સમયમાં ટર્કીશ બેટરી બીલકુલ રદ થઇ ગઇ, એક બેટરીનાતો લગભગ સર્વે માણુસો રણક્ષેત્રના ભોગ થઇ પડયા જેમાંથી ફક્ત સાતજ બચવા પામ્યા હતા, એ ઉપરાંત દોઢસો ઘોડાઓ પણ માર્યા ગયા. આ સર્વે બનાવો બપોર અગાઉ થવા પામ્યા હતા, અને બીજા આરમીકારે જે હલ્લો કર્યો હતો તે પણ કંઇ કરી શકયો નહિં, જેથી પાછળ હઠાવવામાં આવ્યો. પાયદળ ફૌજ પણ દુર સૂધી પાછળ ખસી આવી, અને કેટલાક કલાક સૂધી તો દુશ્મનોની તોપોના નિશાનની અંદરજ રહી; કે જયારે તેઓ આગળ પણ વધતાં ન હતા તેમ પાછળ પણ હઠતા ન હતા.

બરાબર એજ વખત ઉપર શત્રુઓએ સખતાઇ તેમજ અતિ જુસ્સાની સાથે **અબદુલ્લા પાશા**ની ડાબી બાજુના વચલા લશ્કર ઉપર હલ્લો કરી દીધો. એ ઉપરાંત લડાઇનું વધારે જોર ચોથા આરમીકાર ઉપર પણ હતું, જે આરમીકાર જોકે અતિ કમ તાકત થઇ ગઈ હતી, છતાં **લુલેબરગાસ**ના સાંભેની ટેકરીઓ ઉપર અતિ વિરતાથી કદમ જમાવી ઉભી રહેલી હતી. હવે જોકે શત્રુએ ટર્કોના હલ્લાને દરેક રીતે રદ કરી ચુકયા હતા, કારણ કે ટર્કો પાસે લડાયક સર સામાન ખલાસ થઇ ચુકયો હતો. આ વખતે ટર્ક શુરવિરો પણ મેહનત અને ભુખમરો વેઠીને દુશ્મનને હંફાવવામાં એક્કા નિવડયા હતા.

જ્યારે શત્રુએ રેલ્વે સ્ટેશનનો કબજો લીધો, ત્યારે તેણે ટર્કીશ ચોથા ડીવીઝનને પાછળ ખસેડવા ઉપર લાચાર કીધો.

હવે બપોરના બેનો સમય થવા આવ્યો, અને **અબદુલ્લા પાશા**ના સિપાહો અતિ નાજુક સ્થિતિમાં આવી પડયા. જયારે આવી હાલત જનરલ સ્ટાફના ઓફિસરોએ જોઈ તો દુરબીનથી **વીઝા** તરફ તેઓ જોવા લાગ્યા, કે જ્યાં **મહમુદ મુખતાર** પાશા પોતાના લશ્કર સાથે અહિંના (લુલેબરગાસ) આરમીકારો સાથે આવી મળવા માટે અતિ બહાદુરી તેમજ જુસ્સા સાથે લડાઇમાં રોકાઇ ગયો હતો; જ્યાં પણ સવારથી અત્યંત જુસ્સામાં લડાઇ ચાલુ હતી. અને ધુમાડાથી માલમ પડવા લાગ્યું કે **મહમુદ મુખતાર** પાશાનું સેન્ય આગળ વધતું ચાલ્યું આવે છે. અને દુશ્મનોના રોકવાની કશી પણ પરવા કરતો નથી. એટલામાં કાસદો પણ આવી મળ્યા જેમની જબાનીથી માલમ પડયું કે, "**મહમુદ મુખતાર** પાશા ધસારો કરતો દુશ્મનોને મારતો કાપતો એકદમ ધસ્યો ચાલ્યો આવે છે, અને ઘણાખરા બલગેરિયન

શત્રુઓને તો મારીને નસાડીઆ છે. અને તેમનું આવવું તે સમય લાવી મુકશે; કે દુશ્મનો નામર્દાંથી ન્હાસી જાય. અને તેઓ બપોર પછી બીજા આરમીકોરની સીધી બાજુ સૂધીતો પહોંચી આવવાની ઉમેદ રાખે છે.”

આ ખબર સાંભળતાંજ જનરલ સ્ટાફ ઓફીસરોની ઉમેદો પાછી સજીવન થઇ ગઇ. અને કેટલાક કલાક સૂધી તો એમના અંતઃકરણો એમની ઇચ્છાઓ, તેમજ દુરબીનો ત્રીજા આરમીકોર તરફ લાગી હતી. એ લોકોને આ સ્થિતીમાં મુકી આપણે **બુનાર હિસાર** તરફ ફરીશું, કે જયાંની લડાઇ પણ આ લડાઇ સાથેજ જારી હતી.

બુનાર હિસારની લડાઇ પણ એજ સરહદ સાથે ચાલુ છે. જે બાબત વિષે આગલા પ્રકરણમાં ઇશારત કરવામાં આવી છે. અહિં બલગેરિયનો વાદળાંની પેઠે છવાઇ ગયાં હતાં, પરંતુ આ સમયે ટર્કોએ પોતાની પ્રાચીન તવારીખી શુર વિરતાની સાબેતી આપી, અને વિક્રાળ ટર્કીશ સિંહોએ બલગેરિયન શિયાળવાઓનો શિકાર કરી લીધો. જયાંથી બલગેરિયન લશ્કરે જીવ લઇને ન્હાસવા માંડયું, પરંતુ શું ટર્કો અર્ધ ખાધેલા શિકારને છોડનારા હતા? તેઓએ આગળ વધી તે ટુકડીનો છેવટનો ફેંસલોજ કરી દીધો. બલગેરિયન લશ્કરમાં એક પાદરી સાહેબ પણ હથિયાર બાંધી હાથમાં માળા (તસબીર) ધરી ઇસુ, ઇસુ કરતા નીકળી પડયા. જેમને બલગેરિયનોએ પોતાના લશ્કરને ધાર્મીક જુસ્સો અપાવવા માટે મોકલી આપ્યા હતા, પરંતુ તેવણ ટર્કોના હાથમાં પડી જવાથી નવાઈ જેવા વેંહચાઇ ગયા.

બપોરના બે વાગ્યાના શુમારે ઉત્તર અને પુર્વ તરફ લડાયક જુસ્સો એકદમ વધી ગયો, કારણ કે બલગેરિયનોએ બીજા ટર્કીશ આ-

રમીકોરના મુકાબલાના લશ્કર તરફ આ બાજુથી અતિ જબરદસ્ત મદદ મોકલી આપી હતી, જે વિશ્રાંતિવાળું બીલકુલ નવુંજ લશ્કર હતું. જે બીજા ટર્કીશ આરમીકોરની ડાબી બાજુ ઉપર સીધું અને સીધું ચાલ્યું ગયું હતું. અને પોતાની આખી તાકાત ત્રીજા આરમીકોરને રોકવા માટે એને લીધે જમા કીધી હતી કે, **મહમુદ મુખતાર** પાશા તે તરફથી આ તરફના ટર્કીશ લશ્કરને મદદ રૂપે થઇ ન પડે. કોઇ પણ કાને **આ** સમયના જેવો હેબતાવનારો તોપોનો અવાજ સાંભળ્યો ન હશે. **મહમુદ મુખતાર** પાશાનું લશ્કર આજે એટલું તો ચાલાકીથી અગ્નિ વરસાવી રહયું હતું, અને તોપોનો ફાંકડો મારો ચલાવી રહયું હતું, કે જોતજોતામાં તેમના આ અથાક પરિશ્રમનો વિજય વાવટો ફરકતો થયો.

દિવસના ત્રણ વાગ્યાના સુમારે બલગેરિયનોએ ધસારો કરી **મહમુદ મુખતાર** પાશાનો હલ્લો પણ રદ કર્યો. અને તેને થોડું કંઇ પાછળ હઠવા ઉપર લાચાર કર્યો, અને હવેજ **અબદુલ્લા** પાશાને વિચાર આવવા લાગ્યો કે હાલમા તો અહિંથી પાછળ હઠવા સિવાય છુટકો નથી. **નેપોલિયન બોનાપાર્ટ** પણ **વોટરલુ**ની લડાઇમાં પોતાના જનરલ ગુરૂજીની એટલી વાટ જોઇ ન હશે, તેટલી **અબદુલ્લા પાશા** અને તેના જનરલ સ્ટાફ ઓફિસરો **મહમુદ મુખતાર** પાશાની વાટ જોતા હતા.

હજુ સૂધી આટલો સમય તો બાકી હતો કે જો **અબદુલ્લા પાશા** બીજા આરમીકોરની સામે મુકાબલામાં એક સખત ધસારો કરી શકત તો, આખા દિવસના ખેલનો દેખાવ એક સેકંડમાં બદલાઈ જાત. કેમકે જો આ હલ્લામાં ફતેહમંદી મળી જાત તો દુશ્મનને પાછળ હઠવા સિવાય છુટકો ન હતો, તો પછી વધુમાં પાછળથી **શૌકત**

તુરગોદ પાશાં અને આગળથી **મહમુદ મુખતાર** પાશા તેની અચ્છી રવેશે ખબર લેવામાં ફાવી શકતે. કેમકે આ બન્ને સરદારોના હાથ તબાહખારી કરવામાં "મુલ્કમૈદાન" તોપ મીશાલ જાણીતા છે. પરંતુ હવે પાછો તેજ સવારવાળો સબબ નજર આગળ આવ્યો આ સમયે પણ ટર્કીશ સિપેહસાલાર પાસે બીલકુલ વિશ્રાંતિવાળી નવી ફોજ તોપખાનું, અથવા દારૂગોળો હતોજ નહિં, અને હતો તેટલો ખુટી પડવાથી હાલની તોપો પણ વગર ખપની થઈ પડી હતી. જેથી પાછળથી હઠવાનો સમયને માન આપવાનું અતિ છેવટની લાચારીએ દોરવાવું પડયું. આ સમયે પણ **અબદુલ્લા પાશા** નેપોલિયન બોનાપાર્ટ વોટરલુના મેદાનમાં પોતાના જુના બોડીગાર્ડને લડાઇની ભેટમાં ચઢાવી ચુકયો હતો, તે પ્રમાણે આખરે એટલી બધી તૈયારી પર આવી ગયા કે પોતાના બોડીગાર્ડનો આખરી ભોગ દેશ સેવા ઉપર કરી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને છઠું આરમીકોર સાંમે ધસારો લઇ જાય, એ હિલચાલ શરૂ થવાજ પામી હતી કે દુશ્મનો જાણી ગયા, અને તેઓએ પોતાના ઉંચા તોપખાનાની બાર તોપોના મોઢા આ કોલમો તરફ ફેરવી દીધા. સિપાઇ દમ સાંધી એક બીજા સાથે મળી ગયા. આ દમ સાંધેલા સિપાઇઓના માથા ઉપર ધુંમાડાના ગોટા એવી રીતે ઉડી ઉંચા જતા હતા કે જેવી એક ઘનઘોર ઘટા ચઢીને આવી છે, જેની અંદરથી ગોળા ગોળીઓ અને કાળ રૂપી કહેર વર્ષા રહયો છે, તે એટલે સૂધી કે, આ સમયે જોઇએ તેવું લશ્કર મુકાબલામાં હોત તોપણ આ ગોળા બારી આગળ કોઇપણ રીતે ટકી શકત નહિં. આ જોનારાઓને એમ જણાતું હતું કે સિપાઇઓ હવે આગના દરિયામાં ડુબકીઓ ખાય છે, અને મૃત્યુની દોરીથી બાંધી લેવાની તક સાંધતો કાળ માથા ઉપર ભમી રહયો છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બહાદુર શમિસા અને શુરવિર અબુલ આસિમ.

સરભી કટ જાય તો વસવાસ ન મુતલક આયે,
ખુનકે કુતરોંસે આવાજ અનલહક આયે.

પુરા અડતાલીસ કલાક થઇ ચુકયા છે પણ અબુલઆસિમનો હાથ તલવારના કબ્જાથી નીકળવા પામ્યો નથી. આંગળીઓ અને હાથના પહોંચા સાથે બાજુ પણ સૂઝી ગયા છે, શરીર ઉપર ઘા લાગવાથી અતિ ખરાબ હાલતમાં છે. અને સર્વે કપડાં લોહીમાં રંગાઇ ગયલાં છે. શુરવિર પિતા સાથે બહાદુર પુત્રે પણ તેવીજ વિરતાનો પુરો નમુનો બતાવ્યો. અને બાપની સાથે રહી, જેટલા શત્રુઓને બાપે નર્કદ્વારે મોકલી દીધા હતા, તેટલા નહિં પણ તેથી અર્ધા શત્રુઓને તો જરૂર નર્કમાં પહોંચાડયા છે. પરંતુ અફસોસ તો એ છે કે વિરપુત્રીને હમણાં સૂધી પિતાની તથા ભાઇની મલમપટ્ટીનો મોકો મળ્યો નથી. એમ તેની જેટલી પટ્ટીઓ બીજા મુજાહેદીનોના ઝખમ ઉપર વપરાઇ છે, તેમાંથી એક પણ પોતાના પ્યારાઓના ઉપયોગમાં આવી નથી ! હા, તે આ વાતથી તો ખુશી છે કે આ ત્રણ દિવસની અંદર જોતે બસો વખત પોતાની નાની સરખી મશકમાં ઠંડું પાણી ભરીને લાવી છે, તો કમમાં કમ વીસ ત્રીસ વખત તો

તેણે પોતાના બાપ અને ભાઇને જરૂર પાણી પીવડાવ્યું છે. આ સમયે પણ તે પોતાના લડાઈમાં પડેલા પિતાને એક ગ્લાસ પાણીનું આપતી હતી, કે એક શત્રુની ગોળી અબુલઆસિમની ડાબી બાજુ પર પેશી ગઇ, અને તે એક દુઃખદાયક અવાજમાં "અલ્લાહ" કહી જમીન ઉપર આવી રહયો. શમિસાએ પોતાના પિતાનું માથુ બન્ને હાથે સીધું કર્યું; અને હજુ તે માટીના બીસતરા ઉપર સરખો કરી સુવાડતી હતી કે આસિમ પણ પોતાના પ્યારા પિતા પાસે આવી પહોંચ્યો. બહેન અને ભાઇએ સાથે મળી બાપના મોઢામાં થોડું સરખું પાણી નાંખ્યું, અને હજુ બીજો ઘુંટ પાણી આપવાનો સમય પણ આવ્યો ન હતો કે એક બલગેરિયન ભાલાની અણીએ બેટાની પીઠ છેદી નાંખી, જેથી તે એક દરદથી ભરેલો અવાજ કાઢી જમીન ઉપર પટકાઇ પડયો !

નાની શમિસા ! બાળ શમિસા ! આખરે પણ અબળા બાપ અને ભાઇની આવી સ્થિતી જોઈ, એકદમ ગભરાટમાં પડી ગઇ, અને મદદ કરવાની નજરો આમ તેમ નાંખવા લાગી, પરંતુ અહિં લડાયક નકશો બદલાઇ ચુકયો હતો. અને બલગેરિયનોએ પોતાના દારૂ ગોળાનો સખત વરસાદ વરસાવી ટર્કોને પાછળ હઠવા ઉપર લાચાર કર્યા હતા, જેથી કરી ટર્કીશ લશ્કર કાયદેસાર હારબંધ પાછળ હઠતું હતું, અને દુશ્મનો તેમને સખતાઇથી ઢકેલતાં આવતા હતા, બહાદુર શમિસાના સુભાગ્યે આ અફરા તફરીમાં એક વોલંટિયર "**તિલઅત બે**" કે જે ટર્કીશ માજી પ્રધાન હતા, તે પણ ગભરાયલા અકળાયલા શમિસા પાસે આવી પહોંચ્યા, અને બચ્ચીની દરખાસ્તથી તેના પિતાને ઉંચકી મુકામ ઉપર લઇ ચાલ્યા. ભાઇને શમિસાએ પોતે

ઉચકી લીધો, અને અતિ મુશ્કેલીએ પડતી અખડતી પોતાના સાક-ઝકુઇના મુકામ સૂધી પહેંચી ગઈ.

એની પછી જે સિપાઇઓ દુશ્મનોને મારવા આગળ વધ્યા હતા, તેઓ પાછા પોતાના પોઈંટ સૂધી પાછળ ખશી ગયા, અને તેઓ બે કલાક વધુ પોતાનો મુકામ સંભાળી શકયા, તે અહિં સૂધી કે રાત્રી પોતાનુ તિમીર પ્રસરાવવામાં ફતેહમંદ થઈ. અને ચારે બાજુ ઘોર અંધકાર છવાઇ ગયો, અને ચારે બાજુ પોતાના સનસનાટનો અવાજ ચાલુ કરી ચુકી.

આ આખી લડાઈમાં બલગેરિયન ફોજની સર્વે તાકત ઉતરી ચુકી હતી, અને પાછળ તેમના મુલકમાં કોઈ હથિયાર ઉચકવા જેવો પણ પુરૂષ રહ્યો ન હતો. પણ ટર્કોની લડાયક તાકતની નહેરો એશિયા માઇનોરથી હજુ પોતાના યુવાન વોલંટિયરો, લડાયક યંગમેન, લડા-યક લશ્કર, સંભાળનારી ફોજ તથા સ્વારોની ટોળકીઓ બરાબર પોતાને કામે લાગેલી જણાતી હતી. જો આ જબરદસ્ત તાકતથી દુશ્મનોના મુકાબલા માટે બે મહાન તાકતો કરી દેવામાં આવે તો દુશ્મનનો મુકાબલો અતિ બહાદુરી સાથે કરી શકે. પરંતુ પહેલ વહેલાં ટર્કીશ લશ્કરનું આવી સ્થિતીમાં ફતેહમંદ નિવડવું, અને શત્રુ-ઓથી થોડી ગણત્રીમાં રહેવું બીક ઉપજવા જેવું, અને નુકસાન પહોં-ચાડનારૂં કાર્ય હતું; ત્યારે ટર્કીશ લશ્કરી સિપેહસાલારોએ આપસમાં વિચાર કર્યો કે તેઓ પાછળ હઠી કોઇ એવું લડાઈનું મેદાન પસંદ કરવુ જોઇએ, કે જે જગ્યાએથી મુકાબલો કરવા પહેલાં લશ્કરી ગ-ણત્રી કરવાની કુદરતી જીજ્ઞાસા આકર્શાઇ ! આ મસલેહત ચાલતી હતી તેટલામાં વચ્ચેથી બોલી ઉઠયો, “ હાં એવી જગ્યા એક છે

અને તે **ચટાલજા**નું નવું મેદાન છે. જે ટર્કીશ લશ્કરની બન્ને સીધી અને ડાબી બાજુ ત્વરાથી આગળ વધવા તેમજ પાછળ હઠવાની સહેલાઇ આપી શકે છે, અને તેનો વચલો ભાગ મજબુત અને એક મુકામ ઉપર જમાવ થઇ જુદી જુદી પાર્ટીઓમાં હલ્લો કરવા તેમજ શત્રુઓને અટકાવવાને ફતેહમંદ નિવડશે.”

એવી રીતના વિચારમાં ઉપલી શાફાયતા મળતાંજ રાત્રી પોતાનો સિંગાર સજી પોતાનુ કાર્ય કરવાની શરૂઆતમાં પડી, એટલે સર્વે ત્યાંજ સુઈ રહ્યા. સવારના પોહ ફાટતાંજ શત્રુઓની તોપના ધડાકાઓએ ટર્કોને ઇસ્તેજ કર્યા. અને **ચટાલજાની** લાઇન તરફ ટર્કીશ લશ્કર કુચ કરવા લાગ્યું. આ સિપાઇઓના પાછા ફરવાનો પુર રોબદાર દેખાવ કોઇ પણ આંખ્યોને આંજી નાખે તેવો હતો. અને પુરેપુરી શુરવિરતા અને બહાદુરી સાથે રણક્ષેત્રમાં તેઓ કુદી પડી શત્રુઓની કાળરૂપી અંતઃકરણ ઉથલાવનારી સખત આતશબાજીમાં પણ તેવીજ સાબેત કદમી સાથે તેઓ પાછળ હઠયા. ગોળાઓ જો કે વરસાદની માફક માથા ઉપર વરસી રહ્યા હતા, પરંતુ તેની કશી પણ દરકાર કરવામાં આવી નહિં, અને ધીમે કદમે તારીફ કરવા લાયક પોતાનો મોભો જાળવી પાયદળ લશ્કર **ચટાલજા** તરફ રવાન થયું.

આ સમયે અમને કહેવા સિવાય ચાલતું નથી કે, ટર્કો કેવી રીતે પાછળ હઠયા ? એના ઘણા કારણો છે. **જરમન મારશલ વોન્ડર ગોલ્ટઝપાશા,** કે જે પણ ટર્કીશ લશ્કરના ઉસ્તાદ છે, તેમણે ઇસ્ટર્ન રૂમેલિયાની લડાયક રીત એવી રીતે કરી હતી કે, અહિં એડ્રીઆનોપલના ઇલાકામાં દરેક વખત જબરદસ્ત ટર્કીશ તાકત તૈયાર

રાખવી જરૂરની છે, જેને ત્યાંથી કોઈ પણ કાળે ખસાડવામાં ન આવે. પરંતુ અફસોસ સાથે કહેવું પડે છે કે આ સમયે લડાઈમાં, આ બાબત નજરેથી દુર કરવામાં આવી. એની પછી લશ્કરને ખોરાકી પહોંચાડવામાં સુસ્તી, તથા પુર બંદોબસ્ત વગર કાર્ય લીધું. જેથી દુશ્મનની ફૌજ મુલકની અંદરના ભાગમાં આગળ વધતી આવી, અને ટર્કીશ લશ્કર પાછળ હઠતું રહ્યું !!

જો ટર્કીશ સલતનતને એટલો પુરતો સમય મળી જાત, અને તે **સિરયા, ઇરાક અને અનાટુલિયાથી** પોતાનું જરૂર પડતું લશ્કર લાવી શકત તો દુશ્મનો પોતાની હદથી એક કદમ આગળ વધી શકત નહિં, અને ઉલટું ટર્કોજ શત્રુઓના દેશને પાયમાલ કરી તેમની રાજ્યધાનીઓ ઉપર કબજો કરી લેત.

અહિંના મેદાનમાં બલગેરિયનોએ ફસાદી લુટારા અને બેકાયદેના બદમાસો તથા બેસુમાર રશિયન વોલંટિયરો, ઉપરાંત ફક્ત પોતાનું કવાયતવાળું લશ્કર ત્રણ લાખ ઉતાર્યું હતું. (ઉપલી બધી બાબતો પોતે બલગેરિયન કબુલ કરે છે) અને એના મુકાબલામાં ટર્કીશ લશ્કર ફક્ત એક લાખ વીસ હજારનુંજ હતું અને એની ઉપર એડ્રીઆનોપલની આજુબાજુનું ચાલીસ હજાર લશ્કર વધારી એક લાખ સાઠ હજારનું ટર્કીશ સૈન્ય બલગેરિયન ત્રણ લાખ ઉપરાંત વધારેના મુકાબલામાં થોભી શકે એતો અક્કલથી ઉલટુંજ હતું. આટલી નાની ગણત્રી ઉપર દુશ્મનોએ કોઈક ફતેહ મેળવી તો શી નવાઇની વાત થઇ? ટર્કોની હાર અને પાછળ હઠવાનું અસલી કારણ એ છે કે તેમણે ઇસ્ટર્ન રૂમેલિયાનું સ્વાર લશ્કર લડાઇથી કંઇક અગાઉ પાછું બોલાવી લીધું હતું. અને લશ્કર બોલાવવાનું એટલુંજ કારણ થયું કે બ્રીટીશ

પ્રધાને લંડનના ટર્કીશ કોન્સલને અને બીજા યુરોપી રાજ્યોએ પણ ટર્કીશ કોન્સલોને એ બીનાનું યકીન કરાવ્યું હતું કે તેઓ કોઇપણ કાળે **બાલકન** સ્ટેટોને અથવા બલગેરિયાને લડાઇ કરવા દેશે નહિં.

*"ટર્કોપાસે ખોરાક બીલકુલ હતો નહિં, લડાયક સફરી હોસ્પીટલો હતી નહિં, લડાઇના ચાલુ સમયમાં મોટા ઓફિસરો નાના ઓફિસરોને હુકમ કરવાના કશા પણ સાધનો રાખતા હતા નહિ. ટર્કીશ લશ્કર સાથે કંઇક ખ્રિસ્તીઓ પણ હતા, જેની વખત ઉપરની બે વફાઇએ લશ્કરમાં ખરાબ અસર ફેલાવી દીધી. નાના ઓફિસરો ગણત્રીમાં થોડાં હતા, અને ટર્કીશ તોપો દુશ્મનની તોપો કરતાં ગણત્રીમાં ઘણીજ થોડી હતી."

હવે વિચારવું જોઇએ કે આ સર્વે સબબોમાંથી એકજ સબબ ન હોવાથી આખું લશ્કર ખરાબીમાં પડી શકે છે. અને અહિંતો આ સર્વે સબબો એકઠાજ થઇ ગયા હતા, તેથી આ લશ્કરની કેટલી તારીફ કરવી અમારી ઉપર વાજબ છે, કે કેટલા દિવસના ભુખ્યા અને હથિયાર વગરના થઇને પણ આવી રીતે લડાઇમાં વિક્રાળ વાઘ રૂપી ભાગ લીધો. અને આવા તોપખાનાને કેટલીક સાબાશી આપવી ઘટે છે કે, એ શત્રુઓના તોપખાનાથી થોડું થઇને પણ તેના મુકાબલાથી હઠયા નહિં. એ ઉપરાંત ટર્કીશ ઘોડેસ્વાર બલગેરિયન સ્વારો ઉપર અતિ ફતેહમંદ રહ્યા. તેઓએ એવા કાર્ય કર્યા કે તે ગોયા તવારીખી નોંધ સમાન થઇ પડવા જોઇએ. હાય! શત્રુઓ ઉપર શુરવિરતાના હલ્લા કરતાં કરતાં ટર્કોના રસાલા બીલકુલ ફના થઈ ગયા. આ

---

* ડેલી ટેલીગ્રાફ, લંડન, ટાન અને માટન, અકલીર, એકવીપોરી, ફ્રાન્સ અને ન્યુફ્રી પ્રેસ ઓસ્ટ્રીયાના ખબરપત્રીઓ એ બાબત ઉપર એકમત થયા છે.

સ્વારો બલગેરિયન સ્વારો ઉપર હલ્લો કરતા હતા, અને "તખત યા તખ્તો" યાને "કાંતો તાજકે કાંતો ભૂમી" પોતાનો ખાસ મુકામ બતાવી આગળ વધતા ચાલ્યા જતા હતા. તેઓ પાછળ કદમ રાખવા કરતાં મરણને વધારે ચાહતા હતા.

બીજા રાજ્યના ખબર પત્રીઓ ટર્કીશ સ્વારોની અમનકારીક શુરવિરતાના દ્રષ્ટાંતો આગળ ધરે છે, અને જબરાઇથી "સાચી બીના જબાન ઉપર" લાવે છે.

એ બીના તો પ્રત્યક્ષ થઇ ચુકી છે કે **લુલે બરગાસની** લડાઇમાં બલગેરિયન લશ્કર બીલકુલ ફના થઇ ચુકયું હતું, અને છેલ્લા વખતની આખરી ઘડીએ સરવિયન તથા ગ્રીકનું મદદગાર લશ્કર અને વીસ હજારથી વધારે રશિયન વોલંટિયર તેમાં આવી મળ્યા, ત્યારે તેઓ આગળ વધ્યા, અને એ બીના **મોનશયોર** વુડ પોતે કબુલે છે.

ટર્કીશ લશ્કરને ખોરાક ન પહોંચવાની બાબતો સાંભળી લોકોને અજાયબી ઉપજશે, કે ટર્કીશ વડાઓએ એ બીના ઉપરતો જરૂર લક્ષ આપ્યું હશે; તેઓ આવા જરૂરી કાર્યથી કેવી રીતે ગફલત કરી શકત! પરંતુ આવો વીચાર લાવવો ખોટો છે. કારણકે દરેક જગ્યા ઉપર તેનાં બંદોબસ્ત કરવાની ઘણી ખરી બાબતો મળી શકતી નથી અને રેલ્વે લાઇન લશ્કરી રવાનગીથી ખાલી ન હતી, જેથી કરી આટલા મહાન લશ્કરને ખોરાક પહોંચાડી શકાયો નહીં અને એજ બાબતોને લીધે વખત ઉપર સામાન પણ પહોંચી શકયું નહીં. અને બીજી ખરાબી એ થઇ કે **વોન્ડર ગોલ્ટઝ પાશાએ** સલાહ દીધી હતી કે થ્રેસના ઇલાકામાં **બાબા એસ્કી** સુધી રોટીઓના તંદુરો અને લડાયક સરસામાનની જરૂર માટે ગોદામ તૈયાર રાખવી, પણ આ સલાહ ઉપર

અમલ કોણ કરે? જ્યારે તેની કીમત માલમ પડી ત્યારેતો તે નકામીજ હતી.

તોપોના બાબમાં પણ એજ કે, પચીસ ટર્કી તોપો બલગેરિયન સાંઠ તોપોનો મુકાબલો કરી શકી નહીં; અને એમ થવું પણ જોયતું હતું. ખરી રીતે જોતાં આ લડાયક વખતમાં વિજઈ તેજ થઈ શકે જે ગણત્રી તેમજ હથિયારોમાં સાંભેવાળી ફોજથી કંઇક ચઢ્યા હોય. અહીંઆ ટર્કોની વગર તૈયારીઓજ તેઓને શરૂમાંજ પાછળ હઠવા ઉપર લાચાર કીધા.

ટર્કોએ આ મારકામાં ત્રણ દિવસના ભુખ્યા રહી એક વિકાળ સિંહના જેવા કાર્યો કર્યા, અને વિખેરાઇ નાઠા નાહિં, પરંતુ કાયદેસર માથા ઉપર ગોળા ગોળીઓનો વરસાદ પડવા છતાં, ધીમે ધીમે કદમે એ જગ્યા છોડી **ચટાલજાની** તરફ મુકામ કર્યો. આ સમયે અગર બલગેરિયન તાકાત વધારે હોત તો ટર્કોના પીછો પકડવામાં તેને કોઇ પણ અટકાવી શકનાર હતો નહીં, પણ એતો ખરૂંજ છે કે બલગેરિયન તાકત ખલાસ થઈ ચુકી હતી. આ સમયે ટર્કો પાસે થોડું પણ રીઝર્વડ લશ્કર હોત તો અહિંથીજ એ લોકોને મારી નહસાડી શકત. બલગેરિયનોએ **લુલેબરગાસ** તો લીધું, પરંતુ અહિંથીજ એમની કમર તુટી ગઇ અને ઢીલા પડી ગયા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

માજી સુતલાનનો પ્રગટેલો જુસ્સો.

ફસે હંચ આફતોંમેં હર તરફસે ગમને ઘેરા હય,
મદદ કર અય મેરે મૌલા, સહરા હયસો તેરા હય.

યુરોપીઅન ટર્કીમાં **સાલુનીકા** બીજા નંબરે છે, આ શહેરની ઇમારતોનો દરિયાના કિનારાથી અતિ રળિયામણો દેખાવ નજરે પડે છે. એની ચારે તરફ પાંચ માઇલની સરહદમાં સફેદ દીવાલ બાંધી લેવામાં આવી છે.

માજી સુલતાન **અબ્દુલ હમીદ**ને તખ્તથી ઉતારી અહિં **કુસરેઅલાટીન** નામના મહેલમાં રાખવામાં આવેલા છે, જે મહેલ એક અતિ રળિયામણા મનહર બગીચામાં આવેલો છે.

રાત્રી પડી ચુકી છે. શહેરના ઘરો મુડદાં માસાલે, તમામ વસનારાઓની છાતી બંધ કરી ગંભીરતાથી ઉભાં છે. ઝાડના ઝુંડોની, પવનના સપાટાથી આમતેમ હાલરડાં ખાતાં ખડખડાત થાય છે. આવા ભયાનક એકાંત સમયે આ બગીચાની શાંતીને એક કુતરાના ભસવાનો સાદ ખલેલ કરી રહયો છે. ચંદ્રમા છેક નીચાણ માર્ગે જતો રહયાથી રાત્રીએ કાળો સાહયો ગ્રહણ કરી લીધો છે. તારાઓ અતિ ખુલ્લા અને ચળકાટ કરી રહયા છે, અને સાંજના નીકળેલા તારા અતિ ચુપકીદી સાથે ઘણી દુરની મુસાફરી ખેંચી ગયા છે. દરેક તરફ શાંતિ પોતાનો

પુર અમલ સ્થાપી ચુકી છે, અને તિમીરે પોતાના નાગણ રૂપી વાળો પેઠે દુન્યાને પોતાતી અંદર છુપાવી લીધી છે.

હવા અતિ જોરમાં ફુંકાઇ રહી છે, જેથી મારમોરા સમુદ્રના પાણીમાં પુર જોરથી મોજાઓ આવી **સાલુનીકા**ના કિલ્લાથી અથડાઈ એક ભયાનક અવાજ પ્રગટ કરી રહ્યા છે, જે તોફાની અવાજ આવા શાંતિના સમયમાં અંધારાના ખોળામાં સંતાઇને દુર સૂધી ચાલ્યો જાય છે, અને જયાં કંઇ કોઇ સાંભળનારો મલી જાય છે તેની ઉપર એક અતિ બિહામણો અસર નાંખે છે. આ સમયે દુન્યાવાળાઓ ગફલતની નીંદ્રામાં મસ્ત થઇ પડેલા છે. પરંતુ આ **કસરેઅલાટીન**માં કંઇ જુદુજ થઇ રહયું છે.

માજી સુલતાન, ઉપરના માળામાં બેઠેલા છે. બારીઓ ઉપર પડદા પડેલા છે, અને દિવાનખાનાની અંદર લેમ્પની ધીરી રોશની આમતેમ હીલચાલ કરતી નજરે પડે છે.

ખુદા જાણે આ એકાંત સમયની રાત્રી, આ વ્યાકુળતાની રાત્રી ખરેજ, એ રાત્રીનો આ સમય નામદાર સુલતાનના બાબમાં કંઇ દુખી ઘડી છે, જેને મનુષ્યોએ સદીના જમાનામાં અથવા વીસ ઉપરાંત વર્ષો તથા મહિનાઓમાં પોતાના સમજવા માટે વેંહચી રાખ્યા છે, અને એ હમેંશાંને માટે કયો પોઈંટ અથવા ભાગ હશે. કે જે હવે મોટો નામાંકીત હ્રદયમાં નાચી રહેલો અથવા પુરૂષ પોતાના એકાંતના સમયમાં મનુષ્યોની સ્વાર્થીઆઓએ પુરૂષત્વ પણાની અંદર સમાયલા દગાભરેલો યુરોપી કૃત્રીમ રાજ્યનિતિ ઉપર ફીલોસોફી સાથે અતિ બારીકીથી વિચાર ચલાવે છે. પરંતુ આ એકાંતનો ગંભીર વિચાર અને આ ચાલુ બાબતનો કંઇ એવો તાર લાગેલો છે, કે જે કોઇ પણ રીતે વીતી

શકતો નથી. અને રાત્રી પણ વીતાડી વીતતી નથી. તેમજ મનુષ્યોની બે વફાઇઓ અને વગર ભરૂસાના આનંદિત વિચારોની બાબતો કોઇ પણ રીતે ખલાસ થતા નથી.

રાત્રીના બાર વાગી ચુકયા છે. ચક્ષુઓમાં અને પક્ષુઓમાં નિંદ્રા ભરાઈ ચુકી છે, પરંતુ એક પુરૂષની કીસમતમાંથી નિંદ્રા આજે પોતાનો શ્વાસ પણ ચોરી ગઇ છે, જે એક અતિ સુંદર અને જાહોજલાલી વાળા સોફા ઉપર પડેલો છે. દિવાનખાના આગળના મોટા ઘડિયાળે ઘભરાઇને ટન, ટનના અવાજો વગાડયા, અને રાત્રીના જીવનનો અર્ધો ભાગ અતિ ત્વરા સાથે પુર્ણ થઇ ગયો. દિવાનખાનામાં આગલા દિવસોના નજર આગળ આવતા બિહામણા ઇતિહાસીક બનાવોથી પોતાની જબાન "સાંઇ, સાંઇ" કહે છે. મહેલની ચારે બાજુની દિવાલોથી ના ઉમેદી અને એકાંતનું લશ્કર નીકળતું ચાલ્યું આવે છે. એવાં એકાંત ભયાનક સમયે એક વિશાળ રાજ્ય મહેલમાં એક જીવન શું ગડબડ કરી રહ્યું છે, એવી ગરબડ ખરેજ, એક ચો તરફની આફતમાં ઘેરાયલું જીવન કરી શકે છે, તો આ મહેલ કે જેમાં રાજ્ય ખટપટથી બીલકુલ નિરાળું કરી દીધેલ જીવન શું આવી વ્યાકુળતા વરશાવે? શાને માટે? પણ તે કોણ? એક માજી સુલતાન! નહિં, નહિં! આ ઉસ્કેરણી ભર્યા સમજાયલા **"સુલતાન"** શબ્દના અને ઐશ્વ્યાના અભિમાની વિચારોમાં લીન થયેલ હાકમ, જેના નામનો એશિયા, આફ્રિકાજ નહિં, પણ યુરોપમાં એ ખુતબો પઢનાર ખતીબનો દિલ પણ આજ તરફ ફરે છે, તે તેઓ જગત્માન્ય મહાન ખલિફા આવા વિચારને પોતાના હૃદયમાં જન્મ આપેજ નહિં, કારણકે હવે તેને તુર્કસ્તાન અને હિંદ સાથે શો સંબંધ? પણ નહીં! ઇસલામી આલમ તરફની

તેની પવિત્ર ફરજને તે પોતાના અસંખ્ય સંકટો છતાં પણ ભુલી ગયો નથી. તેજ, તેજ, માજી સુલતાન અબ્દુલહમીદખાને એકાએક કોઇ અંદરની બેચેનીથી ધભરાઇ ઉઠીને બેશી ગયો છે. અને મહેલની દરેક સુક્ષમ બાજુને પણ અતિ ઇન્તેજારીની ભયાનક ચક્ષુઓથી જોઇ રહ્યો છે. તે પોતે રૂમાનિયાના નરમ ફરશના સોફા ઉપર આવીને બેશી ગયો, અને થોડાક ટર્કીશ પેપરો અને ફ્રાંસીસી તેમજ અરબી પેપરો ઉઠલાવી ઉઠલાવીને જોવા લાગ્યો; થોડીવાર પછી મહેલના આ ઉંચા અને પોલીટીકલ શાહી મકાનને વ્યાકુળતાના હૃદય અને ફિકરની આંખોથી જોઇ આખા દિવાનખાનામાં ફરવા લાગ્યો. હયાં સુધી કે કદી ઇઝીચેર ઉપર તો કદી જમીનપર બિછાવેલા ફરશ ઉપર "મારા વડીલોના જાનના બદલામાં મળેલી તું ભુમી ! શું તારો આ હાલ" એવા વિચારમાં લાંબો થઇ જાય છે. ધડીભર આવા વિચારમાં તે મન તરંગ બાંધે છે કે ફિકર નહીં જ્યાં સુધી મારૂં જીવન આ ખોલયામાં છે ત્યાં સુધી દુશમનોને હું પુરેપુરી રીતે વફાદારીનો પાઠ શાખવીશ ! આવા સંતોષી વિચારોમાં માજી સુલતાનની આંખ લાગી જાય છે. તેટલેજ બેચેનીએ પ્રવેશ કરેલા વ્યાકુળતા તેને તે પાછો સજાગૃત કરે છે, અને મખમલી ગાદી તકિયાઓને જોઇને પોતાના રોમન ગાલીચાઓને પોતાની તર્ક વિતર્કથી તે આજે અજાયબ રીતે અસરકાર બનાવી રહ્યો છે. આવા સમયમાં સુલતાનના ગંભીર વિચારોનું આમ તેમ આંદોલન થવાને વખતે એકાએક સુલતાનની ટર્કી પેપર ઉપર નજર પડી; જેમાંથી બાલકનનો જુલમ અને ટર્કોની બેગુનાહી અને **મુસ્તફાપાશા** તથા **લુલેબરગાસના** ઉપર ટર્કોના પરાજયના દિલ ઉસ્કેરનારા હેવાલ જોઇ આ અતી કિમતી નેત્રોથી

અશ્રુધારા વહેવી શરૂ થઇ ગઇ ! ઉસમાની લોહીમાં જોશ આવવા લાગ્યો અને આ જોશના આવેશમાં તે શુરા શહેનશાહનો હાથ તરતજ એક નાજુક તલવાર પર પડી ગયો.

"આહ ! એ ઉસમાની હિલાલની જાહોજલાલી રાખનાર શમશેર ! શરમ છે ત્હારા અખંડપણા પર ! તારી હયાતીમાં શું ઉસમાની જાહોજલાલીનો સુર્ય અસ્ત થશે ? ના, ના, નહીં જ ! બેવફા, ના તરસ, ત્હારીજ બેવફાઇએ મને મનુચરિયા અને હરઝે ગોવિનાના મહાભારત સવાલ વખતે ના હિંમત અને દુશમનોની મહોજાળમાં અંધ બનાવ્યો હતો, અને તેનાજ માઠા પરિણામે મને તેં પદભ્રષ્ટ કરાવી રાયનો રંક બનાવી દીધો !!! પરંતુ હવે તેનું મ્હને પુરેપુરૂં ભાન થયું છે. મ્હારી ગાદીનો માલેક મ્હારો ભાઇ થયો છે ! મ્હારા ભાઇની જગ્યાએ કોઇ બીજો હોય તો એ હું ઉસમાની તાજની એ હુરમતી મ્હારા જીવન સુધી સાંખી શકીશ નહીં ! તું, તું, શમશેર, તલવાર, તારો નાશ દુશમનોની ગરદન પર પલવારમાં કરી દઇશ, શું તું યુરોપી લાલચુંઓની ભોગતા થઇ પડી છે ? યુરોપના બાયલા ગુપ્ત પ્રપંચી અને નાહિમંત દગાખોર માંજરાઓની ચક્ષુથી શું તું અંજાઇ ગઈ છે ? શરમ છે ત્હારા જીવન પર કે જે લાખો ઓટોમનની લાશ પોતાના દેશ ઉપરથી સદકે થઇ રહી છે, અને તું, તું એક વેળા ઉસમાની ઇજ્જતની પ્રાપ્ત કરનાર લોખંડી ઓજાર આજે બેજાર હાલતમાં આ શાહી મહેલના એક ખુણામાં હિજડાના સાથ્યા તળે ભરાઇ શુરવિરોને ના હિમ્મત બતાવી રહી છે !!! પરંતુ યાદ રાખજો કે તારા ચળકતા શરીરને સૂર્યના રજ કરણોની માફક દુશ્મનોનાં રગેરગમાં લચાવી પચાવી પાડનાર ઓટોમન રાજ્ય કાન્તીમાં

એકવાર હિણાયલો, આ **અબ્દુલ હમીદ** હજુ હયાત છે! લાલચુ-ઓની કમર બંધ બની તેં મ્હારા ટુકડા ખાનાર કુતરાઓનો આશ્રય પકડયો હશે કેમ? યુરોપી ઘડી ભરની મીઠી લાગતી લાલચથી બેવા, નાવારસ, યતીમોની નીર્દોષ ગરદન તારી જીભલીને પ્યારી લાગી હશે કેમ! દગાના સગા યુરોપીઓએ તુને કદાચ સોનાના મ્યાનમાં સાચવી રાખવાની લાલચ આપી હશે; પરંતુ યાદ રાખજે કે એક ઉસમાની ફતેહોનું માન ધરાવતી શમશેર, જે રહેમ, દયા, પરો-પકારની મજાહ ઓટોમન નજરમાં તુને મળી છે, તેઓ દગાપાપી ફીનાબાજ અને પોતાના પેગમબરની છાતીમાં ખીલા ઠોકી બેસાડનાર પ્રજાની નજરથી તું કદી, કદીપણ મેળવી શકીશ નહિં. સવર્ણ તો શું, પરંતુ સડેલા ગધેડાના ચર્મના મ્યાનમાં પણ તુંને રહેવા મળશે નહિ! માટે જો, આ ત્હારા એક વારના અનુભવવાળા માલીકનીજ તાબેદારી કર, ફરીફરી હું કહીશ નહિં. ત્હારા બુરા હાલની મને દયા ઉદભવે છે, માટેજ તુને વીનવવાની મને કુદરતી પ્રેરણાના થાય છે. હજી બીજો મોક્ષ મળશે, ગાઝી કેહવાશે, વફાદાર, પ્રમાણિક અને ઝુલફીકારના મ-હાન પદને પામીશ!! હજીબી વિચાર કર, તારૂ મન ફેરવ, હિણાયલો પદભ્રષ્ટ ઇત્યાદિ સમજીને મારા તરફ નહિ તો ભલે, પરંતુ તા'રા ભ-લાને કાજે આ ઇસ્તંબોલ તરફ તો તું જરૂરજ જો! બસ હવે મા-રાથી વધુ તુને બોલાતું નથી. તું સેંકડો નાપાકોને નાશ કરનારૂં દીન-ના દુશ્મનોને મહાત કરનારૂં અને યુરોપમાં ઇસ્લામી સત્તાના પગને જમેલું જોવામાં શોભા સમજનારૂં અજીબ પરંતુ ક્ષાની શાસ્ત્ર છે. માટેજ સમજાઉં છું, મ—મ—મ—ના—ઉં—ઉં—છું. !! ખરૂરૂ ઉં ઉ ઉં!!!"

એક ઝબુન ફીકરમાં દબાયલો ગાઝી **અબ્દુલ હમીદ** એકાએક

જાણે ઝપકી ઉઠયો હોય તેમ દેશપર આવેલા પરદેશી હુમલાની દેહશતે જાગૃત થઇ પાછો એકલો બોલવા લાગ્યો.

“ શું હું સુલતાન છું ? ના, નહિં ! ખરેખર નહિં, પણ એકવાર હતો. તેથીજ ઓટોમન કલંક તે મારી હયાતીમાં મારાથી કેમ સહન થાય ? ” આટલું બોલી આ પુરૂષ ઉઠી આમતેમ ફરવા લાગ્યો. જેના મોંઢાથી કંઇક શબ્દો પણ નીકળવા લાગ્યા, અને આશાના અંકુરે પાછો પેપરોના પાનાઓ ઘડી ઘડી જોવા લાગ્યો. આખરે નાસીપાસ થઇ જઇ પોતાની કોમ અને ધર્મની કીસમતોને રડવા લાગ્યો. એકાએક હૃદયમાંથી એક ભડકો ઉઠી મગજ ઉપર પહોંચી ગયો, અને એના વિચારો તથા હિલચાલની સ્થિતીના બંદ દરવાજાઓમાં ફીકર અને ચીંતાએ પ્રવેશ કર્યો ! અને તેથી આ ઉસમાની સિંહના અંતઃકરણ તેમજ મગજમાં એક ન બનવાકાજ અસર અને પછી એક બેભાન કરનારી બાબત પેદા થઇ જવાથી પોતાના ધર્મ, કોમ અને દેશની અજાયબી ઉપજાવનારી સ્થિતી જોઇ તે મુસળધાર રડી પડયો ! અને ટર્કીશ તલવારથી પાદશાહી મહેલમાં કદમપર કદમ રાખવા લાગ્યો. એના હૃદયની બાબતોએ પોતાની પાંચે ઇંદ્રીઓથી સ્વતંત્રતા લઇ આ આલીશાન મહેલ અથવા આરામની બેઠકને અતિ અજાયબી અને અચરતીની નજરથી જોવાનું શરૂ કીધું.

“ હાં ! હું ! શું હું સુલતાન ? શું બાદશાહ ? નહિં, નહિં ! એકવાર હતો ! શું હાલ નથી ? શું મારી પાસે લશ્કર નથી. મારા વિક્રાળ બહાદુર શુરવિર સિપેહ સાલરો કયાં સુતેલા છો ? હાં હું હાલમાં પદભ્રષ્ટ સુલતાન, મારી પાસે ટર્કીશ તલવાર છે. ”

આ બેચેનીના શબ્દોથી આ એકાંત મહેલમાં ચુપકીદી પથરાઇ ગઇ, અને આ માજી સુલતાનના શબ્દોનો જવાબ દરેક દરવાજા અને દિવાલથી આવવા લાગ્યો. પછી આ ખોટી બાબતો અને અજાયબી ઉપજાવનારા વિચારોમાં ગુથાઈ બેચેન થઇ ગયો, અને એક ખુણા તરફ જોઈ જોરથી કહેવા લાગ્યો. **પીલુના**ના શહીદો! ગાઝી **ઉસમાન** અને ગાઝી **અહમદ**, હા, મારા સાચા શુરવિરો અને ઓ મારી ઉસમાની કૌમ ક્યાં છો? શું સરહદ ઉપર મારી ફોજ કુતરાની મોતે મરશે! નહિં કોઇ કાળે નહિં! તેઓ તો શુરવિરતાથી મરશે!! અને શહીદોની એટલે વગર મોતની અમરતા મેળવશે.

આ ગદગદીત કંઠના અસરકારક ધ્રુજતા શબ્દોથી આ બુઝુર્ગના અવાજમાં એક અસર પેદા થઇ, અજાયબ જેવું રહમ, દુઃખ અને કષ્ટ જણાવા લાગ્યું. પરંતુ એના જુસ્સાઓમાં ગરમીએ વધારે ભાગ લીધો, હવે એની શુદ્ધીનાં સમય અને બેહોશીના સમયથી હુશીઆરી બાકી ન રહી અને તે કહેવા લાગ્યો,

"હાં હાં હું હમણાં પણ સુલતાનજ છું? હું તો મારી ખુશી અને મરજીથી આરામ અને આશાએસના વિચારે કિનારો પકડી ચુકયો છું, પણ આ સમય આરામનો નથી. આ સમયે કોમના સુલતાન, દેશના સુલતાન અને ધર્મના જાનિસાર બની મેદાનમાં શહીદ થવાનો છે. લાવ મારી ઉસમાની તલવાર? તલવાર તો મારી પાસેજ છે!" તલવારની ચુમી લઇ "ઓ અજીવ પણ ઉસમાની રયાસત માટે તારૂં સર્વસ્વ અર્પણ કરનારી ક્ષાની શમશીર એકવાર હું તુને ઉપદેશ દઇ ચુકયો છું. તેની અસર દુશ્મનો તરફ ધસ્યા જવાની તારી ત્વરીતતા જોતાં તુને થયલી જણાય છે. માટે આવ મારી વ્હાલી શમશીર આવ,

તારે અને મારે એકજ દિવસે અને એકજ વખતે તે પાકકિરતારની જનાબમાં ઓટોમન ધર્મરક્ષકતાની શાક્ષી આપવા જવાનું છે!" આટલું બોલી તે આમતેમ ફરતો જઇ સૌની ગવાહી વચ્ચે પાછું કેહવું શરૂ કર્યું, "હવે હું એનાથી કામ લઇશ. ખરેખર હવા મારા કબજાની અંદર છે. પાણી મારા હુકમની અંદર છે. અગ્નિ મારાજ કાબુમાં છે. રજ અને ધુળોના ગોટાઓ મારી હદ્દો અને તાબેદારીમાં છે. આકાશ મારૂં છે! જમીન મારી છે. ટર્કો તો મારા છેજ; પણ અર્બો પણ મારાજ છે. શું હું કેદમાં છું? ના! ધર્મની રક્ષા કરવી, શું કેદમાં ન બની શકે? બનશે, ખરેજ બનશે! કેદ? ધર્મને અંગે તે શેદ છે!"

નામુરાદ સુલતાન એકાએક તલવાર લઇ ચાલતો થઇ મહેલના દાદરથી ઉતરી બગીચા સુધી જઇ એકાએક વિચાર આવવાથી પાછો પલટી આવી કેહવા લાગ્યો, "હા, શુરવિરો લડો આપણી હદમાંની એક રજપણ શત્રુઓના કબજામાં જવા ન પામે. તે માર્યું! એ જીત્યું! હેં શું હું ભુલી ગયો હતો. મારૂં સુલતાની તાજ ક્યાં રહી ગયું. મારૂં નામ તો હૃદયોમાં છુપાયલું છે; મને તો સર્વે જાણે છે. એ ખરાબ રસ્તે દોરાયલી કૌમ, એ ફરેબ ખાધેલા દેશ, મારૂં હૃદય હમણાં પણ મારી પાસેજ છે. મારૂં મગજ હમણાં પણ શાંત છે. હું હવે હાય અફસોસ કરીશ, અને ખુદા મારી અરજ જરૂર સાંભળશેજ! કેમકે તેને માટે મારૂં જીવન તારાજ કરી દઇશ. મને કીંમતી સમજની કુદરતી બક્ષેશ છે! મૌત મારી તલવાર છે!! માટે એને રૂમેલિયામાં દુશ્મનો ઉપર વર્સાવી દે." આ હીલચાલ અને જુસ્સાઓથી થાકી જઇ પોતાના કોચ ઉપર અઢેલાઇ પડયો અને દિવાલોને પુછવા

લાગ્યો, " શું તમો પણ મારી સાથે થશો ? " છતની તરફ ઇશારત કરી " તું મારા શત્રુઓ ઉપર તુટી પડશે કે નહિં ? "

રાત્રીની ખીલેલી જવાની અને ખુબસુરતીની મોજ ખતમ થઇ. દુન્યાની દરેકચીજો ઉપર આરામ અને બેહોશી પણ છવાઇ ગઇ. દુન્યામાં છુપા ફેર ફારો અને બિહામણા ફેરફાર કરનાર મનુષ્યોના હાલવા ચાલવાઓનો સમય શરૂ થયો. ભોંયરાઓમાં અને છુપા મકાનોમાં છુપા જલસા અને ભેદ ભરેલા મનસુબાઓ શરૂ થવા લાગ્યા. કોન્સટન્ટીનોપલની એક ધર્મશાળાથી લીલી પાઘડીઓવાળા બે યુવાનો અતિ સંભાળ પુર્વક અને બારીક વિચારોની સાથે છુપી સોસાઇટીના મેમબર થઇ નિકળ્યાં. સખતાઇ થતાંજ પાયદળ અને ચાલનારા જમાનાથી અતિ હેરાન અને શાહી હુકમ બજાવનાર જેવા એક જલદીથી ચાલનારો ઘોડીમાં સ્વાર થતાંજ સવારની નમાજથી ખીલવણી લઇ ઉજાગરાના અસરો કબુલ કરી કોઇ તરફ ચાલ્યા જતા જણાય છે.

આ તરફ નામુરાદ સુલતાનની રાત્રી અતિ બેકરારી અને બેચેની વચ્ચે અતિ મુશ્કેલીથી પસાર થઇ.

* * * *

જે વખતે માજી સુલતાનને સાલુનીકાથી કોન્સટન્ટીનોપલ લાવવાનો વિચાર થયો, તે પહેલાં તો માજી સુલતાને ના કહી દીધું. "નહિં હું આ મહેલને છોડીશ નહિં એની અંદર મને તેવીજ રાહત મળે છે કે, જેવી આગલી જીંદગીમાં મને મલતી હતી. એ સિવાય મને બીજો પણ વિચાર આવે છે કે તમો મને કોન્સટન્ટીનોપલમાં પણ પહોંચાડશો યા કોઇ બીજીજ જગ્યાએ લઇ જશો, જે ઘણીજ દુર હશે. એની ઉપર પણ અગર જુલમ કરવો હોય તો ચાલો તૈયાર છું. " આ સાંભળી સર્વે ચુપ રહી ગયા.

જ્યારે :બાલકનવાળાઓને ફતેહપર ફતેહ મળવા લાગી અને **સાલુનીકા**ની સ્થિતી ખરાબ થઈ પડી અને ડગલે ડગલે ડર થવા લાગ્યો, કે માજી સુલતાન દુશમનોના હસ્તે ન ચઢી જાય, ત્યારે ટર્કીશ ગવર્નમેંટે જરમની રાજ્યની મદદ માંગી. જે સુલતાન અબ્દુલ હમીદખાન સાથે ઘણીજ મીત્રાચારી રાખતા હતા, જેથી ત્યાંથી **લોરેલી** નામની એક સ્ટીમર મોકલવામાં આવી, કે જેની ઉપર માજી સુલતાનને બેસાડી કોન્સટન્ટીનોપલ લાવવામાં આવે. જ્યારે જરમનીથી તે સ્ટીમર કોન્સટન્ટીનોપલ આવી પહોંચી તો તેની ઉપર બે ટર્કીશ શહેજાદાઓ સ્વાર થયા અને **સાલુનીકા**નો રસ્તો લીધો. જ્યારે સ્ટીમરે **સાલુનીકા**માં લંગર નાંખ્યું ત્યારે બન્ને શાહજાદા સુલતાનની પાસે જઈ ઉભા રહ્યા, આ તેજ દિવસ હતો કે જે રાત્રે આપે પેપરોમાં ટર્કીશ હાર વાંચી બેચેનીમાં પસાર કીધી હતી. બન્ને શાહજાદાઓ કોશેશ કરવા લાગ્યા, અને મીઠી મીઠી વાતોથી મનાવાનું શરૂ કીધું. આ સમયે જરમન કેપટન પોતાના ફુલ ડ્રેસમાં આવીને ઉભો રહ્યો, જેણે શાહજાદાઓની વાતોની ખાત્રી અપાવી ત્યારે માજી સુલતાને કહ્યું " મને મારા દોસ્ત જરમન શાહજાદાનો પુર્ણ ભરોસો છે. હું સાથે ચાલવાને અતિ ખુશીથી તૈયાર છું. પછી ભલે એ આવવું બીજી દુન્યા માટે કેમ ન હોય !

આખરે હાલના સુલતાનના હુકમથી તે પણ **લોરેલી** સ્ટીમર ઉપરથી દસ સ્ત્રીઓ અને એક છોકરી કે જે આ મહેલમાં આવ્યા બાદ પેદા થઇ હતી તેમને લઈ સ્વાર થયા. કે જે કોન્સટન્ટીનોપલ તરફ અતિ ઝડપથી હંકરાઇ ગઈ.

સુલતાન સ્ટીમર ઉપર જોશ જોશમાં કહેતા હતા કે " મારા ચાલીસ લાખ પૌંડ ક્યાં છે! મારા ચાલીસ લાખ પૌંડ પાછા આપો.

આ શબ્દો એક બાબત સાથે સંબંધ ધરાવે છે કે જે જો ન કેહવામાં આવેતો માજી સુલતાનની દુર અંદેશીથી વાંચનારાઓ કંઇક અંધારામાં રહેવા પામે.

સોળ વર્ષનો જમાનો ગુજરી ગયા કેડે ગ્રીકે માથું ઉઠાવ્યું હતું, અને તેણે ટર્કોની સામે લડાઇ કરવા માટે કમર બાંધી હતી. તે સમયે મજકુર સુલતાને કોઇની સલાહ લીધા સિવાય લશ્કરી ખર્ચને માટે પોતાની પાકીટમાંથી ચાલીસ લાખ પૌંડ આપ્યા હતા. અને ટર્કીશ લશ્કરને તરતજ ગ્રીક તરફ આગળ વધવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે આ લડાઈ ખલાસ થઇ ચુકી, ત્યારે આ રકમ સુલતાનને ખજાનામાંથી પાછી આપવામાં આવી. સુલતાને આ રૂપીઆઓને કોથળીઓમાં ભરી તેને બંધ કરી થેલીઓ ઉપર મહોર કરાવી તેની ઉપર **બલગેરિયા** શબ્દ લખાવી **યલદેઝ** મહેલના ખજાનામાં રાખવા આપી. જ્યારે સુલતાનને પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સુલતાની મહેલની ઝડતીમાં તે થેલીઓ મળી. યંગમેનોએ તે થેલીઓ ઉપર **બલગેરિયા** શબ્દ જોઇ સુલતાનના આ કાર્યની હાંસી ઉડાવી, અને તેને વહેમી વિચાર આપી રૂપીઆ સરકારી ખજાનામાં દાખલ કરી દેવામાં આવ્યા. હવે જ્યારે બલગેરિયાએ ટર્કી ઉપર હલ્લો કર્યો, અને ખોરાકીનાં તંગીને લીધે ટર્કોને જગ્યા જગ્યાએ પાછળ હઠવું પડયું તો માજી સુલતાનના મોંઢાથી એ શબ્દો નીકળ્યા, "કે લાવ મારા ચાલીસ લાખ પૌંડ પાછા ફેરવો." એથી માલમ પડે છે કે માજી સુલતાનના મગજમાં આજથી સોળ વર્ષ ઉપરજ એ વિચાર આવ્યો હતો કે બલગેરિયનો જરૂરજ કોઇ વખત આપણી ઉપર ચઢી આવશે. માટેજ ફોજી ખરચને લીધે આ ચાલીસ લાખ પૌંડ થેલીઓમાં ભરી ઉપર **બલગેરિયા**

લખી રાખી મુકયા હતા. આવા દુર અંદેશ રાજ્ય કરતા પોતાનું રક્ષણ જરૂરજ કરી શકે એમ કઇ ભુમી ના પાડી શકશે ?

સ્ટીમરના ઉતારૂઓએ એમની હુશિયારી અને હૃદય આનંદિત જોઇ આચરતિમાં પડયા. અને ખાસ કરી એને માટે કે હવે એમના માંથી બુઢ્ઢાપાની સર્વે બાબતો આવી ગઈ છે. આપે ઉતારૂઓ સાથે જુદીજુદી બાબતો ઉપર વાતચીત કીધી જેથી સાબેત થયું કે આપ પુરા હુશિયાર અને અકલમંદ છે, અને હમણા આપને સઘળી બાબ-તોની ખબર છે. તખ્ત ઉપર હતા ત્યારે ફ્રાન્સ ભાષાના વીસ શબ્દોથી વધારે આવડતું ન હતું, પરંતુ આજકાલ આપ વગર અટકવે વાત સારી રીતે બોલે છે. કેપટન સાથે ઘણીવાર સૂધી વાતો કરતા રહ્યા, જ્યાં આપની જબાનથી નીકળ્યું.

" એકજ વર્ષમાં ટર્કી સલ્તનત ઉપર બે અતિ ખરાબ હલ્લાઓ થયા, તેથી સાબેત થાય છે કે રાજ્યની સ્થિતી ખરાબ થઇ ગઇ છે. અને જેઓ આ વહાણના ચલાવનારા બન્યા છે, તેમની તદબીરો અતિ મંદ અને વગર ખપની છે."

એની પછી જરમની ખાનદાનના માણસોની કેટલીક ખબર પુછતાં જ્યારે માલમ પડયું કે **બેરેનફાન મારશલ બેરસ્ટી** મરણ પામ્યો છે, તો અતિ અફસોસ કર્યો, અને કહ્યું, " અફસોસ હજુ સૂધી તેના મરણની ખબર નથી."

હવે કોન્સટન્ટીનોપલનો ખુબસુરત દેખાવ દેખાવો લાગ્યો, ત્યારે આપે કેપટનને કહ્યુ, " જાવ મારા તરફથી શહેનશાહનો આભાર માનો."

એની પછી આપે સ્ટીમરના કેપ્ટનો અને ખલાસીઓ તથા ઓફિસરોને ઓદ્ધા પ્રમાણે બક્ષેસો આપી. કોઇને સીગરેટના સોનાના બોક્સ અને કોઈને બટનના સટ ભેટ કર્યા.

આપને કોન્સટન્ટીનોપલમાં ઉતારવામાં આવ્યા જ્યાં આપે **બેકુલર બેગી** મહેલના એક દિવાનખાનામાં મુકામ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

એડ્રીઆનોપલ ઉપર ધસારો.

જીન્દાં હુંચ અગર જીન્દા દુન્યાકો હિલા દેંગે,
મશરિક઼કા સરા ઉઠકર મગ઼રિબસે મિલા દેંગે.
ધારેમેં જ઼માનેકે બિજલીકા ખ઼જા઼ના હય,
બહેતે હુવે પાનીમેં હમ આગ લગા દેંગે.
ગોંજેગી પહાડ઼ોમેં તકબીરકી આવાજ઼ેં,
યેહ સુર જહાં ફુંકા મુરદોંકો જીલા દેંગે.

દરેક લડાઇનો કાયદો છે કે તેમાં કોઇક જગ્યા એવી થાય છે કે જે લડાઇનો મુકામ કેહવાય છે. અને તેજ મુકામની ચારે તરફ રક્તની નદિયો વહી જાય છે. અને તેજ શાહેરના ઉપર હલ્લો લાવનારા પોતાને કબજે કરવાને માટે પોતાની આખી શક્તિનો વ્યય કરી નાંખે છે, અને તે મુકામના રક્ષકો પોતાનો જાનમાલ અને સર્વસ્વ તેના ઉપર કુરબાન કરી દેછે. લડાઇનો ફેંસલો એકજ કદમ ઉપર થતો નથી. એને માટે જુદી જુદી રીતે કદમો નાંખવા પડે છે, તે એવી રીતે કે કાંતો ફતેહ કરી વિજયવંતો થઇ માન મેળવી લેછે, અથવા હારખાઇ હાડમાર થઇને ફીકે મોઢે પોતાના ઘરે પાછા ચાલ્યા જાય છે.

લડાયક કાર્યના સુધારાઓની લડાયક બાજુઓ જુદી જુદી હોય છે, અને એઓ દરેક બાજુને ભાર ઉંચકવાનું ઉપનામ આપે છે, અને

જ્યારે એવા ભાર દરેક બાજુએ એકઠા થયલા હોય કે જેમનાથી તે છેવટ આપે છે; તેના ગ્રહણ કરવા માટે બન્ને પક્ષ મનમાનતી લડાયક કોશેશ કરે છે.

પરંતુ કોઇક સમય એવો પણ આવે છે કે એક મજબુત મુકામ ઉપરથી છેવટને માટે કોઇપણ ફેંસલો થઇ શકતો નથી. અને વળી કોઇક સમયે પુરો ફેંસલો પણ થઈ જાય છે. ઇસ્વીસન ૧૮૬૨ માં અમેરીકાના પુર્વ અને દક્ષિણના સુબાઓમાં લડાઇઓ શરૂ થઇ. દક્ષિણ બાજુના સિપેહસાલારોએ **વોશીન્ગટન** શહેરને ગોયા પોતાની કોશેશોની નીશાન બનાવ્યું હતું, અને સર્વે તદબીરોનો ઉપયોગ એજ એક શહેર તરફ થઇ ચુકયો હતો, અને પુર્વવાળા સિપેહસાલારો પોતાથી બનતું જોર લગાવતા હતા કે દક્ષિણવાળાઓની કોઇબી યુક્તિ આ શહેરની ફતેહમંદીની વલણ તરફ ન જાય. એથી કરી વોશીન્ગટન શહેરની આજુબાજુ અતિઘણા મારકાઓ થયા જેમાં રક્તની નહેરો વહી ગઇ, અને જમીન ઉપર મુડદાંઓના ટેકરાઓ થઈ ગયા; તે એવી રીતે કે જમીન ઉપર ધુળ મળવી નવાઈની થઇ પડી હતી!!

આ બાબદ ઉપરથી નીર્ણય પણ થઇ શકે છે કે ઘણા ખરા મજબુત મુકામો એવા પણ હોય છે કે જ્યાં પણ છેવટના ફેસલા ઉપર કોઈ ઉતરી શકતું નથી. પરંતુ એની સાથેજ થોડા જુદાજુદા દાખલાઓ એવા છે કે જેનાથી એમ પણ સાબેત થાય છે કે એકજ પોઈંટ ઉપર લડાઇનું કાર્ય સંપુર્ણ થઇ ગયું. દાખલા તરીકે સીડાનનો ઘેરો છે જે જરમની અને ફ્રાંસની સાત વર્ષોની લડાઇમાં થયું. અને તે એવી તો સહેલાઇથી કે માત્ર સીડાનને કબ્જામાં લઇ લેવું ફ્રાંસીસોની હાર અને ત્રીજા નેપોલીઅનના સોંપવાનો સબબ થયો.

અને તેવીજ રીતે લેડી સ્મિથ બોયરોના અંદરઅંદરના કુસંપની હારથી અંગ્રેજોની ફતેહનો પેહલો તંબુ બન્યો.

આ બાલકન લડાઇ **આગલા** દીવસોથી શરૂ થઇ ચુકી છે, **તે હવે** આપણે જોઇશું કે કયું શહેર લડાઇનું પોઇંટ અથવા લડાઇનો મેદાન થશે ? એની અંદર એવો વીચાર ન આવવો જોઇએ કે કોઇપણ મહાન રાજ્ય હલ્લો લઈ જશે કે પોતાનું સંભાળશે ! વીચારી લ્યો કે ટર્કીશ સલતનતે જો હલ્લો કર્યો તો **એડ્રીઆનોપલ** છેવટનો સદર મુકામ થશે. કે જેથી **મેરેટઝા** અને **ફીલીપ્પો પોલીસ**ના રસ્તા પર થઇ **સોફીયા** ઉપર ધસારો કરશે. અને જો ***પ્રીન્સ ફરડીનેન્ડ** જો ટરકી ઉપર ધસારો લાવશે તો પણ એડ્રીઆનોપલ તેના રસ્તામાં એક જબરદસ્ત દેવાલ લેખે ગણાશે. જો સર્વે સંપીલી બાલકન પ્રજા પણ આ શહેરની આજુ બાજુ લડીને ફના થઇ જશે નો તેમને એની ઉપર કબજો લેવો તેવી રીતે આશાવંત નથી કે જેવી રીતે ઈ૦ સન ૧૮૭૧માં **પ્રીન્સ ફ્રેડરીક ચારલસે મીટઝ** શહેર ઉપર ઓગષ્ટમાં કબ્જો મેળવ્યો હતો.

ટુંકમાં એજ પોઇંટ છે કે જેના લીધે બાલકનવાળાઓએ એડ્રીઆનોપલનો વિચાર કર્યો છે. અને ટર્કીશ રાજ્યે એજ એડ્રીઆનોપલને પોતાની ઢાલ બનાવી છે. અહીં એ પણ યાદ હોવું જોઇએ કે એડ્રીઆનોપલના કિલ્લા બલ્ગેરિયન મુકામના ગોળાઓથી ઘણા માઇલ દુર છે.

અતિ મુશ્કેલી સાથે એ પણ માની લઇએ કે બલગેરિયનોએ એડ્રીઆનોપલનો કબજો લઇ લીધો તો પહેલું મજબુત પોઇંટ ખતમ

---

* બલગેરિયન શાહજાદો જે આ લડાઇમા પોતે હતો.

થઇ ગયું. પણ એમાં તો કશોએ સંદેહ નથી કે હલ્લા લાવનારાઓને હજારો જાન અને સેંકડો રૂપીયા ખરચ થશે. કારણ કે એકતો પોતે શહેરજ અતી મજબુત છે. બીજું તેના જે રખેવાળો છે તે તમામ દુન્યાથી શુરવીર અને ચઢીયાતા છે. અને મારીને હઠાવવામાં તો તેમની ડીગ્રી રશિયાથી પણ આગળ વધેલી છે. અને ખાસ કરી તે એવા સમયે કે જ્યારે એઓ ખાઇઓની પાછળ હોય.

પરંતુ હવે એની ઉપર વીચારવું જોઇએ કે શું બલગેરિયનો બીજી મજબુત મુકામની લડાઇ માટે ઉભા થઇ શકશે ?

નેપોલીઅન **મોસ્કો** સુધી પહોંચી ગયો પરંતુ **પીટરસબર્ગ** લઇ શકયો નહીં. એજ હાલત **એડ્રીઆનોપલ** પછી **કોન્સ્ટન્ટીનોપોલની** થાય. પણ હમને એટલું તો કહેવું જરૂરનુંજ છે કે મોસ્કોથી પીટરસબર્ગ ઘણુંજ દુર હતું પરંતુ એડ્રીઆનોપલથી કોન્સટન્ટીનોપલ ઘણુંજ પાસે છે. એની પછી સરદીની સીઝન ચાલુ થઇ ચુકી છે. અને ફેબ્રુઆરી માસ પોતાની સરદી અને બરફ વર્ષાવવા સાથે અતી નજદીક છે. અને ખ્રીસ્તીઓ આ માસને પોતાના હકમાં અતી ખરાબ સમજે છે. વાંચનારને ઘણું કરી યાદ પણ હશે કે **ક્રીમીયા**ની લડાઇમાં રશિયન **ઝાર** પોતે આ માસની ઠંડીથી પોકારી ઉઠયો હતો આખરે એજ માસમાં માંદો પડી પોતાનું મોત કે જે લડાઇના ડાચામાં ફસાયું હતું તેના એ દિવસ આગળજ મરણ પામ્યો. એને લીધે સર્વે ખ્રીસ્તીઓ ફેબ્રુઆરીને પોતાના હકમાં અતી ખરાબ સમજે છે.

હમો ઉપર કહી ચુકયા છીયે કે એડ્રીઆનોપલથી કોન્સ્ટન્ટીનોપલ ચાલીસ માઇલ જેટલું છેટું છે. અને બાલકનવાળાઓ આ રસ્તો ઓળંગવા ઇચ્છશે તો ઘણાખરા કષ્ટો તેવણને સહન કરવા પડશે; કાર-

ણકે રસ્તામાં કીચડ ભરેલો હશે, અને પાણીની રેલ દરેક બાજુથી ચાલી આવતી હશે. ઘણીખરી જગ્યાઓ તો ઝાડને લીધે અતી કઠણ થઇ રહી હશે અને આ જંગલોમાં સાઇકલોનનું તોફાન ઉંચકવું પડશે. આ દેખાવમાં આ લશ્કરનું કોન્સ્ટન્ટીનોપલ સુધી પહોંચવું અતિશયોક્તિવાળું છે. જેની પાસે મજબુત મુકામની સંભાળભરી ચીજો અતી થોડી છે એ ઉપરાંત લડાઇઓને માટે કદમેકદમ ઉપર જે મુકાબલાઓ થતા જશે તેને લીધે લડાયક તાકત પણ અતી ઢીલી થઈ જશે. માની લ્યો કે આ સર્વે દુઃખો લોહાનું કાળજું કરી સહન કરી લીધા તોપણ મારમોરાથી કાળા સમુદ્ર સુધી કોન્સ્ટન્ટીનોપલને ઘેરીને ઉભેલા તે કીલ્લાઓ અને ખાહીઓનું શું કરવામાં આવશે! શું બલગેરિયનોમાં તાકત છે કે આ કીલ્લાઓનો મુકાબલો તેઓ ગમે એવા બળવાન રાજ્યોની નીચતાથાં જન્મેલી કુમકથી પણ કરી શકે?

આ બાબદમાં તો બાલ્લકન રાજ્યો અથવા એકલા બલગેરિયનોનો એડ્રીઆનોપલ ઉપરનો ધસારો એક અતી મહાન રેલના જેવો હશે. કે જે રોઢોપના પહાડોપરથી આવશે, અને એડ્રીઆનોપલની સખત ટોચ સાથે ટકરાઇ અટકી જશે. પછી આગળ વધવા માટે એમાં કાઇ પણ તાકત રહેશે નહીં. આ મુશ્કેલીયોની સાથે જો ઠંડીની સીઝન માથા ઉપર આવી પહોંચી તો પછી ખુદાનેજ ખબર કે એડ્રીઆનોપલની આસપાસ કેટલી ખુનરેજી થશે, અને કેટલા મુડદાંઓનાં ઢગલા લાગી જશે. અને કેટલીકેટલી મુશ્કેલીઓ ખુદાના બંદાઓની આગળ આવી ઉભી રહેશે. તેમાં ખસુસ કરી હરામનો નીવાલો પચાવી પાડવાની બદ દયાનત વાળા હરામખોરોની પાયમાલી, દેશભક્ત ટર્કોના હાથે કેટલી થશે તે હવે નજીક સમય છે.

એડ્રીઆનોપલ **ટુંડઝા** અને **મેરેટઝા** નદીઓના મેળાપ ઉપર વસાવવામાં આવેલું છે; એની ચારે બાજુ આગળ પાછળના મજબુત કીલ્લાઓરૂપી મજબુત સાંકળ કરી લેવામાં આવી છે. જેની આજુ બાજુ અંગુરી દ્રાક્ષના વેલાઓ અને શહતુતના વૃક્ષો કંઇ અજાયબ સમો બતાવે છે. પુર્વ બાજુ પુરા નવ કીલ્લા આવેલા છે. ઉત્તર તરફ ટુંડઝા નદીના બન્ને કિનારાઓ ઉપર છ છ કીલ્લાઓ બનાવવામાં આવ્યા છે. અને દક્ષિણે **કેરાગીલીની** સંભાળ પણ નાના નાના કીલ્લાઓથી કરવામાં આવી છે. છેવટ એકે એડ્રીઆનોપલની ચારે બાજુ મળી વીસ કીલ્લાઓ અતી મજબુત બાંધવામાં આવ્યા છે અને મેરેટઝા નદી ઉપર આવેલા ઉત્તર બાજુના કીલ્લાઓ સાથે ભયંકર ખાઇઓ ખોદવામાં આવી છે.

ટુંડઝા નદી એડ્રીઆનોપલના ઉત્તરમાં આવેલી છે, જે બલગેરિયાથી આ તરફ આવી એડ્રીઆનોપલમાં **આરડા** નદી સાથે મળે છે; અને પાછો આ બન્નેનો મેળાપ મેરેટઝા નદીથી થાય છે. ટર્કીશ લશ્કરે અહીં કબજો એ વિચારથી મજબુત રાખ્યો છે કે સરવિયાનોનો રસ્તો અટકાવી તેઓને બલગેરિયનો સાથે મળવા ન દે. **વીઝા, બાબા એસ્કી,** અને **લુલેબરગાસ** વગેરે મુકામો એડ્રીઆનોપલની પુર્વમાં આવેલા છે જ્યાં **નાઝીમ પાશા** પોતે લશકર સાથે પડેલા છે.

બલગેરિયનોનો વિચાર એવો હતો કે એડ્રીઆનોપલ ઉપર દક્ષિણ બાજુથી ધસારો લઇ જઇ તે તરફના કીલ્લાઓ કે જે નાના અને ગણત્રીમાં ઓછા છે. અને એડ્રીઆનોપલ પણ લડાઇના મથકથી અતી નજદીક આવેલું છે. જેથી કરી મેરેટઝા નદી ઉપર બલગેરિયન એન્જીનિયરોએ પુલ બાંધ્યા કે જે ઉપર સહેલાઇ સાથે બલગેરિયન

લશ્કર જઇ શકે પરંતુ મેરેટઝા નદીમાં બે વખત પાણીની રેલ આવ-વાથી અને આસમાની આફતના કેહેરથી તેમનો આ વીચાર પુર્ણ થઇ શકયો નહીં. એને દુશ્મનો પોતાના બાપદાદાથી ચાલતી આવેલી ઠગવિદ્યામાં નિષ્ફળ નીવડયા.

એ ઉપરાંત સરદી અને વરસાદના સંકટે લાચાર બનાવી દીધા. કારણ કે રેલનું પાણી બન્ને કીનારાઓ ઉપર એટલું તો ચઢી ગયું હતું કે ઉંચા ઉંચા ઝાડો પણ તેની અંદર ડુબી ગયા ઉપરાંત જડ-માંથી નીકળી તણાતાં હતાં, અને બલગેરિયનોના બનાવેલા પુલ પણ ધસડાઇ ગયા હતા. એ ઉપરાંત નદીના બન્ને કીનારાઓ ઉપર સખત કીચડ થઇ ગયું. અને તે દેખાવ એક સમુદ્ર સમાન બની ગયો. ત્યારેજ બલગેરિયનોને દક્ષિણ બાજુથી એડ્રીઆનોપલના મજબુત કિલ્લા ઉપર હલ્લો લઇ જવા સિવાય છુટકો રહ્યો નહીં, અને એ કાર્ય અતિ મહાન હતું.

આ કિલ્લાની મજબુતાઇ માટે દર વર્ષે કંઇને કંઇ નવું કામ કરવામાં આવે છે. જેથી ખુલ્લુંજ જણાય છે કે બલગેરિયનોને એની ઉપર ફતેહ મળવી અતી મુશકેલ હતી. ટર્કોને સારી રીતે માલમ પડયું હતું કે તેમના શત્રુઓ આ કિલ્લાને લેવા માટે કોઇપણ પોતાની યુક્તિ બાકી રાખશે નહી; જેથી કરી ઘણી ખરી તોપો જે ચટાલજાના કીલ્લાઓ ઉપર ચઢાવવામાં આવી હતી તે એડ્રીઆનોપલ તરફ લાવ-વામાં આવી અને ચાલુ હીંગામ એટલે ઇસવી સન ૧૯૧૧માં એડ્રી-આનોપલને ખાસ કરી મજબૂત બનાવવામાં કશી પણ કચ્ચાસ રાખી નહીં. જુના મોરચાઓ તોડી નવા સુધારા સાથે બનાવવામાં આવ્યા. દરેક તરેહની તોપોની ગણત્રીમાં વધારો કરવામાં આવ્યો. અને કીલ્લાનું

તોપખાનું પાંચ ડીવીઝન સુધી વધારી દેવામાં આવ્યું. અને સર્ચ-લાઇટ સિવાય વગર દોરડાંનાં તાર પણ કાયમ કરવામાં આવ્યા. અને ત્રણ ઇંચની સાધારણ ઝડપી ક્રોપની મેદાની તોપો ઉપરાંત ક્રોપ, ઘણી સરખી ફ્રેન્ચ બનાવટની ગુબારા તોપો પણ રાખવામાં આવી, હવે એ મુરચાબન્દ મુકામ નવા સુધારાની રીતે અતી મજબુત બનાવવામાં આવ્યા તે એટલે સુધી કે, થોડા અઠવાડીઆના ઘેરાથી સહેજે પડી શકે નહી. પણ જ્યારે ઘેરાયલાઓનો ખોરાકી અને લડાયક સામાન ખતમ થઇ જવાથી હવાલે કરે તો થઇ શકે.

સવારનો નુરાની સમય થઈ ચુકયો છે. તારાઓ ઝાંખા પડી સફેદાઇનો રંગ ગ્રહણ કરી લીધો. અને રાત્રીનું ઘટાઘોર અંધારૂં કોઈ અતી રૂપવંતી ખુબસુરતના વાળોની પેઠે સમેટાઇ જંગલની ઘીચ ઝાડીના ખોળામાં ભરાવા લાગ્યું. આફતાબના કીરણો દુર સુધી ચાલ્યા ગયલા રોઢોપ પર્વતની એક ઘાટીથી ડોકયું કરવા લાગ્યા. મધુર તાન ખેંચનાર સુંદર પક્ષીઓએ પોતાની રસીલી કિલ્લોલ કરવી શરૂ કરી દીધી છે. અને આફતનું કાળુ વાદળ આ જગાપર છવાયલું જણાઈ રહ્યું છે. અને આ ભાર તથા જુસ્સાના દેખાવમાં તે એક પેદા કરનારનો ઉપકાર માની રહ્યા હોય ના એમ દેખાય છે. પુર્વતનો ફુંકાતો પવન પહાડોની શીખરોથી ઉતરી ઘાટીઓથી નિકળી પડઘા આપે છે, અને ખિલેલા લીલા રંગના સુંદર ગાલીચા ઉપર સ્વતંત્રતા ચક્કર લગાવી રહી છે.

આ નુરાની સમયમાં સુલતાની મસીદના સફેદ મીનારાઓ માથું ઉંચું કરી ઉભા રહેલા પોતાના દેખાવ અતિ આકર્ષણિય આપે છે. બુરજો અને મીનારાઓ ઉપર ટકોએ લડાઇનો મેદાન જોવા માટે

ચોકીઓ બનાવી છે. જ્યાંથી લડાઇ સમયે તોપખાનું ચલાવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

આખરે સુર્ય પોતાની પુર જાહોજલાલી સાથ ઉદય થયો. અને સવારના નાજુક તથા સુંદર કિરણો પુર્વના પર્વતોના શિખરોને સુવર્ણ રંગમાં રંગી નીચે ઉતર્યો. આ સોનેરી રંગ જોત જોતામાં ખુદાની સર્વે પેદાયશ ઉપર ફરી વળ્યો; કે જે આ વિશાળ મેદાનની દરેક ચારે બાજુ ફેલી ગયેલ છે. ઝાડો અને ન્હાના ન્હાના છોડવાઓએ સુનેરી જણસો પહેરી પોતાની ખુબ સુરતમાં ઓર વધારો કરી દીધો. અને થોડાજ સમયના પરોણા શબનમ (ઝાકળ) નાં બિંદુમાંથી એક આકર્ષણિય દેખાવ પ્રગટ થયો.

આખી રાત બલગેરિયનોએ કિલ્લા ઉપર ધસારો લઇ જવા માટે ઘણો ખરો બંદોબસ્ત કરી લીધો હતો. સવાર પડતાંજ બલગેરિયન લશ્કર એકઠું થવા લાગ્યું, જે ગણત્રીમાં દોઢ લાખ જેટલું જંગી હતું. અને એડ્રીઆનોપલના કિલ્લા **અનાશ, કીરહજી, ખાસ કુઈ, સ્ટેલી, ગેલી, કોક, કાઝીકુઇ, અને હમીદીઆ**ના મુકામો ઉપર પાણીના રેલા મીસાલે આગળ વધવું શરૂ કરી દીધું.

ટર્કીશ લશ્કરના બાહોશ અને કુનેહબાજ શુરવિર સિપેહસાલારે બલગેરિયનોને એવી રીતે આગળ વધવા દીધા કે બરાબર તેઓ તોપોના મારા આગળ આવી શકે અને તેમજ થયું. જ્યારે શત્રુઓ તોપોનાં મોઢા આગળ વધતા આવી પહોંચ્યા કે તુરતજ ટર્કીશ કમાન્ડર તરફથી શરૂ કરવાનો હુકમ થયો, તોપો અને લડાઇ શરૂ થઇ. તેમજ કિલ્લા પાસે દુશ્મનોના આવવાથી બંદુકો પણ છુટવી શરૂ થઇ. અને બલગેરિયનો પણ જવાબ દેતા આગળ વધવા લાગ્યા.

બન્ને તરફનો મારકો અજાયબ પ્રકારનો હતો. વરસાદની માફક તીરો ચાલી રહ્યાં હતાં. આ સમયે આ મેદાન જોવાલાયક હતું, ગોળાઓ બરાબર માથાઓ ઉપરથી પસાર થઇ જતા હતા અને ફાટીફાટીને આમતેમ ઉડી જતા હતા. ગોળીઓ ખરતા તારાઓની પેઠે બરાબર આમથાતેમ આવતી જતી હીલચાલ કરી રહી હતી; જે જમીન ઉપર ધુપનો શીતળ છાયારૂપી ગાલીચો પથરાયલો હતો તેની ઉપર હાલ ફનાની શરાબના આશકો ગ્લાસો પી પડતા હતા, અને તે ગાલીચા ઉપર રક્તના લાલ લાલ ધબ્બાઓ તથા બેલબુટાઓ પડી જતા હતા, અને લાશો પથરાતી જતી હતી અને બીબાંરૂપી મસ્તકો ધડથી અલગ થઇ જતા હતા. બલગેરિયનો દક્ષિણ તરફથી હલ્લો લાવ્યા હતા, અને તેઓએ દીવાલની નીચે પહોંચી જવાની બેહદ કોશેશોને કામે લગાડી હતી; પરંતુ દરેક વખતે પાછળ હઠવું પડયું. અને જ્યારે પણ તેઓએ કદમ આગળ વધાવ્યો, ત્યારે ટર્કીશ બંદુકોએ એવો તો ગોળીબાર કર્યો કે શત્રુઓ જમીન ઉપર પથરાઇ ગયા. આ જોશનો દેખાવ જોવાલાયક હતો. ગોળીઓ દરેક બાજુથી વરસતી હતી, એને એમ દેખાતું હતું કે જેમ લડાઈની લુ ચાલે છે જેની અંદર લોકો ચાલતા ચાલતા પડી તડપવા લાગે છે. લડાઇ રસે ચઢતાં શુરવિર **શુકરીપાશા** અતી ક્રોધાયમાન થઇ શત્રુઓના દોઢલાખના લશ્કર ઉપર પોતાના પંચાવન હજાર માણસો સાથે કિલ્લાથી નિકળી 'અલ્લાહો અકબર' નો વિજયનાદ ગજાવતો ટુટી પડી દુશ્મનોને વચમાં લઇ લીધા, અને સન્નજડ માર શરૂ કીધો. આ મામલો જોઇ એજ સમયે મુજાહેદ **હુસેન રાશામબે** ધાર્મીક લડાઇના ઝુંડા (જહાદનો અલમ) સાથ પોતાની સરદારી હેઠળના મુજાહેદીનો સાથે શત્રુઓ

ઉપર અતી ચપળતા અને જોશથી તુટી પડયો અને લડાઇ હાથોહાથપર આવી ગઇ. જે વખતનો દેખાવ કેશરીયાં કરવા જેવોજ લાગતો હતો બન્ને સૈન્યના શુરવીરો શસ્ત્ર સાથે લડવા લાગ્યા જેથી એમ જણાતું કે આકાશથી તારા ખરે છે. તલવારો રણઝી પડતી હોવાથી સુર્યના તેજથી એમ દેખાતું કે આકાશમાં વીજળી થાય છે અને મહા ક્રોધથી વિક્રાળ અને ખુની દેખાતા રણવિરો એકતાથી લડતા હોવાથી એક હેબતાવનારો દેખાવ થઇ પડયો. તલવારો પોતાની આગળવાળાને, ભાલાઓ બીજીહારના માણસોને અને ગોળીઓ દરેક તરફ મેદાનમાં ફેલાયલા લોકોને બેજાન બનાવી રહી હતી. ઝુંડાઓ હવામાં ઉડના હતા, ભાલા અને સંગીનો છાતીઓથી નીકળી નીકળી જાન અર્પણ કરનારા શુરવિરોની પીઠ ઉપર ચળકી રહ્યા છે! તલવારો લોહીમાં નહાઇ નહાઇને ઉંઠે છે અને તડકાના સોનેરી રંગમાં પોતાની ચળકાટ ઉપર રક્તની લાલાસની ઝળક બતાવી પાછી અલોપ થઇ જાય છે. ટર્કી અને યુરોપિયન ભાષાઓમાં પુરજોશ શબ્દો નીકળે છે. ફોજના ઓફિસરો ધ્વની ગજાવતા, શુરવિરતાનો જોશ આપે છે. ધાર્મીક મુજા-હેદો ધર્મની લાગણીને એક આશ્ચર્યકારક દેખાવમાં લાવી રહ્યા છે. સીપાઇઓ દરેક હલ્લામાં આગળ વધે છે અને પોતાની કીસમતનો ફેસલો કરી લેવાની કોશેશ કરે છે. આ દેખાવમાં હમારો શુરવિર હીરો **શુકરીપાશા** અંધાધુંધી સાથે દુશ્મનોના લશ્કરમાં જેમ સીંહ બકરાંઓનાં ટોળાંમાં પેસી જઈ ધુન્જારો ચલાવે છે તેમ બલગેરિયનોમાં ધુસી જઇ અતીગર્જના સાથે મેદાન ગજાવતો હજારો દુશ્મનોને યમધામ પહોંચાડતો આમથીતેમ એક છુટેલા વિક્રાળસિંહના મિસાલે દોડવા અને ગરજવા લાગ્યો. જેનો એક અતિભયાનક દેખાવ થઇ પડયો. અને અતિવિક્રાળ અવાજે પોતાના શુરવીર લશ્કરને કહેવા લાગ્યો.

"ઓ ટર્કો! અરબો! કુર્દો! અને આલબેનિયનો અને ઓ લડાઇની આગ સળગાવનારાઓ! અને ઓ રણક્ષેત્રના શુર્રવિરો! ઓ મરદી અને મરદાનગીના કરવાવાળાઓ! અને ઓ ઇસલામના મદદગારો અને ટર્કીશ સલતનતના રખેવાળો દુશ્મનો તમારી સામે છે. ઉઠો અને તમારી આગલી શુરવિરતાને ઉઠાડો; બહાદુરી બતાવો અને ઉતાવળા સર્વ ઢીલને એક ખુણામાં ઢકેલી દયો. ઇસલામનો ઝુંડો આજ દીવસ માટે તમોએ ઉઠાવ્યો હતો, અને એજ ગરજને માટે ઉઠાવ્યો હતો; કે તેની લાગણી બતાવો. રાજ્યએ એનેજ માટે તમને પસંદ કર્યા હતા કે તમો તેના કાર્યમાં આવો, તેની જાહોજલાલી અને માનની સંભાળ કરો અને તેની આબરૂને બચાવો કે જેની બરબાદી માટે શત્રુઓ કોશેશ કરી રહ્યા છે. લ્યો તમારા બાપ દાદાના તરીકા ઉપર ચાલો, અને તેમની શુરવિરતા જાહેરમાં લાવો. હજ્જાજ યુસુફનું કહેવું હતું કે બાલકનમાં કંઇક માથાં ઉંચા થઈ ચુકયાં છે હવે વખત છે કે તેને કાપી લેવામાં આવે. જુઓ આ માથાંઓની ગરદનો ફસાદોને માટે ઝુકાઇ છે. જેની મતલબ એટલીજ છે કે તમને નામોસી ભરી જીંદગીમાં ઢકેલી દેવામાં આવે. આ એવી વાત છે કે જે અત્યાર સુધી તેમના બાપદાદાઓથી પણ થવા પામી નથી તેમજ એખલા તેઓએજ કરી નથી. એ ઉપરાંત એમના મુલકમાં રહેનારા તમારા ધર્મી ભાઇઓને ઘણી ખરી આબદાઓ પહોંચાડી રહ્યા છે કે જે સાંભળી સર્વે ધૈર્ય ઉડી જાય છે. તે દુઃખી અને કષ્ટીઓની મદદગારી કરો, આ શરમનું ધોવું અને આ ગાળોનો જવાબ ફક્ત તલવાર છે.

જુઓ તેમના કદમોથી તમારી જમીનો નાપાક થઇ ચુકી છે.

આ નાપાકીને રક્તપાત સિવાય દુર કરવાનો કોઇ પણ રસ્તો નથી. તમારી ખાસ ફરજ છે કે આ શીઆળવાઓના આગળ પહેલાં રણમાં એમના ટુકડા ઉડાવી દયો. આ હલકા અને અભિમાનીઓના મામલામાં જરા પણ ઢીલ કરવી ઠીક નથી કારણ કે એમની પાછળ લાલચુ ટોળકી લાગેલી જ છે. તેમને બતાવી આપો કે ઇસલામની ઇજ્જતની છબી કેવી અદબથી પડવી જોઇએ કે જે તેમનાજ લોહીની સાહીથી ઇસલામી ભાલાઓએ લખી રાખી છે.

ઓ શુરવિર રણધીરો ! શેતાનોએ બાલકન વાસીઓને બહેકાવ્યા છે. તેમના હૃદયના ચુલાઓ સળગી રહ્યા છે. અને આ જોશને લીધે અંદરનો ભપકો મોઢાને રસ્તે બહાર નીકળી રહ્યો છે. તેઓ ક્રોધમાં અંધ થઇ તમને કંઇ પણ વીસાતમાં ન લાવી તમારા ઈલાકાઓની તરફ કદમ ઉઠાવતા ચાલ્યા આવે છે. તેમને તમારા માનની ખબર નથી, તેઓ તમારા ધર્મનું ગળું દબાવવા માટે આવી રહ્યા છે. એ ઉપરાંત એ પણ વિચાર ધરાવે છે કે, એમનું નામ પણ જમીનથી નાબુદ થઇ જાઈ અને તેમનું નુર આ મુલકથી ગુમ થાય. આ વખતમાં ઓ ઈસલામના મદદગારો, ઓ કુરાનના ફતેહમંદો, ઓ પાક ઉસમાની વતનની સંભાળ લેનારાઓ, તમો તેમને બતાવી આપો કે ટર્કી અને ઓટોમન સૂર્ય એકી પળે અસ્ત થશે. સીંહના જાહોજલાલીવાળા દરબારમાં આવવા માટે તેજ શીઆળવું કુદકો મારી શકે છે કે જે પોતાની જીંદગીથી ધરાઇ ચુકેલું પોતાના જીવનથી કંટાલી ચુકેલું, અને તેનું માથું તેની ગરદન ઉપર અતી વધુ વજન અને દુન્યા તેની આંખ્યોમાં તંગ અને તે જીવનના ભારથી કિનારો પકડવાની ઇચ્છા રાખતુ હોય.

તમો તેમને કહી દયો કે ઇસલામમાં હજી જીવનની અસરો મોજુદ છે. તે જુલ્મીઓના જુલમને રોકી શકે છે અને શત્રુઓએ વર્ષાવેલા શરમ ઉપજાવનારા બનાવોને ઉંચકી શકે છે; તેની પાસે એવા બેટાઓ છે કે જે સ્વતંત્ર જીવનની મોટાઇ માટે અને માતૃભૂમીને નાપાકોના કદમથી બચાવવાને મોતના તલબગાર છે. આ સમયના ખુદાના વાયદાઓને યાદ કરો કે તમારા બાપદાદાઓની પાક રૂહો આગલા સમયોના પરદાથી તમોને જુએ છે. શું જુએ છે? એજ જુએ છે કે, તમો તેવીજ રીતે તમારા બાપદાદાના કાર્યોના વારસ છો કે જેવી રીતે તમો તેમના માલના વારસ થઇ ચુકયા છો. એને માટે જુઓ આગલા બુજુર્ગોને આળ અને આળ આવે તેવું કાર્ય ના કરતા. આ તે વખત છે કે તમો તમારા બાપદાદાના માનને જાળવી રાખો ઓ શુરવીર ઉસમાની રક્તના ભાગીદારો તમારા બાપદાદાઓની આરામ ઘાહથી બુલચદ અવાજ આવી રહ્યો છે કે, અમારી પવિત્ર ભૂમીમાં નાપાક કુતરાંઓનો પગ પેશાડો કરવા મા દેશો કે જેની લબ પણ અમારા પવિત્ર કલમામાં નજીસ ગણેલી છે. એજ વેણુની બક્ષેશ અમોને અમારા બાપદાદાએ આપી હતી. અને તેને અનુસરી અમોએ હમારી હયાતી સુધી એવા કુતરાઓના નેસ્ત કદમથી અમારી પવિત્ર ભૂમીને નાપાક કરી નથી. અને અમારા ફળદ્રુપ ક્ષેત્રો ખાઇ જવાની લાલશા રાખનારાં પરદેશી વાંદરાંઓને પણ હમે હમારી હયાતીમાં પડછાયો પાડવા દીધો નથી. તો તમો હાલના ગણાતા શુરવિરો ત્યારેજ ગાઝી કહેવાશો કે તમારા જીવનમાં જીવનશક્તિ છે ત્યાં સુધી તમારી સ્વતંત્રતાપર ત્રાપ મારી ઉસમાન ગાઝીનું નામ ડુબાવવાની લાલચના ભોક્તા સ્વાર્થીઓના હોશકોશ સાતમે આસામાને પહોંચાડી દયો! ત્યારેજ અમારી રૂહ ખુશનુદીમાં રહી શકશે. અને ત્યારેજ

તમારા ફાતેહા અમને પહોંચશે નહીંતો તા કયામત સુધી અમારા હૃદય ધડધડતા રહી જશે.”

લડાઇનો જોશ હવે ઘણોજ વધી પડયો. બહાદુર **શુકરીપાશા** ઉપલા વેણો ઉચ્ચારતો આમતેમ ઘોડાને કુદાવતો ફરતો હતો કે લડાઇનો રંગ કંઇ જુદોજ દેખાવા લાગ્યો. શુરવિર ટર્કો પોતાની ખાનદાની શુરવિરતાના નમુનાઓ રજુ કરવા લાગ્યા, બહાદુર **શુકરીપાશા** આમથી તેમ જઇ બલગેરિયન તોપો આગળ ધસી જઇ ઠોકર સમેત શત્રુઓની તોપો તેમનાજ તરફ ફેરવી દીધી. અને લડાઇનો પાસો પલટાયો. બલગેરિયન કદમો ડગમગવા લાગ્યા. આ અરસામાં એકાએક બલગેરિયન **શાહજાદા** ઉપર **શુકરીપાશાની** નજર પડી, ઘોડાને એડ બતાવતાંજ **શાહેજાદા** આગળ આવી તે વાર કરે તેટલાં તો અતી ચપલાઇ સાથે તેના પટા ઉપર હાથ નાંખી તેને ઘોડા ઉપરથી ઉંચકી પોતાના ઘોડા ઉપર લઇ લીધો. તેટલાંજ ઘોડા આગળ એક ગોળી ફુટતાં ઘોડો ચમકી આગલા બન્ને પગે ઉભો થઇ ગયો એટલે શહેજાદો જમીન ઉપર આવી રહ્યો અને ઘોડો ચારે પગે નાઠો જેથી અકસ્માતિક શહજાદો કેદ થતાં બચી જવા પામ્યો અને બલગેરિયન કદમ ઉઠી ગયાં અને શુરવીર **શુકરીપાશાએ** તેમનો પિચ્છો કર્યો.

આ લડાઇમાં **શુકરીપાશાએ** ઓગણીસ હજાર બલગેરિયનોને મારી પોતાના પાંચ હજાર માણસોને કપાવી મેદાન હાથમાં લીધો અને શત્રુઓની બેશુમાર ખોરાકી તેમજ દારૂગોળો હાથ લાગ્યો. મેદાન બલગેરિયન મુડદાંઓથી ચીકાર થઈ ગયું હતું. આ શુરવીરતાના કાર્ય માટે **શુકરીપાશાને ગાઝીનો** ખિતાબ **સુલતાનુલમોઅઝઝમે** અર્પણ કર્યો.

એની પછી ઘણી ખરી લડાઇઓ થઇ જેમાં બલગેરિયનોને પુરે

પુરી હાર ખમવી પડી અને પાછળ હઠવું પડયું, એનું મુખ્ય કારણ એજ હતું કે ટર્કો હવે જાગ્રત થઇ ચુકયા હતા.

ખંજર બકફ હય કૌમકી ઇજ્જતકે વાસ્તે,
જાંબાજ આ રહે હંય હિમાયતકે વાસ્તે.
લડતે હંય ઇકતેદારે હુકુમતકે વાસ્તે,
જાનેં નહીં દરેગ ખિલાફતકે વાસ્તે.
મસરૂફે રજમો જંગ હરએક સરફરોશ હય,
હર દિલમેં આજ નંગો હમીયતકા જોશ હય.
કાયમ રહા યેહ જોશ તો અય શાહે નામદાર,
પહેચેગા તા બ ચર્ખ હુકુમતકા ઇકતેદાર.
દબકર રહેં કિસીસે હમારા નહીં શુઆર,
સર જાય યા રહે ન રહેંગે જલીલો ખ્વાર.
અબ મુલ્કો દીંકે વાસ્તે જાનેં લડાએંગે,
અયસે લડેંગે હમકે જમીંકો હિલાએંગે.
એથંઝ સુફિયા હોકે સ્ટજન્જ બિલગ્રાદ,
આપસમેં હંય યેહ મિલકે સબ આમાદએ ફસાદ.
લેકીન હય હમકો ફજલે ઇલાહીપે એઅતેમાદ,
હોગા ફસાદકા દમે ખન્જરસે ઇન્સદાદ.
શરકત કરે કિરીટ ભી ગર ઇનકી ગમ નહીં,
સરફોરીઓં કા લશ્કરે ઇસલામ કમ નહીં.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ચારે બાજુનું સામટું ચક્કર
અથવા
મેસીડોનિયાની ચાલુ લડાઇનો ટુંકસાર.

ખુદાને આજતક ઉસ કૌમકી હાલત નહિં બદલી,
નહો જીસ્કો ખ્યાલ આપ અપની હાલતકે બદલનેકા.

સુલેહ પ્રિય ગણાતી યુરોપી રાજ્ય નિતીથીજ કાવા દાવા, ખુના મરકી, રાજ્યો પ્રપંચોનો જન્મ કેવી રીતે થાય છે, તે આ પ્રકરણમાં બતાવેલાં વર્ણન સૂધીની લડાઇનાં ટુંકસાર ઉપરથી સમજી શકાય છે. અને તેથીજ આ પ્રકરણ જે ખાસ કરી પ્રસ્તાવના અથવા છેવટના એક ખાસ ભાગ ઉપર આવવું જોઇએ, તેને આ જગ્યાએ બતાવવાની ધીરજને થોભાવી શકાય એમ ન લાગવાથી એમજ મુકવું વાસ્તવીક ધાર્યું છે. આજથી ચાર વર્ષ પૂર્વ મેસીડોનિયાનાં પ્રાંતો બીજાં રાજ્યોના તાબામાં હતા. છતાં પણ ત્યાં અમનો અમાનની એટલી બધી તો કમી રહી કે યુરોપના વેપારને આ મુલકમાં ઘણુંજ નુકસાન પહોંચ્યું, એને માટે **રીવાલમા** જે રાજક્રિય સોસાયટી મળી હતી, તેમાં આ બાબત ઉપર એક મત થઇ અને મેસીડોનિયાના મુલ્કી બંદોબસ્તને બદલી નાંખવાના ઠરાવપર આવી એજ સમયે ટર્કીમાં ઉથલપાથલ થઈ,

જેણે યુરોપને લાગતાવળતા વિચારો વીના મેસીડોનિયાની હકુમતની ફેરફારીને અમલમાં આપવા પહેલાં અટકાવી દીધી.

ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં ટર્કીની દેખરેખ હેઠળ બલગેરિયન નેશનલ કોન્ફરન્સે આવી રીતનો વીચાર કર્યો કે ટર્કીશ ગવરમેન્ટે મેસીડોનિયામાં વખોડવા લાયક કામો કરવાં માંડયાં છે અને એનો એ વિચારે બલગેરિયન કોન્ફરંસને નવેસરથી કાયમ કરવાને ઉશ્કેર્યું હતું. જેને માટે મજકુર કોન્ફરંસે ટર્કી ગવરમેન્ટથી ધી સેન્ટ્રલિઝેશન (Centralization.) એટલે મધ્યસ્થપણાની રીતે મેસોડોનિયાની સ્વતંત્રતાનો સવાલ કર્યો. અને જ્યારે **ટર્કીશ યુનીઅન પ્રોગ્રેસ કમીટીએ** બલગેરિયન કોનફરંસની દરખાસ્તને નામંજુર કીધી. તે સમયે બલગેરિયનોએ ઉશ્કેરણી ફેલાવનારી બળવાખોર ટોળીઓ બનાવી બોંબ અને ડાઇનામેટથી જગ્યા જગ્યા ઉપર નુકસાન પહોંચાવું શરૂ કર્યું, અને એટલું કરવાની મતલબ એજ હતી કે યુરોપી રાજ્યોનાં અંતઃકરણો પોતાની તરફ ખેંચી લેવામાં આવે, આ નુકસાન પહોંચાડનારી ફીતુરી ટોળકીઓ દીવસે દીવસે વધતી ને વધતી ચાલી. આખરે ટર્કીની હકુમત નીચેના બલગેરિયનોએ ગયા વર્ષના છેવટે પોતાના ડેપ્યુટેશનો બનાવી યુરોપ મોકલવા શરૂ કર્યાં, અને યુરોપી રાજ્યોથી માંગણી કરવા લાગ્યા કે તેઓએ ટર્કીને **બર્લીનના** કોલકરારો ઉપર ચાલવાને દબાણ કરવો. પણ આ બલગેરિયનોને રશિયા સિવાય બીજું કોઇપણ મદદગાર થઇ પડયું નહીં. રશિયાએ જ્યારે એમ જોયું કે બાલકનવાળાઓ આપસમાં એક સંપ થઈ જાય, ત્યારેજ મેસીડોનિયાની રૈયત સ્વતંત્ર થઇ શકશે, અને આ ફક્ત એકજ ઉપાય છે. એ માટે રશિયાએ આ રાજ્યોના એલચીઓને સલાહ આપી કે, મેસીડોનિયાના બલગેરિયન, સરવિયન,

અને ગ્રિકનાં રાજ્યોમાં જે એક બીજામાં દુશ્મનાઇ ચાલી આવે છે, તેને દુર કરવી, અને બીજી બાજુ રશિયાએ બલગેરિયા, સરવીયા અને ગ્રીકના એલચીઓ કે જેઓ સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં રેહે છે. તેમને એકબીજા સાથે મળી જવા માટે પોતાથી બનતી કોશેશ કીધી.

ઇ. સ. ૧૯૧૨ ની શરૂઆતમાંજ પ્રત્યક્ષ થયું કે મેસીડોનિયાની ઉશ્કેરણીભરી બળવાખોર ટોળીઓમાંથી પોતપોતામાંનાં વૈરભાવો નીકળી ગયા છે. અને તેઓ એકબીજામાં મિત્રાચારીથી વર્તતા થઇ ગયા છે, જોકે પહેલાં એમનામાંજ મારકાપ ચાલુ હતી. આ બાજુની મેસીડોનિયાની અંદરની સ્થીતી એવી હતી અને બીજી બાજુ હવે ટર્કીમાં પાર્લામેન્ટની હકુમત પછી લડાઈ તહકુબ રાખવાની મુદ્દત બંધાઈ હતી તે ચાર વર્ષની હકુમતની મુદ્દત ખલાસ થઇ, અને હવે અતિ જોસભેર આ બીનાઓ ફેલાવા લાગી કે બલગેરિયાના પાયતખ્ત સુફીયાની ગવર્નમેન્ટ અને ત્યાંના બીજા બાલકનના એલચીઓની વચમાં છુપી રીતે એવી રીતનો કરાર કરવામાં આવે છે કે આ હકુમતો બીજા રાજ્યના હલ્લા વખતે અથવા મુકાબલાના સમયે એકબીજાની મદદમાં ઉતરી પડશે. જાહેરમાં એમ દેખાય છે કે આસ્ટ્રિયાની હકુમત બાલકનવાળાઓના આ મામલાને કે જે ટર્કીથી વધારે મળતા છે, તે પોતે ટર્કીશ રાજ્યથી વધારે જાણીતા હતા: અને એજ કારણને લીધે આસ્ટ્રીયન પ્રધાન કાઉન્ટ બર્ચટોલ્ડે યુરોપની રાજ્યધાનીઓમાં ફરી એક એવી રીતની કોન્ફરન્સ કરવા ચાહી કે તેનાથી ટર્કી ગવરમેન્ટને બરલીનના કોલકરારોના કાયદા ઉપર દોરાવા અને તેને નજર આગળ રાખવા ઉપર દબાણ કરવાનું સુગમ થઈ પડે. એ હેતુથી ટર્કીને જાહેર પણ કરી દીધું કે યુરોપી રાજ્યો ઓસ્ટ્રીયાના મતથી જોડાઇ ગયા

છે. આ સમયની ટર્કીને પણ ખબર થઇ ચુકી હતી કે તેનાં અંદરખાનેથી કયા કયા શત્રુઓ છે, જેથી ફરી તેણે પબ્લીકને જાહેર કરવા સરકારી જાહેરનામું કાઢયું કે ટર્કીશ રાજ્ય આ સમયે મેસીડોનિયાના સુધારાઓ ઉપર વિચાર ચલાવે છે, જેને તે અમલમાં મુકશે. પરંતુ યુનીઅન પ્રોગ્રેસ કમીટીને આ વાત પસંદ ન પડવાથી તેઓએ લશ્કરી જુસ્સો સુધારાની બાબતો વીરૂદ્ધ ઉશ્કેરી દીધો. હવે બલગેરિયનોને બમણો ફાયદો મળી ગયો. એક તો ટર્કીશ રાજ્ય અંદરના સુધારાના શત્રુઓનાં ટોળાં તરફથી અને બીજું યુરોપમાં પોતે ટર્કીશ રાજ્યના શત્રુ ટોળાંનાં કાર્યોનો તેઓએ લાભ લઇ આગળ કદમ મુકયો. અને મેસીડોનિયાને સ્વતંત્ર કરવાની દરખાસ્ત કરી દીધી, જે બાબત વાંચકો આગળ છુપાઇ નથી. બાએઆલીએ આ બાબતનો ઇન્કાર કર્યો જે ખરૂં જોતાં તે ઇન્કાર કરવો વ્યાજબીજ હતો. જેથી એ સર્વે બાબતોનું છેવટ તા. ૧૮ અકટોબર સને ૧૯૧૨ ના દીવસની લડાઈનું હતું.

આ તરફ ટર્કીશ લશ્કરમાં સર્વે રીતની કમી હતી કારણ તેઓ એ જાણતા નહતા કે લડાઇમાં ઉતરવું પડશે, કારણ કે તેઓને યુરોપે ભરોસામાં રાખ્યું હતું. પણ જ્યારે લડાઇ શરૂ થઇ ત્યારે ટર્કીએ એશિયાથી લશ્કર મંગાવવું શરૂ કર્યું; અને ત્યારેજ ગ્રીક પણ લડાઈમાં શામેલ થઈ ગયું. જેથી ટર્કીએ પોતાની ફોજના ચાર ભાગ કર્યા, જેમને પુર્વનું લશ્કર, પશ્ચિમનું લશ્કર, ઉત્તરનું લશ્કર અને દક્ષિણનું લશ્કર એવી રીતના ચાર નામો આપ્યા. ઉત્તર તરફનું લશ્કર **અલીરિઝાપાશા**ના હાથ નીચે ત્રીસથી ચાલીસ હજાર સુધીનું રાખવામાં આવેલું હતું. જેનાં બે પાંચ લશ્કરી ડીવીઝન **ફતહીપાશા** અને **જાવિદપાશા**ના હાથ હેઠળ સરવિયન સરહદ ઉપર ગોઠવાયલા

હતા. પશ્ચીમ બાજુના લશ્કરની ગણત્રી ફક્ત ત્રીસ હજાર જેટલી હતી, જેના સિપેહસાલાર **ઝકીપાશા** હતા. આ લશ્કરના પોઇંટો બલગેરિયનોનાં પશ્ચિમ ભાગનાં મુકામો **કોસ્ટન્ડીલ, કોશાના, ઉસ્માનિયા, જુમાબાલા, કરસ્ના અને સાલેહઆગા** ઉપર રાખવામાં આવ્યા હતા. પુર્વ તરફનું લશ્કર બલગેરિયાના દક્ષિણ ભાગમાં હતું. અને દક્ષિણ તરફનાં લશ્કરનો એક ભાગ **અસઅદપાશા**ના હાથ નીચે **યાનીનાની** આજુબાજુ, અને બીજો ભાગ **અલાસોના**ની હદો ઉપર ગોઠવાયલું હતું. આ બીજા ભાગની સીપેહસાલારી **રિઝાપાશા** ટર્કીશ તોપખાનાના જનરલને આપવામાં આવતી હતી, પરંતુ તેણે મંજુર ન કરવાથી તેની જગ્યા **હસન તેહસીન પાશા**ને આપવામાં આવી. આ લશ્કરો ઉપરાંત એક બીજું બાંચ લશ્કરી ડીવીઝન મોન્ટીનિગ્રો તરફ પણ રાખવામાં આવ્યું હતું. યુરોપિયન ટર્કીના સર્વે ભાગોમાં લડાઇ જાહેર થવાના સમયે ટર્કીશ લશ્કર કુલ્લે મળી ત્રણ લાખ પચાસ હજારનું હતું. જેમના મુકાબલામાં દોઢ લાખ સરવિયન, સાડાત્રણ લાખ બલગેરીયન, એક લાખ દસ હજાર ગ્રીક અને ત્રીસ હજાર મોન્ટીનીગ્રોવાળાઓ આવ્યા હતા, જેમનો કુલ્લે શુમાર છ લાખ ચાલીસ હજાર થાય છે.

આ સર્વે લશકર ટર્કી હદો ઉપર આગળ વધતું ચાલ્યું આવતું હતું. લડાઇની પહેલ **કરક કિલીસેહ, મુસ્તફા પાશા, ઉમે ટિકા, જુમાબાલા, સાલેહઆગા, જારોવા, કોશાના, સુલતાન તબહતી, વુધબાગરહાન, બોયાનો, પિટઝા, ઝબેગડા, મિટ્રોવિટઝા, બરાના, લોરેસ** અને **અલાસોના**ના મુકામો ઉપર થઇ. અને એજ સમયે ગ્રીકના એક લાખ દસ હજાર લશ્કરના મુકાબલામાં ફક્ત ત્રીસ હજાર ટર્કીશ લશ્કર લડાઇમાં સામેલ થયું હતું. એની અંદરથી બાર હજારનું ટ-

ર્કીશ લશ્કર **લોરેસમાં** અને ત્રણ હજાર **બિશન બિનાર** વગેરેને ફક્ત શત્રુઓના ધસી આવવાના અટકાવ માટે રીઝોર્ડ રાખ્યું હતું. અને દસ હજાર **અલાસોનાના** ઇલાકામાં અને પાંચ હજારનું લશ્કર **ખાલીકદોનિયા** અને **સાલુનિકાના** બંદરમાં રાખવામાં આવ્યું હતું, જે એટલાજ માટે કે તેઓ ગ્રીકના દરિયાઈ લશ્કરને લડાયક બારકસોથી ઉતરી સાલુનીકા તરફ આવવાનું રોકાણ કરી શકે. અને ફક્ત દસ હજારનુંજ લશ્કર અલાસોનાના મેદાનમાં મુકાબલો કરતું રહ્યું હતું. **કરક કિલીસેહના** કિલ્લામાં કુલ્લે પચાસ હજાર ટર્કીશ લશ્કર હતું ! **ચાવર પાશા** જનરલ બ્રીગ્રેડિયરના હાથ નીચે આઠ હજારનું ટર્કીશ લશકર હતું જેના મુકાબલામાં બલગેરિયનો દસ હજાર હતા ! **મુસ્તફા પાશા** નામના મથક ઉપર ટર્કીશ લશ્કર એક લાખ રાખવામાં આવ્યું હતું. જેના મુકાબલામાં શત્રુ બે લાખ ચાલીસ હજારનું લશ્કર લાવ્યો હતો ! જેની અંદર પચાસ હજાર સરવિયન, અને એક લાખ નેવુ હજાર બલગેરિયનો હતા. ટર્કોનું ઉતર તરફનું લશ્કર કે જે ત્રીસ હજારની ગણત્રીમાં હતું તેનાં મુકાબલામાં પાંચહજાર સરવિયન અને પીસ્તાલીસ હજાર બલગેરિયનો મોજુદ હતા ! જેમના મુકાબલામાં ટર્કો કુલ્લે પચાસ હજાર હતાં !!

લડાઇની શરૂઆતમાંજ બલગેરિયનોએ ટર્કો પાસેથી વગર કીલ્લે બંદીના બે મુકામો **જુમાબાલા** અને **ચારકવા** લઈ લીધા. આ તરફનું ટર્કીશ લશ્કર સરહદો ઓળંગી પાંચ કીલોમેટર (ત્રણમૈલ) સરવિયાના મુલકમાં ધુસી ગયું. તે તરફ **લોરેસના** મુકામને ગ્રીકોએ કબ્જે કર્યો. અને ત્યાંનું ટર્કીશ લશ્કર **યાનિયા** તરફ હટી આવ્યું. ટર્કોએ સર્વે તરફ ચાર દીવસ સુધી ફક્ત મુકાબલો કરવાનુંજ

ચાલુ રાખ્યું. એનું મુખ્ય કારણ એજ હતું કે દરેક તરફની સંભાળ માટે રાખવામાં આવેલી ટર્કીશ ફોજ શત્રુઓના લશ્કરને કે જે ટર્કીશ લશ્કરને હાંકી રહ્યું હતું તેને પોતાની ગણત્રીથી વધારે ધારતી હતી પરંતુ ચાર દીવસ પછી ઘણા ખચ્ચ ટર્કીશ સીપેહ સાલારોએ મુકાબલાનું કામ છોડી ધસારો લઈ જવાનો રસ્તો પકડયો. અને એજ ભુલના પરીણામે **મુસ્તફાપાશા** જેવો મજબુત મુકામ હાથથી ગુમાવી દીધો. જેથી **એડ્રીઆનોપલ** ઉપર બલગેરિયનો ઘેરો કરવાને લલચાયા; કારણ કે બલગેરિયનો **એડ્રીઆનોપલ** ઉપર પુર્વ અને પશ્ચીમ તરફની બન્ને સડકોને રસ્તે આવવામાં ફતેહમંદ થઈ શકયા. જેમના લશ્કરનો એક ભાગ **ડેડાગાજ** સુધી પહોંચી ગયો. જે લશ્કરે પાયતખ્ત સાથે **સાલુનિકાને** મેળવનારી રેલ્વે લાઇન ઉપર કબ્જો કરી લીધો જેથી કરી ટર્કીશ લશ્કર સાલુનીકાને મદદ આપવામાં તેત્રીજ રીતે લાચાર રહ્યું કે જેવી રીતે દરિયા માર્ગેથી મદદ આપવાને પહેલા દીવસથીજ લાચાર હતું.

બલગેરિયન લશ્કર, દક્ષિણ અને પુર્વ બાજુથી વધ્યું આવતું હતું જે **ચટાલજા** સુધી આવી પહોંચ્યું, જ્યાં ટર્કોએ ઘોડેસ્વારની જગ્યાએ પાયદળ લશ્કરથી બીજી મુકાબલાની લાઇન કાયમ કરી હતી, જે તમો પાછલા પ્રકરણોમાં વાંચશો. અને જે બલગેરિયન લશ્કર **એડ્રિયાનોપલ**ના ઘેરાથી વધ્યું **તે રોડોસ્ટો** બંદરની તરફ વધી આવ્યું જે બેથી ત્રણ હજાર સુધીનું હતું. જેનો મુકાબલો એક ટર્કીશ પલ્ટણે કર્યો. અને એક મોજેજા લેખે તેમને મારી નસાડયા. ત્યારે બલગેરિયનોએ બીજી વખતે પોતાના લશ્કરમાં વધારો કરી હલ્લો કર્યો ત્યારે પાયતખ્તથી હુકમ આવ્યો કે તેઓએ દરિયામાંનાં ટર્કીશ બાર-

ફસ ઉપર ચાલી જવું. અને બારકસોને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે તેણે બલ્લેગેરિયનો ઉપર ગોળા બારી કરવી, સર્વે ટર્કોએ શહેર ખાલી કરતાંજ બલ્લગેરિયનો દાખલ થઇ ગયા. અને લશ્કરી બરાકોમાં મુકામ કરી લીધો. ત્યારે **મસઉદિયા** નામના ક્રુઝરે ગોળાઓનો વર્ષાદ વરસાવી બરાકને તોડી પાડયું જેથી લગભગ તમામ બલગેરિયન સિપાઇઓ તેની અંદર દબાઇને મરણ પામ્યા અને ઘણું કરી કોઇજ બચવા પામ્યું હોય એમ અનુમાન થાય છે. બાકી રહેલાઓ શહેરથી નિકળીને ન્હાઠા. અને ટર્કીશ સ્ટીમરની ગોળાબારીથી બચવા માટે જંગલનાં ઝાડોમાં જઇ છુપાયા. પછી પણ ઘણા સરખા માર્યા ગયા અને બાકી રહેલા ન્હાસી ગયા. એની પછી બલગેરિયન ફીસાદીયોની ટોળકીઓએ **સ્લોરી** અને તેની પાસે દરિયા કીનારા ઉપર આવેલા ગામડાઓને આગ લગાડવી શરૂ કીધી. આ ક્રુર કાર્યથી ટર્કોએ ફરી મુકાબલો કર્યો અને એ પણ કઇંક ટર્કીશ બારકસોથી માર્યા ગયા અને બાકી રહેલા ન્હાસી ગયા.

કરકકિલીસેહ, ચટાલજા, અને એડ્રિયાનોપલમાં બલગેરિયન લશ્કરનું નુકસાન એકલાખ નેવું હજારનું ધારવામાં આવે છે. ઉત્તર તરફના **અલીરિજાપાશા**ના લશ્કર તરફ નજર નાંખીશું તો આ તરફનું ટર્કીશ લશ્કર જે સરવિયાની સરહદમાં ઘુસી ગયું હતું, તે ઘણાખરા કારણોને લીધે **કોમાનોવાના** મુકાબલાની લાઇન ઉપર પાછળ હઠવાને લાચાર થયું. કોમાનોવામાં ટર્કો અને સરવિયનો વચ્ચે પુરા ચાર દિવસ સુધી અતી જોશમાં લડાઇ ચાલુ રહી. જેનું છેવટ સરવિયન ફતેહમંદી ઉપર આવ્યું. ટર્કી લશ્કરને **ઉસ્કુબ** તરફ ખસી આવવાના હુકમ પહોંચ્યા. હુકમ સાંભળતાંજ તેઓએ પાછળ હઠવું શરૂ કીધું

અને **ઉસ્કુબ** ઉપર પહોંચ્યા. જ્યાં પોતાના લશ્કરનો અંદાજો લેતાં માલમ પડયું કે ફક્ત દસ પંદરહજાર માણસોજ પહોંચ્યા હતા અને સર્વે ઘોડેસ્વાર લશ્કરના સિપાઇઓ રસ્તામાંથીજ પોતપોતાના લડાયક મથકોને મુકી પોતપોતાને ઘરે ચાલ્યા ગયા છે. ત્યારેજ સિપેહસાલારે જાણી લીધું કે આટલી નાની સરખી ફોજથી **ઉસ્કુબ** કોઇપણ રીતે બચી શકતું નથી, અને **વારડાર**નું લશ્કરી ડીવીઝન **કોશાનાથી** લાચારીએ પાછળ હઠયું છે. તેને જઇ મળે એ હેતુથી તેણે બાકી રહેલા લશ્કરને મોનેસ્ટીર તરફ કુચ કરવાનો હુકમ કીધો. આ લશ્કરના વગર લડવે **મોનેસ્ટીર** ઉપર ખસી આવવાથી સરવિયનોએ **કોકિલજાથી પ્રીલપ** સુધી તમામ શહેર અને વસ્તીઓ કબજે કરી લીધાં અને **મોનેસ્ટીર**માં **વારડરનાં** ટર્કીશ લશ્કર સાથે પચાસ હજાર સરવિયન લશ્કરના મુકાબલામાં ચાર દિવસ સુધી સખત લડાઇ ચાલુ થઇ. અને બીજી તરફ મોનેસ્ટીરની પુર્વ બાજુ ગ્રીકોએ પોતાના બેસુમાર લશ્કર સાથે પડાવ નાંખ્યો ત્યારે મોનેસ્ટીરને સંભાળનારૂં ટર્કીશ લશ્કર જે પંદરહજાર હતું, **યાનીના** તરફ ખસી આવવાને લાચારીએ પગલું ભર્યું. અને એનેજ લીધે તા. ૧૭ નવેમ્બર સને ૧૯૧૨ ના દીવસે મોનેસ્ટીર સરવિયનોના કબજામાં આવી ગયું.

યાનીના શહેર એમપ્રેસની લડાઇમાં એક અતી ખેંચાણકારક મથક થઇ પડયું. કારણકે, એ એક અતિ મજબુત અને કીલ્લેબંદ મુકામ છે અને ઘણુંખરૂં લશ્કર પણ રાખી શકાય છે. આ શહેરની અંદર એક પાયદળ ડીવીઝન અને એક ઘોડેસ્વાર ડીવીઝન છે. એ ઉપરાંત એક તોપખાનું પણ છે. બેકાયદે સિપાઇઓ અને આલબેનિયનો ઉપરાંત કુલ્લે વીસ હજારનું લશ્કર છે, જેની ઉપર **અસદપાશાની**

સિપેહસાલારી છે. યાનીનાની ફરતે કિલ્લાઓનો ઘેરા છે. જે પર્વતોના પથ્થરો અને માટીકામથી બનાવવામાં આવ્યો છે. મજકુર કિલ્લાઓ ઉપર જુદી જુદી રીતે પણ હલ્લો થઇ શકે છે, કહેવામાં આવે છે કે જે રસ્તાઓ કીલ્લામાં આવે છે તેમની નાકેબન્દી કરવામાં આવી છે. જો કે એ બીના ખોટી છે, પણ એટલુંતો ખરૂં છે કે ઉત્તર અને દક્ષિણના રસ્તાઓ ઉપર તાર જરૂર બાંધી લેવામાં આવ્યા છે. જેમાં કિલ્લાઓની ગણત્રી સાતની થાય છે જેની ઉપર મજબુત તોપો ગોઠવવામાં આવી છે. ગ્રીકોના જનરલ **સ્પુન્નીકસ**ની હાથ નીચે ગ્રીકમાં અતિ કેળવાયલા સીપાઇઓથી આ મુકામ ઉપર ઘેરો નાંખવામાં આવ્યો. ગ્રીકોને **યાનીન**નું ફતેહ કરવું તેવુંજ મુશ્કેલ માલમ પડે છે કે જેવું બલગેરિયનોને **એડ્રીઆનોપલ** અને મોન્ટીનિગ્રીયનોને **સ્કુટરી** કે જેઓ આ બન્ને મથકો આગળ માથું અફાડે છે. **યાનીના**માં ટર્કીશ સિપેહસાલાર **અસદપાશા**એ નક્કી કરી લીધું હતું કે આખરીદમ સુધી મુકાબલો ચાલુ રાખવામાં આવશે. યુરોપી રાજ્યના કોન્સલોએ મજકુર પાશાને મત આપ્યો કે ખુનરેજીની જગ્યાએ સુલેહ અને શાન્તી સાથે શહેર ગ્રીકોના બેશુમાર લશ્કરનાં હવાલે કરી દેવું. પરંતુ મજકુર પાશાએ ખુલ્લા શબ્દોમાં તેમના વિચારો ઉપર કાન ધરવાથી ઇન્કાર કરી દીધો અને કહ્યું “ હું મારી હિમ્મત અને મારાથી ચાલતાં સુધી તો જ્યાં સુધી થશે ત્યાં સુધી મુકાબલો કરીશ ” અને એજ બોલોને આધારે **અસદપાશા**એ ગ્રીકોને અતી ખરાબ રીતે હાંકી કાઢ્યા.

અલાસોનાના રણક્ષેત્રમાં પહેલાં તો ટર્કોની ફતેહ થઇ તે અહીં સુધી કે ટર્કોએ ગ્રીકોની ચાલીસ તોપો પણ છીનવી લીધી. પરંતુ આખરે ગ્રીકો પોતાના ઘણા લશ્કરને લીધે ફતેહમંદ થયા. અને તેઓએ

ટર્કોને પાછળ હઠવા ઉપર લાચાર કર્યા, જે કાયદેસર પાછળ હઠતાં તા. ૩૧ અકટોબર ૧૯૧૨ ને દીને **બેનજાના** મુકામ ઉપર આવી ગયા.

વારડારનું લશ્કરી ડીવીઝન પશ્ચિમ તરફનાં ટર્કીશ લશ્કરને તાબે હતું તેનું મોનેસ્ટીર તરફ હડી આવવું, બલગેરિયનોનું **ક્રોશ.નાથી સેલુનિકા** તરફ વધવું અને **સેલુનીકા**નું બલગેરિયનો અને ગ્રીકોની મારની વચમાં આવી જવું.

આ સર્વે બાબતો આસ્ટ્રોમાંનું ટર્કીશ લશ્કરી ડીવીઝન હવે કોઇ પણ રીતે બલગેરિયનોને આગળ વધતાં અટકાવી શકયું ન હતું. હવે આસ્ટ્રોમાંથી પાછું મંગાવી **બેનજા**નાં મુકાબલાની લાઇન ઉપર ગોઠવવામાં આવે, કે જેથી સેલુનિકાનો બંદોબસ્ત થઇ શકે. પરંતુ બેનજામાંની પહેલીજ લડાઇમાં ટર્કીશ શહીદો ઉપરાંત તેરસો સિપાઇઓ ઘાયલ થયા.

આ મારકાની તફસીલ એમ છે કે બે ટર્કીશ લશ્કરી ડીવીઝનો કે જે વીસહજાર ફોજ થાયછે. તેની ઉપર ગ્રીસે પોતાના પુરા ચાર ડીવીઝન કે જે એંસી હજારનું લશ્કર થાય છે તેઓ ધસારો લાવ્યા; આ મારકો વારડાર નદીના પુલની પાસે થયો હતો. અને **બેન્જ** તળાવ આગળ પણ ટર્કોનાં થોડાંક મોરચા હતાં. જેથી થોડું થોડું ટર્કીશ લશ્કર હતું. ટર્કોએ હલ્લો લાવનારા ગ્રીકો ઉપર અતિ જોરમાં આતશ વરસાવ્યો જેનાથી ઘણા શત્રુઓને યમધામ પહોંચાડી દીધા. ત્યારે ગ્રીકોએ બંદુકની આતશબાંરી સાથે ધસારો લાવવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેમનાં લશ્કરી ઓફિસરોએ આ કાર્યથી તેઓને અટકાવ્યા. ગ્રીકસિયન પ્રીન્સ, લશ્કરના વચલા ભાગમાં સિપાહોને લડવાનો જુસ્સો અપાવતો હતો. લડાઈ પુરા જુસ્સા સાથે બપોરના એક વાગ્યા સુધી

ચાલુ રહી, જેમાંથી કોઇ પણ કમજોરી બતાવતું ન હતું. પરંતુ એક પછી એકાએક ગ્રીકોના બે ડીવીઝન એટલે ચાલીસ હજાર સિપાહો **કુથરીના**ના કિનારાથી **બેનજા**ની તરફ આવી પહોંચ્યા. તે સમયે બન્ને બાજુના આતશબારીના મારમાં આવી જવાથી આવો નાજુક સમય તથા શત્રુઓનું બેસુમાર મદદગાર લશ્કર જોઇ, ટર્કીશ લશ્કરને લાચારીએ કાયદેસર પાછળ કદમ હઠાવવાં પડયાં અને **બેનજા** છોડી **વારડાર**ની તરફ ખસીગયું. પરંતુ એક અતી મુશ્કેલી નજરે પડી કે હવે **સાલુનિકા**નો કેવી રીતે બચાવ કરવો ! ? કારણ કે એક બાજુથી ગ્રીકોના ઘેરામાં હતું જયારે બીજી તરફથી બલગેરિયનો **વારડાર** નદી ઓળંગી તેની ઉપર ધસી આવતા હતા. અને બલગેરિયનો બે રસ્તેથી આગળ વધતા હતા. જે પાંત્રીસ હજાર જેટલા હતા. જેને લીધે અહીંનું લશ્કર શત્રુઓનાં તાબે થયું. અને એનીજ સાથે તા. ૧૦ નવેમ્બર ૧૯૧૨ ના દીવસે સેલુનિકા પણ શત્રુઓના કબજામાં આપી દેવામાં આવ્યું.

સાલુનિકા જેવા રળીઆમણા શહેરને શત્રુઓના કબ્જામાં આપી દેવાનું એક મુખ્ય કારણ એ પણ હતું કે એ શહેર ગ્રીકોને હવાલે કરવા માટે યુરોપી રાજ્યોનાં કોન્સલો અને શહેરના સભ્ય ગૃહસ્થોએ ઓફિસરો ઉપર પુષ્કળ દબાણ ચલાવ્યું હતું. જેઓનું એવું અનુમાન હતું કે જો લડાઇ થાય તો શહેરને વેરાન કરી દેશે. અને ખાસ કરી શહેરની અંદર કત્લે આમનો બજાર ગરમ થશે. કારણ કે આ લડાઇનું છેવટ એ આવત કે બન્ને લશ્કરો શહેરની વચ્ચે તલવારો સાથે એક બીજામાં લડી લોહીની નહેરો વહેવડાવી શહેર બીલકુલ તારાજ કરી દેત. જેથી **હસન તેહસીન પાશા**એ ઉપલી બાબતોના દબાણથી

તેમજ ગ્રીકો તરફથી કંઇક રૂશવત પણ લઇ શહેર શત્રુઓના હવાલે કરી દીધું. તેથી શત્રુઓ શહેરમાં પેશી લુટમાર અને કત્લેઆમ કરવા લાગ્યા. જ્યારે આ યુરોપી સુધારાથી અતિ વિરૂદ્ધ ગણાતું પગલું ભરાતું જોઇ મજકુર દેશ દ્રોહી સિપેહસાલાર હસન તેહસીન પાશા ફ્રાંસમાં ન્હાસી ગયો.

અને આ તરફ સાલુનિકા કબ્જે આવી જવાથી શત્રુઓને **ડરામા** અને **શિરવઝના** મથકો ઉપર પણ કબ્જો થઇ ગયો !!

વારડારના ટર્કીશ લશ્કરી ડીવીઝન તા. ૨૮ અકટોબર **૧૯૧૨** સુધી કોશાનાના જંગલમાં શત્રુઓ સાથે લડાઇમાં રહ્યું. અને એની પછી પાછળ હઠી મોનેસ્ટીર ઉપર ખસી આવ્યું. પહેલાં એ લશ્કરની કંઇક ટુકડીઓ પાછળ હઠી ગઇ હતી પણ એમનાં ન્હાસતાંજ સર્વે લશ્કરના કદમ ઉખડી ગયા, અને તેઓ પાછળ હઠી આવ્યા. આ લશ્કર પાછળ હઠવાનું કોઇ ખાસ કારણ સમજમાં આવતું નથી, કારણ કે થોડી ટુકડીઓ ન્હાસી હતી તો શું થયું ? તેમની સાથે આખા લશકરનું પાછળ હઠવું અતી આશ્ચર્યકારક લેખાશે. પરંતુ એનું ખાસ કારણ કાંઈ જુદુંજ હતું અને તે એ છે કે એઓએ પોતાની તોપો ખાસ સારા મુકામ ઉપર ગોઠવી હતી નહીં; અને એ ઉપરાંત વરસાદને લીધે પણ નુકસાન પહોંચ્યું હતું.

રહ્યો **ચાવરપાશાનો** લશ્કરી કોલમ ! જેનો પાછળ ફરવાનો રસ્તો **શેડાસ્ટો** બંધ થઇ ગયો હતો. અને શત્રુઓએ ચારે બાજુથી એને ઘેરી લેધો હતો. તોપણ તે તા. ૮ નવેમ્બર ૧૯૧૦ સુધી તો શુર-વિરતા સાથે લડતો રહ્યો જેની લશ્કરી ગણત્રી ફક્ત આઠ હજારનીજ હતી છતાં પણ તેણે શત્રુઓ પાસેથી અતી શુરવિરતા અને વિરત્વથી

ઉસ્માનો ઇલાકો **અને વાગઝાર** શહેર પાછા લીધા. પણ **આખરે** જ્યારે તે એડ્રીઆનોપલ તરફ ખસવા લાગ્યો. તે તકનો લાભ લઇ શત્રુઓએ સામટા હલ્લાથી તેને ઘેરી લીધો અને ત્યારેજ દુશ્મનોના સખત ઘેરામાં આવી પડેલો છું એમ સમજી લાચારીએ **અગાજની** પાસે શત્રુઓને શરણુ થઇ ગયો. ! !

એવીજ રીતે **જાવીદ પાશા**ના હાથ નીચેનું લશ્કરી ડીવીઝન **મોનેસ્ટીર**થી પાછું ફરી **સાલુનિકા** તરફ વધ્યું હતું. અને **દ્રીના** મુકામ ઉપર પહોંચ્યું હતું. જ્યાં એકાએક ખબર મળી કે તેના સાથ-વાળા બીજા ડીવીઝનના સિપેહસાલાર **ફતહી પાશા**એ આપઘાત કર્યો અથવા મારી નાંખવામાં આવ્યો છે અને સરવિયનો **મોનેસ્ટીર** ઉપર સખત દબાવ નાંખી રહ્યા છે; જેને માટે તે પાછો મોનેસ્ટીર તરફ પલટી આવ્યો અને સેલુનિકાને બચાવી શકયો નહીં.

સ્કુટરી કે જ્યાં મોન્ટીનિગ્રો પોતાનું પુર બળ લાવી ચુકયો છે, ત્યાં ટર્કોએ આવા નાજુક સમયમાં **સ્કુટરી**ને સંભાળનારા લેખે ફકત સિપેહ સાલાર **હુસન રઝા** જોવામાં આવ્યો. મજકુર સરદાર એક અતી શૌરીલો વિર છે. તેઓએ થોડીજ મુદ્દતમાં મુકાબલાની તૈયારીઓ એટલી તો સુંદરતા સાથે પુરી કીધી કે કોઇપણ તરેહની કમી રહેવા પામી નહીં. સર્વે જરૂરતોની ચીજો ઉપર એમની નજર પહોંચી ગઇ અને એક મોટો પુરૂષ તૈયારી કરી શકે તે તેઓએ કરી બતાવી. તેઓ એ બીના તો પહેલાંથીજ જાણી ચુકયા હતાં કે તે ખરાબ સમય હવે પાસેજ આવી પહોંચ્યો છે કે જેમાં ખુદાની મદદ તેમજ આપણી તૈયારી સિવાય કશું કામમાં આવનાર નથી. જેથી કરી ત્યાં મોન્ટ્રીનીગ્રો થી કંઇપણ થઈ શકયું નથી. અને હવે આ સમયે **એડ્રીઆનોપલ,**

સ્કુટરી અને **ચાનીના** બરાબર ટર્કોના કબજામાં છે. અને અરનાઉટના મુલકને હજુ કોઇએ છેડયું નથી. સરવિયાનું લશ્કર કે જે અરનાઉટ તરફ વધતું હતું, તે ઓસ્ટ્રિયાએ સરવિયન સરહદ ઉપર લશ્કર એકઠું કરવાથી ગભરાઇ અટકી ગયું છે. અને હવે સરવિયા ઓસ્ટ્રિયાની સરહદ ઉપર તેના મુકાબલામાં લશ્કર એકઠું કરે છે. અને એનેજ માટે શત્રુઓ **ફરરાજ**, **પ્રઝરંદ**, **પ્રુસ્તસના**, **મિટ્રોવિટ્ઝા**, **અસ્કિસ-ચાન** અને **ગોરીજાકાના** પશ્ચિમ તરફના શહેરો ઉપર કબજો કરવા પામ્યા નથી.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સુલેહ પ્રિય કહેવાતા સુધરેલા દેશની હેવાનિયત.

ફના કીયે સેંકડો મુસલમાં કઝાકે મુંહમે થે એહલે દમાં,
બના દીયા લાલા ઝારમચદાં લહુકે છાપે લગાલગાકર.

યુરોપનો કહેવાતો સુધારો અને બહેતરીનો આખી દુનિયામાં ઘુમાટો પડી રહ્યો છે. જે યુરોપ ન્યુલાઇટ એટલે નવી રોશનીના આગેવાન કહાવે છે, જે યુરોપની આજે આખી દુનિયાની અંદર હાક બેશેલી છે તે ખરી રીતે જોતાં સુધરેલા લુટારૂઓ અને ગોરા રંગના ધાડ પાડુઓનું એક બીહામણું ટોળું છે. અને મુસલમાનોના જાન માલ ઉપર દરેક સમયે ટાંક બેસેલો રહે છે. જેમ સફેદ બગલો પ્રત્યક્ષ રીતે જોતાં સીધો સાદો અને ભોળો ભાળો નજરે પડે છે તે કોઇ તળાવ અથવા નદીના કિનારે અતી ભાર બોમ સાથે દમ સાંધી વગર હાલે ચાલે બેશી રહે છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ માછલી કિનારા ઉપર આવે છે તો અતી ત્વરા અને ચાલાકી સાથે પોતાની વગર ઢંગની ચાંચ વધારી તેને તરતજ ઓહીયાં કરી જાય છે. એવીજ રીતે યુરોપના રાજ્યો પણ હકુમતની નદીના કીનારા ઉપર દરેક સમય એજ વીચારમાં લાગેલા રહે છે કે કોઇ પણ ઈસલામી માછલી સામેં આવી જાય કે તેને કોળીયો બનાવી લેવામાં આવે. **અલજીરીયા, ટયુનીસ, બુસાનિયા, હરજીગોનિયા** વગેરે મુલ્કોની મોટી મોટી

માછલીઓ યુરોપનાં બગલાંઓાં વગર દરકાર ખાધે હજમ કરી ગયા. તેવી રીતે **મોરોક્કો** અને **ટ્રીપોલી**નો પણ સમય આવ્યો હતો પણ હજુ સુધી એ માછલાંઓ એમને ગળે ઉતરવા પામ્યાં નથી ઉલટું નુકસાન કરી બેઠાં છે.

ટ્રીપોલીની લડાઇ અને **ઇરાન**ની જંગથી પહેલાં દુનિયાનો વિચાર હતો કે યુરોપી રાજ્યો સુધારાને ચાહનારા, કાયદા કાનુનો ઉપર ખરી રીતે વર્તનારા, ઇમાન્દાર, અર્ધા ઉપર શુકર કરનારા અને એક બીજાની દયા ચાહનારા છે. તેઓએ તમામ દુનિયાને ન્યુલાઇટથી રોશન કરી દીધી તેઓએ દરેક બાજુ સુધારાની કહેવાતી નહેરો ચાલુ કરી દીધી. અને કાયદા ઉપર ચાલવાની નદીઓ વહેરાવી દીધી છે, તેમને લીધે દુનિયાના બગીચામાં સુધારાનું બુમરાણ પડી ગયું છે. પરંતુ વર્ષ સવા વર્ષના બનાવોએ અતી સારી રીતે સાબીત કરી દીધું છે કે યુરોપ મક્કારીનો ઝરો દગાનું મથક, બે ઇમાનીનો પોઇંટ અને બે ઇન્સાફીનો કુવો છે. એના વચન અને બોલ ઉપર કશીપણ રીતનો ભરોસો નથી. તે મોઢાંથી જે કાંઇ ઝક મારે છે તેના હૃદયમાં તેનું નામ પણ હોતુ નથી. તે જે સુધારા અને કાયદાનો દાવો કરે છે તેનાથી તો દીવાનપણું અને મુર્ખાઇ પણ હજાર ગણું વધારે છે એના ઇન્સાફી કિસ્સાઓ તદ્દન ખોટા અને એની દયાનત તથા સચ્ચાઇના દાસ્તાનો બીલકુલ વિરૂદ્ધ છે. ઇટલી—ટ્રીપોલી ઉપર લશકર લઇને ચઢી આવ્યો ત્યારે યુરોપના કોઇપણ સુધારાના દાવેદારને મોઢે ખુદાને ઓળખીને પણ એ વાત નીકળી નહીં કે ઇટાલિયનો ! તમારૂં આ કાર્ય કાયદા અને માણસાઇથી તદ્દન વિરૂદ્ધ અને કોલ કરારથી બીલકુલ ઉલટું છે. ફ્રાંસે મોરોક્કો ઉપર હાથ લંબાવવા શરૂ કર્યા ત્યારે પણ

સુધારી મદમાં છાકેલું યુરોપ ચુપકીથી પકડી બેશી રહ્યું. રશિયાએ ખાઈ જવાની લાલચે ઇરાનની જમીન ઉપર પગ લંબાવ્યા ત્યારે પણ કોઇ રાજ્ય એહું વટીક કર્યું નહીં. બે ગુનાહ મુસલમાનોના નાજુક ગળાંઓ ઉપર બુઠાં છરાં ફેરવવામાં આવ્યા ! પરંતુ યુરોપમાં કોઇના પણ કાન ઉપર જુંવટીક ચાલી નહીં. અને માણસાઈ લાગણીના સર્વેથી ફરજી અને બનાવટી દાવાઓ ગોખલે મુકી દેવામાં આવ્યા ! કયાંનો ઇન્સાફ ? અને કોનો ઇમાન ? કેવો સુધારો ? અને કયાંની કાયદાની પાબંદી ?! આ ખરૂં જોતાં ફરેબ અને દગાની ટટ્ટીયો બનાવી છે કે જેની આડમાં મુસલમાનોનો શીકાર કરવામાં આવે છે.

મન મેલાં તન ઉજળાં બગલાં કપટી અંગ
તાસે તે કાલા ભલા ના કર એથી સંગ.

હમણાં ઇરાનમાં મુસલમાનો ઉપરની રશિયાની જુલમી બાબત ભુલાઇ ન હતી. હમણાં ટ્રીપોલીમાં ઇટલીઓનું હેવાનિયતપણું અને બેરહેમીયોના નકશા અંતઃકરણ ઉપર ભુસાવા પામ્યા ન હતા, હમણા મોરોક્કોમાં ફ્રેંચોનાં ઘાતકીપણાના ઘાતાનીજ હતા એટલામાંજ બાલકન વાળાઓએ ક્રોસનો ઝુંડો ઉંચકનારા બની મેસીડોનિયા અને આલબેનિયાના મુસલમાનો ઉપર એવા સખત જુલમો કર્યા જે બાબત વાંચીને રૂવાંટાં ઉભાં થાય છે.

જે સમયે બાલકન લશ્કર મેસીડોનિયાની ઉપર કબ્જો મેળવતું ચાલ્યું આવતું હતું ત્યારે ઇસ્ટ્રોન્જા શહેર કે જે સેલુનિકાથી ૨૪ કલાકના રસ્તા ઉપર આવેલું છે, અને જેનો કબ્જો બલગેરિયન જનરલ મેટોફે સુલેહ શાન્તી સાથે લીધો હતો ! તે વાયદો કરી ચુકયો હતો કે શહેરવાળાઓની જાન તેમજ માલને કોઇ પણ રીતે આળ

આવવા દેઇશ નહીં. એવું કહી તેણે પોતાની લશ્કરી આબરૂને આ બાબતનો વસીલો બનાવ્યો હતો. **જનરલ મેટાફ** તો શહેર ઉપર કબ્જો કરી **સેલુનિકા** તરફ વધી ગયો; અને **સ્ટ્રોન્જા**માં લેફ્ટનંટ **વૉશ્શફ**ને બંદોબસ્ત અને સંભાળ માટે મુકી ગયો. એણે એક મ્યુનિસીપલ બોર્ડ બનાવી શહેરની સંભાળનું કાર્ય સરવિયન લશકરના જનરલ **ઇવાન**ને સોંપ્યું. **સ્ટ્રોન્જા** શહેરની અંદર પંદરસો ઘરની વસ્તી છે. જેમાં આઠસેં મુસલમાનોનાં ઘરો છે. શહેરના તાબે થવા અને તેમાં સુખ-ચેનનો ઢંઢેરો પીટાઇ જવા પછી નવા હાકમે ત્યાંના ડોકટર **આબેદીન બે** લશકરના ઓફીસરો કેપટન **ફાઝીલ બે** અને **તહસીન બે** તથા તેમના હાથ નીચે ચાર ઓફીસરો, અને એકસો ઉપર ટર્કીશ સીપાહો, અને ચારસેં બ્યાસી બીજા મુસલમાનો અને બે યાહુદી વસનારા નિર્દોષોને અતી કરપીણ રીતે કતલ કર્યા. ! !

આ લોકોને એ કારણસર મારી નાંખવામાં આવ્યા કે મુસલમાનોને પકડી હકુમતના મહેલમાં લાવવામાં આવતા હતા. જ્યાં સાત માણસોની એક કમિટી બેઠી હતી. કમિટીના ૭ મેમ્બરો કોઇને મારી નાંખવાની વિરૂધ મત આપતો તો તે બચી જતો. અને જેની બેગુનાહી ઉપર આટલા વધારે મત નહોતા તો તેનું સર્વસ્વ જપત કરી કેદમાં નાખી દેવામાં આવતો. ચોવીસ કલાક પછી આ સર્વે કેદીઓને કેદમાંથી કાઢી નાગા કરવામાં આવતા અને મુશ્કેટાઇટ બાંધી લશકરી સીપાહો તેઓને પોતાના ઘેરામાં લઇ લેતા, અને તેમને શહેર બહાર લઇ જતા જેમાંથી સેંકડે એંસી ટકાને ગોળીઓથી વીંધી નાંખવામાં આવતા હતા ! એક પુરૂષ કે જેનું નામ **ઇસમાઇલ** હતું તેને પેટ્રોલ તેલથી જીવતો બાળી નાંખવામાં આવ્યો ! ! અને તેના સાથવાળાના

હાથ પગ કાપી નાંખ્યા કે જે તરફડી તરફડીને મરણ પામ્યો. ! ! ! બાકી રહેલા પુરૂષોને સંગીનોવતી મારી નાંખવામાં આવ્યા. શહેરના સભ્ય ગૃહસ્થ **કરીમ આગા**ના છોકરા **હુસન આફન્દી**ને મારી નાંખવાના મુકામ ઉપર લઇ ગયા. તેને ફસાદી બલગેરિયન ટોળકીઓએ પોતાની સ્વારી બનાવ્યો હતો. અને એવીજ રીતે તેને શહેરથી બહાર લઇ જઇ મારી નાંખ્યો. આ સમયે **સ્ટ્રોન્જા** શહેરની અંદર બચ્ચાં અને સ્ત્રીઓ વગર ફક્ત આઠ અથવા દસ મુસલમાન પુરૂષો રહી ગયા છે. અને **સુબહાનપાશા, યુસુફ અફન્દી, નિશાત અફન્દી** અને **અહમદ એ**ના ઘરો ઉપરાંત મુસલમાનનાં ઘરોમાં કોઇ પણ રીતનું સામન જેવું કે ઝાડુનું તણખલું પણ બાકી રહ્યું નહીં. કારણ કે મુસલમાનોના ઘરોનો સર્વે સામાન બાલકન સિપાઇઓ અને લુટારાઓએ લુટી લીધો છે. અને એ સર્વે સામાન સરવિયા મોકલી આપવામાં આવ્યો છે. યહુદીઓમાંથી પંદર માણસોને સખત ઈજાઓ આપી તેમનું સરસામાન લુટી લીધું. ચોરીયો અને લુટફાટ એટલીતો નીચતાથી કરવામાં આવતી કે ચારે બાજુથી ન્હાસી આવેલાઓ તેમજ શહેરનાઓમાંથી ઘણાંકોનાં કપડાં સુધી ઉતારી લેવામાં આવ્યા અને સર્વ સ્ત્રી પુરૂષોને નગ્ન કરીને છોડી દેવામાં આવ્યા. અહીંથી ચાલી **કસ્દ્રાવન** વસ્તી આગળ જઇશું તો ત્યાં તેરસો માણસોને અતી ક્રુરપણે કાપી નાંખ્યા હતા જેમાં પુરૂષ, સ્ત્રીઓ અને નાનાં બચ્ચાંઓ પણ હતાં. ! ! !

ઉસમાનિયા નામની વસ્તીના જે મુસલમાનો સેલુનિકામાં જઇ ભરાયા હતા. જેમાંની એક દસ વર્ષની છોકરી **નોવ્રાન** શહેરમાં રહી ગઇ હતી. આ વસ્તી **ઉસમાનિયાથી** દોઢ દીવસ જેટલી દુર છે નો-

ખ્યાન ઉપર શ ઓનો કબજો થવાથી તે છોકરીને પણ સખત રીતનાં જખમો કરવામાં આવ્યા ! આબરૂદાર ઘરોની મુસલમાન સ્ત્રીઓને સતાવવી બદમાસોને મનથી સાધારણ વાત હતી. ઘણીજ આસાન સજામાં તેમના બુરખાઓને ફાડી મોઢા ઉપર કીચડ અથવા બીજી કાંઈ ખરાબ વસ્તુ ચોપડતા હતા. મોટા મોટા પૈસાદાર અને આબરૂદાર મુસલમાન ગૃહસ્થોની કુંવારી છોકરીઓની જંગલી બલગેરિયનો આબરૂ લુટી લેવાને પણ મોજ મારતા હતા ! અને એક ટાંકી લેવાલાયક એ બીના પણ છે કે સ્ટ્રાનની **મો. બાશીક** જે હાલનો સરવિયન પાયદળ લશકરનો સીપેહસાલાર છે અને પહેલાં સરવિયન પાયતખ્ત બિલગ્રેડની અપીલ કોર્ટનો એક મેમ્બર હતો તે મુસલમાનોને પકડી મંગાવી તેના ખીસાઓ તપાસી જે કંઈ તેમાંથી નીકળતું તે કાઢી લેતો હતો ! આશ્ચર્યકારક તો એ બીના છે કે **મો. બાશીક** જે સરવિયામાં ઇન્સાફ આપનાર એક અતી પ્રખ્યાત માણુસ હતો તે આજે લુટફાટ કરનારાઓ અને ચોરોનો સરદાર બની ગયો છે ! ! ખરેજ આવી યુરોપી સુવ્યવસ્થાને શરમ છે ! અને તેને અનુમોદન આપનારને ધીક્કાર છે ! ! ! એજ બાબત ઉપરથી બાલકનવાળાઓના સુધારા અને ઇન્સાફ પસંદીનું ભોપાળું માલમ પડે છે. **સ્ટ્રાન્જા** શહેર વગર લડે સુલેહ સાથે ગૃહણ કર્યું હતું; અને ત્યાંના રહેનારાઓએ ફતેહ કરનારાઓ પાસેથી પોતાની જાન માલની સંભાળનું અભય વચન લીધું હતું. ત્યાં બાલકનવાસીઓના કાળા કર્મોએ વીસમી સદીની તવારીખમાં એક કાળો પોતાનો કલંકી વધારો કર્યો છે ? ? ? **સ્ટ્રાન્જાની** પાસેની વસ્તી **રાદવિસ્તાની** રૈયત જે વતન છોડીને જતી હતી તે રસ્તામાંજ કષ્ટોને લીધે મરણ પામી હતી. અને થોડાં ઘણાં બલગેરિયનોને આમ કહી ત્યાં પડયાં રહ્યાં કે

જ્યારે હમોએ કોઇને પણ સતાવ્યાં નથી તો તમને પણ કોણ સતાવશે ? તેમાંથી બસો માણસોને એક મસીદમાં બંદ કરી દેવામાં આવ્યા. જેમનામાં હાજી **કાદર બે** અને **અકરમ બે** બન્ને સભ્ય ગૃહસ્થો પણ હતા ! !

કાદરબે અને અકરમબે એક બન્ને પ્રજામાં જાણીતા અગ્રેસર હતા. એમને દુષ્ટોએ બંધ કરવા પછી આગળ બોલાવી જણાવવામાં આવ્યું કે, તમે શહેરના અગ્રગણ્ય છો; પરંતુ આ સમયે બસો માણસો ભેગા તમને પણ યમદ્વાર પહોંચાડવામાં આવશે. અને તમારી માલમિલકત લુટી લેવામાં આવશે.

“ શું સરકારની વફાદારીનો આ બદલો ? ! ” કાદરબે અને અકરમબે બન્ને સાથે બોલી ઉઠયા.

“ હા ! તમો સર્વ ખ્રિસ્તી ધર્મ માનો અને દુશ્મનોની સામા થવાનું અભય વચન આપો, પછી છુટકારાનો દમ ખેંચો. ” સર્વે એકી વખતે બોલી ઉઠયા.

“ બહાર ઉભેલા પેલા બસો નિર્દોષોની વતી અમો કહેવાને હિમ્મત કરીશું. ” આ બન્ને સભ્ય પૈકી એક બંદીવાન બોલ્યો “ કે અમારૂં સર્વસ્વ લુંટી લઇ અમોને મારી નાંખશો તે પરવડશે; પરંતુ પાક ઓટોમન દીનથી અમો બેવફા થનાર નથી. અને તમારો ચાંચિયાઇ ધર્મ સ્વીકારવા કરતાં ધીક્કારવો બહેતર સમજીએ છીયે. દુષ્ટો ધિક્કાર છે તમારાં પાપી કામને ફિટકાર છે તમારા ન્હેસ્ત નામને પાપીઓ, વખત ના ગાળો, અમને અમારા દીન ઉપરથી કુરબાન થવામાં વખત ના ગાળો ! તાકીદ કરો, મોક્ષપ્રાપ્તીના સમયની ઇન્તેજારીની હદ્દ અમો થોભાવી શકતા નથી ! !

"બસ, બસ," એક ક્રુરને કદાવર બલગેરિયન બોલ્યો. "તમારી કસોટી થઇ ચુકી છે. તમો અભય વચન આપત તોપણ તમને જીવતાં છોડવામાં આવનાર નહતાં."

બીજો એક વચ્ચે બોલી ઉઠયો "કાંકે અમો યુરોપ્યનો ઓટે:-મન સત્તા અને ઇસલામનો નાશ કરીશું. એવો અમારો એકત્ર યુરોપનો મુદ્રાલેખ છે." આમ કહી બન્ને નિર્દોષોનાં માથાં ધડથી જુદાં કરી પછી બહાર ઉભા રાખેલા સર્વેને કાપી નાંખવામાં આવ્યા!! અને એની પછી મુસલમાનોની સર્વે દુકાનો અને ઘરો લુંટી લેવામાં આવ્યાં તેમાં ખાસ કરી રીજી કંપનીનાં દફતરો અને બીજી ઓફીસો તો બીલકુલ તબાહ કરી દીધી!! **રાદવિશ્તા**નોજ એક હેવાનિયતથી ભરેલો બલગેરિયન કે જેનું નામ વેમ્તરોસ હતું, તે શયતાનોની ટોળકી-ઓને મુસલમાનોની કતલ માટે ઉશ્કેરતો હતો, અને બલગેરિયન લશ્કરના સિપાઇઓ પુછપરછ કર્યા વગર લુટફાટ કરતા ફરતા હતા! આ વસ્તીમાં વધારે મુસલમાનોનીજ આબાદી હતી. પરંતુ ત્યાં હાલ એકપણ મુસલમાન પુરૂષ જોવામાં આવતો નથી. ફક્ત સ્ત્રીઓ અને બચ્ચાં લાચારી અને દુ:ખદાયક સ્થીતીમાં નગ્ન અને ભુખ્યાં પડેલાં હતાં! જે વસ્તી છોડી દેનારા મુસલમાનો **તવીશાન** મુકામપર ચાલ્યા ગયા હતા તેમને બલગેરિયનો પાછા લાવ્યા, અને **સ્ટ્રાન્જા** તથા **અદવિશ્તા**ના વચલા રસ્તામાંજ બાલકન જુલ્મીઓએ તેઓને મારી નાંખ્યા! **સ્ટ્રાનજા**શહેર સુધી તેમનામાંથી ફક્ત સ્ત્રીઓ બચીને પહોંચી હતી. અહીં સાત ઇસલામી ગામડાંઓને બાળી નાંખ્યાં હતાં. અને **રાદવિશ્તા** તથા તેની આજુબાજુ બીજા મુકામોથી પણ વધારે મુસલમાન સ્ત્રીઓની આબરૂ લુટવામાં આવી હતી. **ઉસમાનચા**

ઇલાકાની સ્થિતી એ હતી કે ત્યાંના મુસલમાનો લડાઈ થવા આગળજ દેશ તજી નાસી ગયા હતા અને જેઓ બુઢાપા અથવા બીમારી અથવા બીજા કોઇ કારણને લીધે વતન છોડી ન શકયા તેઓને અતી ખરાબ રીતે મારી નાંખવામાં આવ્યા ! બુશનાક ફીરકાના મુસલમાનો જે **તવીશાન** અને **બોરી** સ્ટેશનો ઉપર ન્હાસી ગયા હતા તેઓને બલગેરિયનોએ પકડી લીધા. અને કહ્યું કે તમો કતલ થવું પસંદ કરો અથવા ઇસાઇ ધર્મ સ્વીકારો. ત્યારે આ બીચારાઓએ જાન બચાવા માટે ઇસાઇ થઇ જવું કબુલ રાખ્યું. આ તરફ **ઉસમાનિયા**ના ઇલાકામાં જો કોઇપણ રહેનારો મળે છે તો તેઓ તેજ પુરૂષો છે કે જેઓએ ઇસાઇ ધર્મ જુલ્મથી સ્વીકાર્યો છે કે જેઓનો ફેઝ આખરે તલવારની ધારથીજ ખતમ થશે !

બઝગાજ અને **નુરાહિયા** એ બન્ને ગામડાંઓ બલગેરિયન નીચ ટોળકીઓએ બાળીને રાખ કરી દીધા. અને **હાટકુરીયા** નામના ગામ ઉપર બલગેરિયન તોપખાનાએ આગ વરસાવી ફુંકી દીધું ! આ લખવામાં કંઈ પણ ફાયદો નથી કે અહીંના મુસલમાનો ઉપર કેવી રીતનાં સંકટો પડયાં. તેમનાં જાન, માલ, તેમની આબરૂ, ઇજજત, જુલ્મી વિજયીયો માટે હલાલ હતી. જે ઇચ્છા રાખી તે ખુશીથી કર્યું; જેઓ માર્યા ગયા તે ઠીક રહ્યા. જીવતાંઓની જાનને રડવું અતી કઠણ છે. જેઓએ ઇચ્છા બતાવતા હતા કે તેમની દોલત મીલકત સરવે લઈ લ્યો પણ જીવતાં છોડી દયો પરંતુ અહીં તો........

સદા તુતીકી સુનતા કૌન હય નક્કાર ખાનેમેં.

ઉસમાનિયા શહેરથી **બીટ્રીટસ** નામની વસ્તી આઠ કલાકના રસ્તા ઉપર આવેલી છે. અહીંના બસો મુસલમાનોને મારી નાંખ્યા !

અને તેમનાં ઘરો લુટી લેવામાં આવ્યા ! ! બલગેરિયનો અને સરવિયનો ગામડયાઓને જેટલી આપદા પહોંચાડતા હતા તેટલી ગ્રીકો ન પહોંચાડતા હોવાથી મુસલમાન રૈયત કે જે રક્તની નદીઓ અને લાસોના ઢગલા જોતાં જોતાં કાયર થઈ ગયા હતા, તેઓ બલગેરિયનોના અને સરવિયનોના આવવા પહેલાં ગ્રીક લશ્કરને પોતાના કસબાઓ અને ગામડાઓમાં પોતે બોલાવી લેતા હતા.

કોકીલી, એ **અસ્કોબ** રેલ્વે લાઈન ઉપર આવેલું છે; અને ગ્રીક લશ્કર સ્ટ્રોનજાથી અહીં એક અઠવાડીયું રહ્યા બાદ આવતા હતા. **કોકીલી** શહેરનાં મુસલમાન રહેનારાઓ તો ટર્કીશ લશ્કરના ચાલ્યા જવા પછી કોઈપણ હિમાયતી અને મદદગાર નહતો. તેઓએ ગ્રીક મેટ્રાપોલીટના ઓફીસર પાસેથી પનાહ ચાહી અને કહ્યું કે હમને શહેરમાંજ રહેવા દેવામાં આવે. તા. ૬ નવેમ્બરે અહીં કોકીલીમાં એક સરવિયન ટુકડી આવી. જેનો કમાન્ડર **એલેકઝાંડરનો** નોકર હતો. જેના હવાલે શહેર કરી દેવામાં આવ્યું. હવાલે થતાંજ લુટફાટ કરનારી ટોળકીઓ ભુખ્યા શીઆળવાઓની પેઠે શહેરોની અંદર ઘુસી આવી અને એલેકઝાંડરના નોકર પાસેથી રજા લઇ ઘરોની અંદર હથીઆર તપાસવાને બ્હાને દાખલ થઇ લુટફાટ કરવા લાગ્યો. પોતે એલેકઝાંડરના નોકરે પણ **બગદાનજા** નામના ગામડામાંથી નકદ આડત્રીસ પાઉંડ ચોર્યા અને પાંસેઠ મુસલમાનોને મારી નાંખ્યા ! **કોકીલી** કસબાના સભ્ય ગૃહસ્થોમાંથી **અલીબે** અને **સનરાલીબેને** પકડી તેમને ચાપકેથી માર માર્યો અને તેમની પાસેથી એક હજાર પૌંડ માંગ્યા. આખરે ૪ ઈસાઇઓને દોજખમાં પહોંચાડી પોતપોતાને હાથે જીંદગીનો અંત આણ્યો ! **તેકોશ**નાં ટર્કીશ કલેકટર કે જે

શત્રુઓની બીકને લીધે કોકીલી ચાલ્યો આવ્યો હતો. તેને પકડીને કેદ કરી દેવામાં આવ્યો. કારણ કે **તેકોશથી** પહેલાં **કોકીલી** ઉપર શત્રુઓનો કબજો થયો હતો. કમાન્ડર એલેકઝાન્ડરનો વિચાર તો એ હતો કે તે હજુ પણ રહેનારાઓથી ખરાબ વર્તણુક ચલાવે પરંતુ શહેરનો મુસલમાન મુફતી ન્હાસી **બેનજા** ચાલ્યો ગયો અને ત્યાંથી ગ્રીકોને લઇ આવ્યો કે તેઓ **કોકીલી** ઉપર કબજો કરી લે. ગ્રીકો ત્રણ દીવસ પછી એટલે તા. ૧૦ નવેમ્બરને દીને ત્યાં પહોંચ્યા અને તેમના આવવાથી એલેકઝાંડરના હાથ અટકી પડયા અને તે ટરકીશ શહેર **સીતાક**ના બાર, અને શહેરમાં **નીતાગીનો** એક અને બીજા ગામડાઓના મળી પચાસ માણસોને મારી નાંખવા અને તેમનો સર્વે માલ અસબાબ લુટી લેવા સિવાય કોઇ બીજું કામ ન કરી શકયો !

સરવિયનોએ કોકીલીમાં પોતાની ત્રણ દિવસની હકુમતની અંદર ઘણાં જુલ્મો કર્યા પણ જ્યારે ગ્રીક લશ્કર આવી ગયું અને તેના કમાન્ડર કોન્સટન્ટીનીયુસે બહાદુરી સાથે કાર્ય લઇ આ શહેર અને એના ઇલાકાથી મુસલમાનોને કષ્ટોથી બચાવ્યા. ત્યારેજ તેઓને કંઇક સધ્યારો મળ્યો.

ટીકોસના સારા ગૃહસ્થો જેઓ ન્હાસી શકયા નહીં, તેઓને લડાયક કેદી બનાવી કેદ કરી લેવામાં આવ્યા. ફકત ગામડાઓમાંજ કત્લેઆમ કરવામાં આવ્યું. શહેરોમાં ફકત લુટફાટ કરવામાં આવી અને થોડાક મુસલમાનો ઉપર " ખ્રિસ્તીઓની સાથ તકરાર કીધી હતી. " એવું હડહડતું જુઠું આળ મુકી કતલ કર્યા !

કહેવાતા સુધરેલા દેશના સ્થાનિક સ્વારાજ્યના કંપાયમાન નમુનો આ છે કે, **તવીરાન** જે **કોકીલજા**થી એક દીવસનો રસ્તો છે ત્યાં

શત્રુઓએ શહેરમાં ધુસતાં વેંતજ ઘરમાં ધુસી ત્યાંનો સર્વે માલ અ-સબાબ લુટી લેવામાં આવ્યો. પછી શહેરમાં મ્યુનિસીપલ બોર્ડની એક કમીટી બનાવવામાં આવી જે કમીટીમાં લોકોને મોતની સજા અથવા છોડી દેવાનો હુકમ કરવામાં આવતો હતો. આ કમીટી આ-ગળ મુસલમાનોને કેદ કરી લાવવામાં આવતા હતા. અને તેઓ પા-સેથી આદમી પાછળ કંઇ રૂપીયાની રકમ માંગવામાં આવતી. સારા નસીબે આપે તો તો બચી જતો નહીં તો મારી નાંખવામાં આવતો હતો. **સ્ટ્રાનજા** અને **ઉસ્માનિયા** પેઠે અહીં કરવામાં આવ્યું નહીં. અહીં તો પહેલાં માણસોને કતલ કરી પછી તેમને માલ અસબાબ જપ્ત થયો ! **તવીરાન**માં કુલ્લે બસે મુસલમાનોને મારી નાંખ્યા ! અને જેઓ જીવતા રહ્યા તેઓ ભુખને લીધે અતી દુ:ખમાં હતા. કારણ કે સવે માલ મતા લુટી લેવામાં આવી હતી.

સેલુનિકાથી ૭ કલાકના રસ્તા ઉપર **કેલફિન** નામની વસ્તી આવેલી છે અહીંના સર્વે ઘરો વીરાન અને ખાલી પડેલા હતા. કોઇ પણ ઘરનો દરવાજો સુદ્ધાં ન હતો. તેમજ ચટાઇ પણ રહી ન હતી. બાલકન લુટારાઓએ ઘરોના દરવાજાઓ તોડી તોડીને તેમનો સવે માલ અસબાબ લુટી લીધો હતો. અને વસ્તીના પાંચસે મુસલમાનોને દયાજનક રીતે મારી નાંખ્યા હતા. અહીંના મુસલમાનોમાંથી જે સાલુનિકા તરફ ન્હાસી ગયા તેજ જીવતા બચ્યા હતા. અને તેઓ-માંથી ઘણા ખરાઓને પોતાના કસ્બા તરફ ફરતાં રસ્તામાં મારી નાં-ખવામાં આવ્યાં હતાં ! ! !

સીરોઝથી ટર્કીશ લશ્કરના પાછળ હઠતાંજ આ શહેર **કુસ્તા**-થી ઉતરનારા બલગેરિયનોનાં કબજામાં આવી ગયું. એમાં બલગે-

રિયન લશ્કર સાથે **ચરનીફ** અને **ઝહાનસનકી** નામના બે પ્રખ્યાત બલગેરિયન લુટારૂઓના સરદારો પણ દાખલ થયા. અને ગલી કુચીમાં ફરી પોતાની ટોળકીઓને કત્લઆમનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. એ લોકોનું બ્હાનું એ હતું કે એઓ **દુશ્વિશાબક**ની તપાસ અર્થે આવેલા છે. બે કલાક સુધી આ ધાતકીપણું ચાલુ રહ્યું ! આટલા સમયમાં બસોંએંસી મુસલમાનોને મારી નાંખવામાં આવ્યા હતા ! ! આ કરપીણ કાર્ય હજુ પણ લંબાત, પરંતુ ગ્રીક પાદરી **ઈવસ્ટુલ આફન્દી**એ કોશેશ કરી ખુનરેજી બન્ધ કરાવી ત્યારેજ શહેરવાળાઓની જાન બચી.

તેમુરહિસાર નામનું શહેર **સીરોઝ**ના ઈલાકામાં આવેલું છે. અહીંના રહેવાસી વતનને છોડી **સીરોઝ** ચાલ્યા આવ્યા હતા. **સીરોઝ** ઉપર કબજો થવા પછી વતનને છોડનારાઓને પહેલાં તેમના શહેર તરફ મોકલવામાં આવ્યા. અને પછી તેમને પકડી તેમની દેખરેખ રાખ્યા. જેમાંથી ઘણા ખરા માણસોને **સોફિયા** મોકલી આપવામાં આવ્યા અને કંઈકોને મારી નાંખવામાં આવ્યા ! ફકત અઠ્ઠાવીસ પુરૂષને પોતાના ઘરોમાં રહેવા દેવામાં આવ્યા. માર્યા ગયલાઓની ગણત્રી પાંચસો છે ! ! અહીંના મુફ્તી તેમજ તેમના ભાઈને **સુફીયા** મોકલવામાં આવ્યા. જેઓને સોફીયા પહોંચવાની પહેલાં જ કતલ કરવામાં આવ્યા.

મોનેસ્ટીરથી **સાલુનીકા** સુધી કોઈ પણ ગામડું કાયમ રાખ્યું નથી સર્વે બાળી નાખવામાં આવ્યાં અને સરવિયનોએ **પ્રીલપનાં** રહેનારાઓને મારી નાંખ્યા ! ! આ શેહેર મોનીસ્ટીરના જીલ્લામાં આવેલું છે.

ખાસ **મોનેસ્ટીર**માં સરવિયનોએ રૈયત સાથે ખરાબ ચાલ ચલાવી નહીં પણ ફક્ત ત્રણ મુસલ્લમાનોને મારી નાંખવા ઉપરજ સબર કર્યો ! **ફ્લોરિનામાં** ગ્રીકોએ એક મુસલમાનને કતલ કર્યો ! પણ તેના તાલુકાના ગામડાંઓને બાળી નાંખ્યા !! બાલકનવાળાઓએ **અસ્કોબ**માં બીજા શહેરો પ્રમાણે કત્લેઆમ કર્યું નહીં, પરંતુ લુટફાટ અહીંઆ ઘણીજ કીધી. પણ એથી કરૂણારસીક બનાવ એ બન્યો હતો કે **કવાલા, ડામા** અને **ડેડાગાજ**માં સખત ખુનરેજી કરવામાં આવી ! અહીંઆં બેશુમાર મુસલમાનો માર્યા ગયા છે.

*બલગેરિયાના રાજા ફરડીનાંન્ડે લડાઇ જાહેર થવાના સમયે આ લડાઇને ચંદ્રમાં અને ક્રોસની વચ્ચેનો મારકો એ નામ આપ્યુંહતું. ક્રોસ હમેશા, ઇન્સાની હમદર્દી, દયા અને નેકીઓનાં કાર્યોની નીશાનો જણાવતો રહ્યો છે; જેને ટર્કો અને ખ્રીસ્તીઓ સાથની લડાઇમાં ઘણું કરી નજર આગળ મુકવામાં આવે છે. પરંતુ ગઇ બાલકન લડાઇમાં ક્રોસ ભલાં કાર્યોના નમુના તરીકે સાબીત થયો નથી ! સરવિયન સિપાહો અને ઓફિસરોએ અલ્બાનિયામાં જે જુલ્મો કર્યા, તેની ઑસ્ટ્રીયન, અંગ્રેજી, ઇટેલીયન ખબરપત્રીઓના રીપોર્ટોથીજ સચ્ચાઇ માલમ પડે છે. વળી માલમ પડે છે કે સરવિયનો માણસાઇ શીકારના બનાવોને યુરોપ ગયા પછી થોડાં અઠવાડીયાંમાં પોતે એક બીજામાં તકરાર થવાના ભયથી ભુલી ગયા હતા, પરન્તુ આસ્ટ્રીયા હંગરીના રાજ્યકર્તાઓ અતી જુલમાટ ભરેલા દીલ ઉશ્કેરનારા બનાવોને પાછળથી અજવાળામાં લાવ્યા છે ! મહાન ગણાતાં રાજ્યોમાં નીચતાએ કેટલો પ્રવેશ

---

* રૂમાનિયાના પાયતખ્ત બુદાપેસ્ટથી ડેલી ટેલીગ્રાફનો ખબરપત્રી જણાવે છે.

કર્યો છે તે આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે. મને ઓસ્ટ્રીયન હાકમોના તે રિપોર્ટો જોવા મળ્યાં. હું આ કહેવાને કાબેલ છું કે દુનિયાની તારીખમાં જુલમ અને ધાતકીપણું અને હેવાનિયત ભરેલાં કાર્યોના જે દાસ્તાનો લખવામાં આવ્યા છે. તે સર્વેનો જનરલ **જાનકોચ્ના** સીપાહોએ અતી ભડકાવનારી રીતે વર્તન કર્યું. **અલબાનિયાથી** દરિયાઇ બંદરો તરફ જતાં તેઓએ ફક્ત હથિયાર વાળા આલબેનિયનોનેજ કાપી નાખ્યા નથી પણ વગરહથિયારના લોકો, બુઢ્ઢાઓ, ઓરતો અને બચ્ચાંઓ અને હજી દુધ પીતાં બેગુનાહ બચ્ચાંઓનાં ખુનથી પણ ધાતકી કસ્સાબોએ પોતાનાં હાથે રંગ્યા છે ! ! પાસાણનું અંતઃકરણ ધરાવનારાં સરવિયન ઓફીસરો જે જુલ્મી ફતેહની શરાબમાં મસ્ત હતા તેઓએ જાહેર કર્યું કે આલબેનિયામાં એવીજ રીતે અમન કાયમ થઇ શકે છે કે અહીંના મુસલમાનોને મારી નાંખવામાં આવે ! સરવિયન લશ્કર આ જુલ્મી કાર્ય કરવાને તરતજ તૈયાર થઇ ગયું. જેથી કરી **કુમાનોવા** અને **અસ્કોબની** વચમાં ત્રણ હજાર મુસલમાનોને અતી દયાળુ રીતે મારી નાંખવામાં આવ્યા ! ! **પ્રસ્તનિચાની** પાસે પાંચ હજાર મુસલમાનોને તલવારના ધાટે પહોંચાડવામાં આવ્યા ! **અરનાઉટ** કોમને વગર વિચારે કાપી નાંખી ! તે પણ એવી નાદાનીયત રીતે કે લડાઈમાં નહીં પણ ધરોમાંથી કાઢી કાઢીને લોહી અને ધુળમાં રગદોળ્યા ! ! આ હેબતાવનારા કાર્યોને અમલમાં લાવવા માટે દિવાના સીપાહોએ પોતાની ખુનખારીની અંગાર ઓલવવા માટે જુલમ અને કષ્ટ આપી હલાક કરવાની નવી નવી શોધ કરી ધણાખરા ગામડાંઓમાં આગ લગાવી દીધી, જ્યારે રૈયત બળતાં ધરોમાંથી ડર ખાઈ ન્હાસવા લાગી. તો ખુલ્લાં મેદાનમાં પહોંચતાંજ તેઓને કુતરાંની

પેઠે ફેર કરી મારી નાંખવામાં આવ્યા ! ! સ્ત્રીઓ અને બચ્ચાંઓની આગળ પુરૂષોને ગોળીઓથી ઠાર કીધા ! પછી સ્ત્રીઓની આગળ તેમનાં બચ્ચાંઓને સંગીનો પડે ટુકડે ટુકડે કરી નાખ્યા ! આવી ઘાતકી વર્તણુક ચલાવનારી રાજ્યક્રાંતીની બીક લઈ નીકળેલાં બીજાં રાજ્યો ઉપર પણ તેટલોજ વિશ્વાસ રાખવો શા માટે યથાર્થ લેખાવો ન જોઇએ ? !

ફાંસીઓ આપવી એ સરવિયનોનો રોજનો ગોયા સાધારણ ખેલ હતો ! જે ઘરમાંથી હથિયાર મળતાં તે આખા ઘરના પુરૂષોને બંદુકથી વીંધી નાંખવામાં આવતા અથવા ફાંસીને લાકડે લટકાવી દેવામાં આવતા ! અહીં સુધી કે જે સરવિયનો **ઑસ્ટ્રીયા હંગેરીમાં** રહે છે અને જેઓ સરવિયનોને મદદ કરતા હતા, તેઓ પણ આવી રીતના અલબાનિયા ઉપરના જુલમાટથી કંપી ઉઠયા ! મોટા પ્રધાનનો માજી સેક્રેટરી એમ પાસીચ હરટોન્ચ જે હન્ગેરીયન જેન્ટલમેન છે તે કહે છે કે **પરઝરન્દથી એબકુ** સુધી મને બળેલાં ગામડાંઓ અને સડકની બન્ને બાજુ ફાંસીયોના માચડા ઉપર આલબેનિયનોની લાશો લટકતી હતી, તે સિવાય બીજું કઇ પણ જોવામાં આવ્યું નહિ ! **ડયાકોવિટ-ઝાની** સડક ઉપર સીધી અને ડાબી બાજુ ઝાડો ઉપર લટકતી લાશો રૂપી ફળ લાગેલાં હતાં ! બેલગ્રેડનાં પેપરોએ પણ સરવિયન જુલ્મોને બેશરમીની રીત તરીકે જાહેર કીધી છે ! જ્યારે કરનલ સ્ટોનચની રીજમેટ પ્રઝરન્ડમાં દાખલ થઇ ત્યારે કરનલે બુમ પાડી કત્લેઆમનો હુકમ કર્યો ! બલગેરિયન પેપરો લખે છે કે હજુ તો કરનલનાં મોઢા-માંજ શબ્દો હતા કે સીપાઇઓ દોડી ઘરોમાં ઘુસી ગયા, અને જે તેમના હાથમાં આવ્યા પછી સ્ત્રી, બાળક, ડોસા કે યુવાન સર્વેને મારી

નાંખ્યા ! ! **આલબેનીઆનું જુલમી દાસ્તાન** અહીંજ પુર્ણ થતું નથી; પણ **પ્રીલપ** ને **કિસાદા** અને **વર્શટલઝામાં** જે જુલમાટ ગુજારવામાં આવ્યા, તે ટર્કી રાજ્યમાં કદી રૈયતના સ્વપ્ને વીચારમાં પણ નહુતાં ! એક આલબેનિયન સભ્ય ગૃહસ્થ જે **પ્રઝરન્દથી** ન્હાસી **સીરીયા** ચાલ્યો ગયો હતો તે નીચે પ્રમાણે કહે છે.

જે પુરૂષ સરવિયનો પાસે જઈ કોઇ આલબેનિયન ઉપર ખોટું આળ મુકતો તો તરતજ તેને પકડી મારી નાંખવામાં આવતો ! અને પાક દયાનતના નમુના તરીકે કહીશ કે મુસલમાન લેણદારોને દેવાદારોએ દગાખોર બનાવી મરાવી નાખ્યા ! અને પોતે જુજ કીંમત આપી તેમનાં માલ અસબાબ વેચાતાં લઇ લીધાં ! ! **અસ્કોબમાં** વગર હથિયારના આલબેનિયનોને સરવિયન ઓફીસરોએ જુલમાટભરી રીતે ગોળીથી વીંધી નાંખ્યા ! અગર કોઈના ઘરમાંથી શીકારી છુરો પણ નીકળતો તો તે ઘરના સર્વે માણસોને ગોળીથી મારી નાંખવામાં આવતા ! અને જેમની ઉપર કશી પણ દયા ખાવામાં આવતી નહીં જે આલબેનયનોએ હલ્લો લાવનારાઓથી જેટલો થોડો મુકાબલો કર્યો તેટલાંજ વધારે જુલમમાં ગીરફતાર થયા ! **વૅારસ્ચુવૅાચમાં** સરવીયન કમાન્ડરે ન્હાસી આવેલા-ઓને આ સરતે કે તેઓ પાછા ફરી હથિયાર મુકી દો. એ શરતે અમાન દેવાનો વાયદો કર્યો હતો. પરંતુ હથિયાર લઇ લેવા પછી ચારસેં આલબેનિયનોને તલવાર વડે કાપી નાંખ્યા ! અહીંના રહેના-રાઓમાં ફકત છ ખાનદાની મુસલમાનોને જીવતા રહેવા દેવામાં આવ્યા, **પનામાં** સરવિયનોએ કેદીઓને મારી નાંખ્યા. **વીરૂસ** અને **પ્રસ્તનિયા** ને પણ એવીજ રીતે વીરાન કરી દેવામાં આવ્યું. સરવિયન ઓફીસ-રોનું કહેવું છે કે તેઓએ આલબેનિયનોનો ઘણોજ શીકાર કર્યો. અને

એક ઑફિસર તો વડાઇ મારી કહેતો હતો કે મેં એક દીવસમાં નવ આલબેનિયનોને બંદુકથી મારી નાંખ્યા!! આલબેનિયાની હદની બહાર પણ સરવિયનોએ દરેક રીતનાં જુલમથી અતીકરપીણ કાર્યો કરવા પાછા હઠયા નહી!

રેડક્રેસન્ટ સૌસાયટીના એક ડાકટરનું કહેવું છે કે કોઇ પણ જગ્યાએ આલબેનિયનો મળતાં તેના ઉપર કશી રીતની દયા ખાધા વગર મારી નાંખવામાં આવતા! અહીં સુધી કે સ્ત્રીઓ, બચ્ચાં, ડોસાંઓ પણ એમના ક્રોધી હાથે બચવા ન પામ્યા. હું જુના સરવિયામાં દરરોજ ગામડાઓને બળતાં જોતો હતો. **ક્રાનોવા**ની પાસે જનરલ **સ્ટીફાનોવચે** સેંકડો કેદીઓને બે હારમાં ઉભા કરી તોપોથી તેમના ભીંજા ભીંજા કરી દેવામાં આવ્યા! જનરલ રીવકોવચ **સનજીકા**ની પાસે નવસે પચાસ આબરૂદાર આલબેનિયનો અને ટર્કો કે જેને લીધે જલદીથી આગળ વધી શકયા નહીં, તેને બંદુકોથી વીંધી નાંખ્યા! આલબેનિયનો અને જુના સરવિયન રૈયત ઉપરજ નહીં પણ મેસીડોનિયાના બે ગુનાહ પુરૂષો પણ ઘણા માર્યા ગયા! બલગેરિયનોએ જો કે પોતેજ જુલમ કર્યો નહીં પરંતુ તેઓએ બે કાયદે લશ્કરી ટુકડીઓને પેટ ભરી ભરી જુલમ કરવાની રજા આપી!! અને મુસલમાનોને આ બનાવટી લશ્કરના હાથમાં આપી દેવામાં આવ્યા જેઓએ તેમને આખાં યુરોપને લાંછન લગાડનારી રીતે મારી નાંખ્યા!!

[આ બનાવોજ યુરોપી સુવ્યવસ્થાની કૃત્તીનો ખુલ્લાસો તમારી સમક્ષ કરે છે. યુરોપી રાજ્ય જો કે જાહેરમાં એકબીજાની દયાને ચાહનારાનો અતિ જુસ્સા સાથે દાવો કરતું ફરે છે, તેઓના અંતઃ

કરણ ઉપર મુસલમાનોના કત્લેઆમથી કોઇ પણ તરેહનો અસર થવા પામતો નથી. બલકે તેમાં તેઓ મોજ માને છે. ઈરાન, ટ્રીપોલી અને મોરોકકોના મુસલમાનો ઇસાઇઓના હાથે મેઢાં બકરાંઓને પેઠે રહેંસાઈ ગયા. પરંતુ યુરોપી રાજ્યોના કાન ઉપર જું વટીક પણ ચાલી નહીં અને ખરૂં જોતાં તો એમને સર્વે બાબતોની સારી રીતે ખરેખરી ખબર હતી. તેઓએ સર્વે કંઈ જોયું અને જોઈ જાણી બુઝીને પોતાની આખ્યો બંધ કરી લીધી અને જાણીતા થઇ અંજાણા બની ગયા! પરંતુ જ્યારે ઇસાઇયોને લગતાં એવી રીતનાં જુલ્મોનો કંઈક અણસારો પણ થાય છે કે વેરની અગ્ની તેમની તલવારોથી ભડકાં મારતી બહાર નીકળી પડે છે. બાલકન લડાઇનાં સમયમાં આવી રીતનો જુઠો બુમાટો પડવા ઉપર કે ટર્કો એકદમ ઇસાઇયોનો કત્લે આમ કરવા ઇચ્છે છે તો તરતજ યુરોપી રાજ્યોએ પોતાના લડાયક બારકસો કોન્સટન્ટીનો પલ મોકલી આપ્યા હતા. અને આખરે તેઓને શરમીંદગી સાથે ત્યાંથી પાછા ફરવું પડયું હતું. પરંતુ હવે સરવિયનો તેમજ બલગેરિયનોનાં જુલમો ઉપર તેઓ મોઢામાં સાકર ભરી બેઠા છે. શું યુરોપ એજ સુધારા ઉપર અભીન રાખે છે? શું યુરોપ એવાજ કાયદા કાનુન ઉપર ચાલવાનો દાવો કરે છે? શું જીસસ ક્રાઇસ્ટે એવોજ પાઠ પઢાવ્યો છે?!

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ચટાલજા.

વાકિફે દુનિયા નથે ધોકેમેં ગંદુમ ખાગએ,
વર્ના યેહે દુનિયા કહાં ઔર હઝરતે આદમ કહાં.
જબ ગયે દુનિયાસે કુછ અયસે ખફાહોકર ગએ,
ફિર ન ખાયા દાન્એ ગંદુમ કે લૌટ આતે યહાં.

ટર્કીશ ભાષામાં કાંટા અથવા કાંટા જેવી વસ્તુને **ચટાલજા*** કહેવામાં આવે છે. ચટાલજા કાળો અને મારમોરા સમુદ્રની વચમાં ત્રિકોણ કાયદા પેઠે આવેલું છે. જેમાં ઘણા પર્વતોની હાર કતાર છે જેના પથ્થરના ટુકડાઓ ચઢ ઉતર શીખરની માફક ચાલ્યા ગયલા હોવાથી અને આ આખી લાઇનનો મગરમછની પીઠના જેવો કુદરતી દેખાવ હોવાથી ટર્કોએ એનું નામ ચટાલજા એટલે "કાંટાવાળુ" રાખ્યું છે.

ચટાલજા કોન્સટન્ટીનોપલના બચાવ અર્થે અતી મજબુત માનવામાં આવ્યું છે. કારણકે એની ઉપર કુદરતી મોરચાઓ પણ બચાવ માટે અતી મજબુત છે. **ચટાલજા** કોન્સટન્ટીનોપલની પશ્ચિમ તરફ પચ્ચીસ માઇલ દુર આવેલું છે. મજકુર મોરચો છસો ફીટ ઉંચો ગુંચવણીભર્યા પર્વતોની હાર ઉપર આવેલો છે કે જેની **બ્યુકઓરન** કે જે મોરમોરા સમુદ્ર ઉપર વસાવેલું છે, ત્યાંથી **કારાબુન** કે જે બ્લેક

* બ્લેક ટાઇપવાળાં નામો તે કસ્બા, શેહેર કે ગામડાં સમજવાં.

સમુદ્ર ઉપર વસેલું છે ત્યાં સુધી મજબુત લાઇન લંબાયલી છે. અને આ દરિયાથી તે, તે દરિયા સુધીની મોરચાની લંબાઇ તેવીસ માઇલ અને જો પર્વતોનાં વાકાસને પણ ગણવામાં આવે તો સતાવીસ માઇલની છે. આમાંથી ફક્ત તેર માઇલિથીજ મુકાબલો કરવો પડશે, કારણકે ઉત્તર અને દક્ષિણનો છેવટનો ભાગ **ડરકોસ**ના તળાવ અને **બ્યુક**ના ઝરાથી સંભાળપુર્વક રહી શકે છે. પાણીના આ બન્ને બાજુઓની વચમાં મોરચાઓની આગળ **કરાસો**ની પેંચદાર ઘાટી આવેલી છે જેને નાની સરખી નદીનું નામ આપવું ખોટું નથી. એનું પાણી **ચટાલજા** બંદરનાં દક્ષિણ તરફથી વહી **બ્યુક** તરફના ઝરામાં જઇ પડે છે. મજકુર ઘાટીથી **ચટાલજા**નો કિલ્લો ઉંચાણ ઉપર માલમ પડે છે. અને બે અથવા ત્રણ લાઇનમાં ત્રીસ કિલ્લાઓ અને ખાઇઓથી બચાવ કરવામાં આવેલો છે. પોતે **ચટાલજા**નું ગામડું ઘાટીની પશ્ચિમમાં આવેલું છે. જેની ઉપર બલગેરિયનોનો કબજો કોઇપણ રીતે થઇ શકે તેમ નથી. મોરચાના અર્ધા દક્ષિણ ભાગમાં પુર્વથી પશ્ચિમ તરફ બે સડકો જાય છે. દક્ષિણ બાજુ વધારે ગયલી સડક **ચોરલુ**થી કોન્સટન્ટીનોપલ જાય છે, તે પાકી છે. આ ઝરો સમુદ્રની વચમાં એક સાંકળી પગડંડીથી ગુજરે છે. બ્યુકના ઝરામાં કોઇપણ લડાયક ક્રુઝર હોય તો આ રસ્તો તેનો અટકાવ અતી શ્રેષ્ટતાથી કરી શકે છે. બીજી સડક જે **ચરકસકુઇ** અને **ચટાલજા**ના ગામડામાં થઇ પસાર થાય છે. તે પુર્વ તરફના ઝરામાં **કરાસો**ને ઓળંગે છે. કોન્સ્ટન્ટીનોપલની રેલ્વે પણ ગામડાથી એના સદર સ્ટેશને થઇ ઉત્તરમાં એક માઇલના ફાસલાથી એક પર્વતના શીખર અને **હાદેમકુઇ**નો કિલ્લો કે જે **નાઝીમપાશા**નો હેડકવાટર છે, ત્યાં જાય છે. ડરકોસ તળાવના કિનારા સુધી

કોઇ સડક મોરચા તરફ આવતી નથી. જેથી ઘાટીના ચક્કર ખાધેલા રસ્તાથી પશ્ચિમ બાજુમાં દાખલ થઇ **કરાસો**ની તોફાની નદીને ઓળંગીને પહોંચવાની કોશેશ કોઈને પણ અતી મુશ્કેલ છે. અડસટવામાં આવ્યું છે કે સીતેર હજારનું લશ્કર **ચટાલજા**માં આખી દુન્યાના લશ્કરને પાછળ હઠાવામાં ફતેહમંદ થઇ શકે છે. કારણકે **ચટાલજા**નું બંદર કુદરતી રીતે મજબુત છે. અને એની બન્ને બાજુના મોજાઓ મારતા દરિયામાં બાર બાર માઇલ સુધી લડાયક ક્રુઝરો હારબંધ ગોઠવાઇ **ચટાલજા**ને પોતાની હીમાયતમાં લઇ લીધું છે. તેમના લાંબા સદો ઉપર ચંદ્રમાના નકશાવાળા હીલાલની રંગીન ઝુંડીઓ હવામાં ઉડી રહીછે.

આ કિલ્લાની કિલ્લેબંદી ઘણીજ હુશીઆરીથીનવા સુધારા ઉપર કરવામાં આવી છે. અને અહીં ટર્કીશ ત્રણ લાખ લશ્કર રાખવામાં આવેલ છે; જેમાંથી એક લાખ બિલકુલ થાક વગરનું રીઝોર્ડ છે કે જેને પહેલી લડાઇઓમાં પણ સામેલ થવાની તક મળી નથી.

ટર્કીશ લશ્કરનું પાછળ હઠવું બાયલાપણું નહતું પણ તે શત્રુઓના પોઝીશનને વધારે વખતમાં નાંખવા માટે તેઓ અતીશ્રેષ્ટ અને મજબુત મુકાબલાના પોઈંટ ઉપર ખસી આવેલું છે કે જેથી શત્રઓ તેને કોઇપણ રીતે વિખેરી શકે નહી.

ચટાલજા લાઈનના દક્ષિણ ભાગનો દેખાવ ૧૭ નવેમ્બર ૧૯૧૨ ના દીવસે અતી આકર્ષણિય થઈ પડયો હતો; કારણ કે આખી રાત્રી બલગેરિયનોએ પોતાના બંદોબસ્તમાં ગુજારી હતી. તેઓ આ ભાગ ઉપર છેવટના ફેંસલાનો હલ્લો લાવવા ઇચ્છતા હતા. જેથી કરી તેઓએ પોતાનું તોપખાનું અતીશ્રેષ્ટ મુકામ ઉપર ગોઠવેલું હતું કે જે **ચટાલજા**ની બન્ને બાજુઓ તરફ ગોળાઓ વરસાવી શકતું હતું. રાત્રિના

ઘોર અંધારાનો લાભ લઇ બલગેરિયન પાયદલ લશ્કર ટર્કીશ લશ્કરની ડાબી બાજુની અતી નજદીક પહોંચી ગયું હતું. ટર્કોએ મુકાબલા માટે માટીની દિવાલો અતી ત્વરા અને ચાલાકીથી બનાવી હતી અને બલગેરિયનોએ પણ જમીન ખોદી મોરચાઓ બનાવી લીધા હતા.

અર્ધી રાત્રી સુધી શત્રુ બીલકુલ ચુપ હતો. પરંતુ ત્રણ કલાક અને પચાસ મીનીટે **ફેલીગવાચનાનો** ટેકરો કે જેની ઉપર પોતાની તોપો ગોઠવી હતી, ત્યાંથી એકદમ આગ વરસાવવી શરૂ કીધી અને ચાર કલાક પંદર મીનીટે તે આગનો ધીમે ધીમે વર્ષાદ વરસાવતો રહ્યો. અને એની પછી આતશબારી ઝડપથી વરસાવવી શરૂ કીધી. ટર્કોએ પોતાની નીશાનો દુરસ્ત કરી દરિયાની ક્રુઝરોને અતી શ્રેષ્ટ જગ્યા ઉપર જમાવી દીધી જેમાંથી **બારબારૂસા** અને **મસઉદિયા** નામના ટર્કીશ ક્રુજરોએ અતી સખત ગોલાબારીથી શત્રુઓને સખત નુકસાન પહોંચાડવું શરૂ કીધું. હવે એમને લડાયક સામાનના ઓફિસર તરફથી નીચે પ્રમાણે હુકમ મળ્યો.

"શત્રુઓની એક આખી બેટરી ફના થઇ ગઈ છે, તમો બરાબર દારૂ ગોળા વરસાવતા રહો"

આ લડાઇ હવે સવાર પડતાં તો **ચટાલજાની** આખી લાઇનમાં ફેલાઈ ગઇ હતી. એકાએક જંગલની ઝાડીઓની અંદરથી અને જમીનના ઉંચા ટેકરાઓની પછળથી બે હિસાબ બલગેરિયન પાયદળ પલટણો નીકળી પડી કે જેમાં શત્રુઓ ઉપરાંત નહી ઓળખાતી બીજા લશ્કરીઓ પણ જણાતા હતા. પલટણો સર્વે બલગેરિયન લશકરથી અલગ પડી આગલા બચાવના ટર્કીશ મોરચા ઉપર હલ્લો કરવાને આગળ ધસારો કીધો હતો. બલગેરિયનોનું બેશુમાર પાયદળ

લશ્કર જોત જોતામાં તે નીચાણની ઘાટીમાં ઉતરવા લાગ્યું કે જે ઘાટી ટર્કો અને બલગેરિયનોને જુદાજુદા માર્ગ આપતી હતી. પરંતુ ટર્કો જે પોતાના કુદરતી મોરચામાં અતી મજબુતી સાથે સફ્સમારી તૈયાર હતા, તેઓએ દુશ્મનો ઉપર અતી જોશની આગ વરસાવવી શરૂ કરી દીધી. બલગેરિયનોએ ટર્કોને તેમના બરાબરનો જવાબ આપવાની ઇચ્છા તો કીધી, પરંતુ તેઓ ફતેહમંદ થયા નહીં. કારણ કે ટર્કોએ અતિ સખત રીતે આતશ વરસાવવો શરૂ કીધો હતો. ત્યાં સુધી કે તે આતશબારી બલગેરિયનો ઉપર કાળ રૂપી થઇ પડી હતી. અને જેને લીધે છેવટે બલગેરિયનોને પાછળ હઠવા સિવાય બીજો માર્ગ જ ન હતો.

હવે જે વખતે ટર્કીશ પાયદળ લશ્કર બંદુકોથી આગ વરસાવવામાં પોતાની ચપળતા બતાવતું હતું અને તોપો પણ એક પછી એક એમ લગતાર ગોળાઓ ઓગળતી હતી. તે વખતે બલ્ગેરિયન લશકરી કેમ્પમાંથી અટકી અટકીને તોપોના ફેર થતા હતા. અને એમના ફેરો ખરી રીતે જોતાં કાંઇપણ વજુદ વીનાના હતા. જો કે બલગેરિયન તોપોના ગોળાઓ અતિ સખત રીતે આવતા રહ્યા, પરંતુ તેઓ ટર્કીશ મોરચાને થોડું પણ નુકસાન પહોંચાડી શકયા નહીં અને આખરે તેઓ પોતાની પાપી નેમમાં ફાવી શકયા ન હતા.

ચટાલજાની આખી લડાયક લાઇન ઉપર તોપોની ભયાનક ગરજના સંભળાતી હતી. જેનાં અવાજો કોન્સટન્ટીનોપલ શહેરમાં સંભળાઈ શકતા હતા. અને પાયતખ્તને આ ખુંખાર જંગનાં ગવાહી આપી રહ્યા હતા. પરંતુ આ સખત અને પ્રચંડ ગોળા બારી, બલગેરિયનોને ટર્કીશ મોરચાઓમાં ઘુસી જવા અને તેમની સફો ચીરી

નાંખવાના વિચારને બીલકુલ ઉપયોગી થઇ શકી નહીં. જેથી પહેલી બલગેરિયન પલટણોને પાછળ હઠવાની ફરજ પડી. આખરે ના ઇલાજ બલગેરિયન કમાન્ડર તરફથી બીલકુલ નવા અને રીઝોર્ડ લશ્કરને આગળ વધવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. આ સમયે હલ્લો લાવનારી બલગેરિયન પાયદળ ફોજ સાથે ત્રણ તોપખાનાઓ પણ હતા. ટર્કો ચુપ બેશી રહ્યા અને શત્રઓને ઘણાજ પાસે આવવા દીધા. જ્યારે તેઓ ઘણીજ નજદીકમાં પહોંચી ગયા તો એકાએક ટર્કોએ પોતાની તોપો અને બંદુકોથી હેબતાવનારી સખત આતશબાજી વરસાવી દીધી અને હવે શત્રઓ સાથે અતી ભયાનક અને ખુનરેજ લડાઇ શરૂ થઇ ગઇ ! ટર્કો એવાં તો સરસ મુકામમાં અતી સંભાળપુર્વક અતી શ્રેષ્ટ પોઇંટ ઉપર બેઠેલા હતા. કે જેને લીધે તેઓને નહીં જેવું નુકસાન ખમવું પડયું, પણ શત્રુઓનો તેઓએ ઘાણ કાઢી નાંખ્યો. અને તેમની બાજુઓ અને હીમ્મત નક્કામી કરી દીધી ! હવે બલગેરિયનોને પાછળ હઠવા સિવાય કોઇ પણ રસ્તો મળ્યો નહીં. ટર્કો પણ તેમના વિચારો જાણી ગયા. અને તેઓએ પોતાના તોપખાનાનો પુરેપુરો ઉપયોગ બલગેરિયન તોપખાના ઉપર કરી, બલગેરિયન તોપોને ખેંચનારા ઘોડાઓને ફના કરી દીધા, જેથી બલગેરિયનો બિલકુલ લાચાર થઇ બાર તોપો મેદાનમાં મુકી ઘણીજ ખુવ્હારી સાથે ન્હાઠા !

આ સમયે આ ફતેહમંદીએ ટર્કીશ સફોમાં બેહદ જોશ પ્રસરાવી દીધો. અને સિપાઇઓ જંગલમાં જઇ શત્રુઓની તોપો ખેંચી લાવવાને તૈયાર થઇ ગયા. ટર્કીશ કિલ્લાઓની તોપો, ન્હાસનારા બલગેરિયનો ઉપર કાતેલ આગ વરસાવતી હતી. અને બલગેરિયન તોપોને પણ જવાબ દેતી હતી કે જે હવે બલગેરિયનોના ન્હાસવાથી ચુપ

થતી જતી હતી. પરંતુ અતીત્વરા સાથે પાછા બલગેરિયન પાયદળો, ટર્કોએ મારી નાંખેલા ઘોડાઓની જગ્યાએ નવા ઘોડા સાથે લઇ નિકળી પડયા અને તેઓ એવી તો હીમ્મતથી આગળ વધતા આવતા હતા કે તોપો પાછા લઇનેજ ફરશે. પરંતુ શુરવિર ટર્કોએ શત્રુઓને જરા પણ સમય આપ્યો નહીં, અને તેમની ઉપર આગ વરસાવી ઘોડાઓ અને ઘણા સરખા બલગેરિયન સિપાહોને સ્વધામ પહોંચાડી દીધા. આગથી બચેલાઓએ પાછો ન્હાસવાનો રસ્તો લીધો, અને મેદાનથી હવાની મીસાલે માત્ર જીવ લઇને ન્હાસી ગયા.

એની પછી તાબડતોબ બલગેરિયનોએ ત્રણ વખત તોપો પાછી મેળવવાની કોશેશ કીધી અને દરેક સમયે તેઓ ટર્કોની આગળ ફાવી શકયા નહીં. અહીં એકે પછી એક હલ્લાઓ આખો દીવસ ચાલુ રહ્યા. અને રાત્રીનું અંધારૂં છવાઇ જવાથી તેનો ફેંસલો થયો, યાને હલ્લાઓ ખતમ થયા. બલગેરિયનોને આ હલ્લાઓને લીધે સખત નુકસાન ઉચકવું પડયું. તેમની એક એક મીટરની તોપોની આજુ બાજુ માર્યા ગયલાઓના ઢગ લાગી ગયા હતા. તે ગોયા મુડદાંઓનોજ ફરશ બીછાવેલો નજર આગળ આવતો હતો. રાત્રી થવાથી થોડીવાર પછી આ રણક્ષેત્રની આગળ ટર્કીના આગલા મોરચાથી એક ટર્કીશ પલટણ નીકળી અને અતિ બહાદુરી અને હિમત સાથે શતરૂઓની તોપો ઉપર કબજો મેળવવાને આગળ વધી અને થયું પણ તેમજ. ટર્ક શુરવીરોએ બલગેરિયન તોપો પોતાને હસ્તગત કરી લાધી; કારણકે તેઓ તોપોની આગળ પહોંચી ગયા હતા પરંતુ તેઓએ જેવો તોપો ખેંચી લાવવાનો વિચાર કર્યો તેવોજ એકા એક તેમની ઉપર બલગેરિયનો તરફથી ગોળીઓનો વર્ષાદ વરસવો શરૂ થઇ ગયો. ટર્કોએ આ આતશબારીનો

કશો પણ ખ્યાલ કર્યો નહીં, અને અતિ શુરવીરતા અને સાબેત કદમી સાથે તોપોને ખેંચતા લઈ ચાલ્યા. પરંતુ કીચડ હોવાથી તેમની આશા ફળીભુત થઈ નહીં. અને તેઓ ડગલે ડગલે તેમાં ફસાવા લાગ્યા કે જે કીચડ આ જંગલના સર્વેથી નીચાણના ભાગ ઉપર ફેલાયલું હતું ટર્ક ઓફિસરોએ જ્યારે જોયું કે તોપોને ખેંચી લઇ જવાની સખત મુશ્કેલીઓ આવી રહી છે, તો તેઓએ પોતાના સીપાઇઓને હુકમ કર્યો કે પોતાના મોરચાઓ તરફ પાછા ફરવું, અને આ તોપોને તમારી જાનનો સદકો બનાવી છોડી દેવો. નહીંતો ભય રખાય છે કે શત્રુઓની આતશબારી તમને ફના કરી દેશે. ટર્ક સીપાઇઓ આ સાંભળી અતી ગુસ્સે થયા અને ક્રોધાગ્નિમાં મસ્ત થઇ લાત મારી મારી તોપો-ને આગળ વધાવવા લાગ્યા, પરંતુ આખરે ઓફિસરોએ હાથ નીચે-ના સીપાઇઓનો ગુસ્સો અને તેમના ધમકાવવાનો વિચાર ન કરી તેમને પાછળ ફરવા ઉપર લાચાર કીધા. તોપણ તર્ક શુરવિરો ખાલી ફર્યા નહીં, જો કે તેઓ તોપોને પાછી લઈ શકયા નહીં તો પણ આશાનીથી નીકળી શકતી દરેક તેની ચીજોને ઉતારી લેવાને ફતેહમંદ થયા. અને ઘોડાઓનું સામાન પણ ખોલી લેવામાં આ-વ્યું. એની પછી કેમ્પના સર્વે ખુણાઓમાં શાન્તી પ્રસરી ગઇ અને કોઈ જગ્યાએ તોપોના અવાજો સિવાય તથા લાશોની નીચે દબાયલા ઘાયલોનાં અવાજો સિવાય કશું સંભળાતું નહતું.

આ મુકામ ઉપર આખો દીવસ મારકો ચાલુ રહ્યો હતો, અને ટર્કીશ લશ્કરના વચલા ભાગમાં **હાદેમકુઈ** મુકામની પાસે બલગે-રિયનોનું જોર અતી વધારે રહ્યું હતું. આ મોકાના મોરચાઓ ઉપર બલગેરિયનોએ જો કે ત્રણસો ગોળાંઓ ચલાવ્યાં પરંતુ તેનાથી નહીં

જેવું નુકસાન પહોંચી શક્યું; અને જો કે ટર્કીશ તોપો બલગેરિયન તોપો કરતાં થોડી હતી, છતાં પણ તેણે બલગેરિયન તોપોનો ઘણીજ બહાદુરીભરી રીતે કચડઘાણ કરી નાંખ્યો. અને ટર્કીશ તોપખાનાએ પુરેપુરી બલગેરિયન પલટણોને મોતના ઘાટ ઉપર ઉતારી દીધી !

તરાકોશના તળાવ આગળ પણ ટર્કોએ અતી શુરવિરતા સાથે બલગેરિયનોનો મુકાબલો કર્યો હતો, કેમકે તેઓએ બલગેરિયનોને તેમના પોઈંટો સુધી પાછળ હઠાવવા પછી પણ તેમની ઉપર સંગીનની નોકોથી મુકાબલો કર્યો અને એવી રીતે તેમને ભારી નુકસાન પહોંચાડયું કે જેથી બલગેરિયનો લાચારી સાથે **ઇસ્ટ્રનજા**ના જંગલમાંથી પરાજય પામી અતી ખરાબ રીતે નાઉમ્મેદીથી પાછા ફર્યા.

આ તરફ આખો દીવસ **કુરાકુ** નામના ગામડા ઉપર પણ સખ્ત લડાઇ ચાલુ હતી, તે ગામડું ટર્કીશ બચાવની ખાઇઓ આગળ નીચાણના ભાગમાં આવેલું છે. ઘણા સરખા બલગેરિયન તોપચીઓ ટર્કીશ મોરચાઓ ઉપર અતી ઝડપે ગોળાઓ વર્ષાવતા હતા. ફાટનારા ગોળાઓ મોરચાઓ ઉપર જઇ જઇને ટુકડે ટુકડામાં વહેંચાઈ જતા હતા. બલગેરિયન તોપચીઓએ તાકી તાકીને તોપોના ગોળાઓ મારયા તેમજ ટર્કીશ તોપોએ તેનો ઘણી વખાણવા લાયક રીતે જવાબ આપ્યો. જેનો દેખાવ પાયદળો ઉપર ગોળાઓની ચાદર જેવો પથરાયલો માલમ પડતો હતો. જેનો ધુમાડો જો કે આસમાન ઉપર ચઢતો હતો પરંતુ તેનો પડછાયો જમીન ઉપર લાલ રંગના છાપાઓ પાડી રહ્યો હતો.

ટર્કીશ પાયદળ લશ્કરે તક સાંધી **બખશાએશ** ગામડાથી શત્રુઓ ઉપર વધવું શરૂ કીધું. આ હલ્લો લઇ જનારા ટર્કીશ લશ્કર

અને બલગેરિયન લશ્કર વચ્ચે તોપોની ગોળાબારી ગોયા હરીફાઇ કરી રહી હતી. ટર્કીશ ગનબોટોએ શત્રુઓનો પત્તો મેળવી તેમના ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવો ચાલુ કીધો. **જેથી** શત્રુઓના આગ વરસાવવાની યુક્તીને બીલકુલ નકામી બનાવી દીધી હતી. મુખ્ય ઓફિસર તરફથી ટર્કીશ સીપાહોને હુકમ કરવામાં આવ્યો. "લશ્કર સર્વે તરફ લડાઇમાં મશગુલ છે. શત્રુઓની આતશબારી વગર ખપની છે. **બાબાસ, બોગાજા** અને **ચટાલજા**ની વચમાંનાં તળાવમાં આવનારી ન્હેરો પાસે શત્રુઓનો કંઇક હિસ્સો મોજુદ છે. અને તમને તેમની ઉપર ગોળાબારી કરવી ફરજ છે." આ હુકમ લઇ ટર્કીશ લડાયક બારકસોએ, શત્રુઓની એક બેટરી કે જે ટર્કીશ બારકસો ઉપર ગોળા ફેંકી રહી હતી, તેને ટર્કીશ બારકસો ઉપર મારો ચલાવવાનું ભુલાવી દેવામાં આવી. એની પછી પાછો એકાએક હુકમ કરવામાં આવ્યો કે "**બાબાસ** અને **બોગાઝ**, ગામનો એક ભાગ બળીને રાખ થઇ ગયા છે અને બીજો ભાગ પણ બળે છે, અને તમારી ગોળાબારીએ શત્રુઓને ધ્રુજારામાં નાંખી દીધા છે."

શત્રુઓની એક બેટરી **બાબાસ, બોગાઝ**ના પુસ્તાઓ ઉપર અને એક બીજી ૭ તોપોની બેટરી **ચટાલજા, બાબારા** અને **બોગાઝ**ના વચલા ભાગમાં હતી. **ઉમરચાવર પાશા** પહેલા લશ્કરનો સિપેહસાલાર આ મોકાઓને તબાહ કરવા માટે અને અહીંથી શત્રુઓને સખત માર મારી કાઢી મુકવામાં ફતેહમંદ થયો. શત્રુઓએ કંઇક તોપો **ખાશતબા** મુકામમાં **ચકમચા** તળાવની પાસે રાખી હતી, અને **બાલાચા** વગેરે ગામડાઓની પાસે બચાવના મોરચાઓ બનાવ્યા હતા. બલગેરિયનોના સર્વે મોરચા અને તોપો રદ કરી નાંખવામાં આવ્યા, અને ટર્કીશ લડાયક ક્રુઝરો **ચકમચામાં**

આવી ગયાં. કેટલાક ગામડામાં આગ લાગવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે બલ્ગેરિયન ફાટનારા ગોળાઓ ઘણાખરા આ ગામડામાં પડયા કે જે ઝાડો સાથે લાગેલાં ગામડાં પૈકીનું આ એક ગામડું છે. જેથી કરી કેટલાક ઘરોને આગ લાગી ગઇ. બલગેરિયનો જેવી રીતે આ તરફ આગ વરસાવતો હતા તેવીજ રીતે હાદેમકુઇના સામેના મોરચાઓ ઉપર પણ આગનો વરસાદ ચાલુ હતો. અને તેની અસર સર્વેથી ઉંચા મુકામને વિજળી વેગે પહોંચી જવાથી ભસ્મ કરી નાંખ્યું. ટર્કોની કેટલીક ૭ ઈંચની તોપો લાઇનની ડાબી બાજુ ઉપર ગોઠવેલી હતી: જેની આતશબારીનો શુમાર ખેંચવો કોઈ પણ એકસપર્ટથી થઈ શકે તેમ નહોતું. અને જ્યારે આ તરફના બલગેરિયનો આગનો વરસાદ વરસાવતા હતા ત્યારે બ્યુકના ઝરા તરફથી ટર્કીશ ગનબોટો બલગેરિયનો ઉપર ગોળાઓ ફેંકતી હતી. જેના કેટલાક ગોળાઓ પાસેના એક નાના સરખા ગામડામાં પડતાંજ ધુમાડાએ વાદળો ઉપર આકાશી નવું રૂપ પકડી લીધું. તે એટલા જોશથી હતું કે એકદમ ભડકો ઉઠયો ! સાંજ પડી રહી હતી જેના અંધારામાં ઘરોની અંદર આગ અતી જોશમાં ભડકવા લાગી જે છેવટે ધુમાડાના રૂપમાં બદલાઇ ગઇ ! ટર્કો રણક્ષેત્રમાં મરણીયા થઇ લડતા હતા. જેની કીંમત કોઇથી થઇ શકે તેમ નહતું પરંતું નાઝીમપાશા આ મોકાની કીંમત ઘણી સારી રીતે કરી શકતા હતા. બલગેરિયનોનો વિચાર છુપો રહેવા પામ્યો નહતો જો તેઓ ટર્કીશ ડાબી બાજુના લશ્કરને હઠાવવામાં ફતેહમંદ થાત તો સેન્ટસ્ટીફાનોનો ધોરી રસ્તો શત્રુઓના કબજામાં આવી જાત, જેથી ટર્કોનો કોન્સટન્ટીનોપલ જવાનો રસ્તો અટકી પડત.

જબ સટલજાકે ખતકે પાસ આએ.
હુવે ફિરાર જુમ્લા બિલગારી.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

દસ હજાર બલગેરિયનો મોતને હવાલે.

ન હોગા યહે ફયસલા જબાંસે જો હોગા ઇસ તેગ ખુંચકાંસે,
પડેંગે સંગે જફા વહાંસે ચલેંગે ગોલે કજા યહાંસે
તડપકે લાશે ઉધર ગિરેંગે ચલેંગે નાવકુ ઇધર કમાંસે.
બહેંગે લાખોં લહુકે દરિયા હિલેંગે દિલ શોરે અલ–અમાંસે,
જમીન મકુલતકી દેખ લેના પનાહ માંગેગી આસમાંસે.

તા. ૧૯ મી નવેમ્બર સને ૧૯૧૨ની તોફાની સવારે આપણાં આ પ્રકરણનો પરદો ઉંચકાય છે, કે જે સમયે પવનના સપાટા જોશમાં ચાલી રહ્યા હતા. પશુ, પક્ષીઓનાં જીવનનું આ એક અજાયબ હથીઆર છે જે ઘડીમાં એકદમ શાંત થઇ લોકોને હેરાન કરી નાંખે તો થોડીવારમાં મંદમંદ શીતળવાયુ ફુંકી કોઇપણ દુઃખી અંતઃકરણને આનંદિત બનાવે છે. અથવા તો ઘડીકમાં એકદમ તોફાની રૂપ લઈ દરેક બાજુ આફતોની રેલ લાવે છે; નહીં તો આફતોને લીધે વિલાપ કરતો હોય તેમ એક દુઃખદાયક સાદને વારંવાર કાઢતો રહી કોઇપણ મજબુત દિલમાં અતી ડર પેદા કરે છે. ઉપલો પવન ટર્કીના **હમીદિયા** શહેરમાં ફુંકાવો શરૂ થયો. આ મુકામ **ચટાલજા** પાસેજ આવેલું હોવાથી લડાઇનો ઇન્ટરવ્યુ લેનારાઓ **ચટાલજાના** પર્વતો ઉપરથી લડાઇના દેખાવો જોવા લાગ્યા. સવારના ૭ વાગી ચુકયા હતા. આફ-

તાબનું ઝઝકળું હજુ તો પ્રકાશવા માંડી રાતના કાળા પરદાને મારી હઠાવતું હતું, એટલેજ તોપોના અવાજો **તાતાર વેશ** નામના નજીકના ગામથી સંભળાયા. અને ઘણા ખરા જોનારાઓ સાથે વાંચક આપણે પણ સાત વાગ્યાને શુમારે **બટાલજા**ના સદર મુકામ **મહમુદ પાશા** ઉપર પહોંચ્યો જે શહેર **હદેમકુઈ** સામેની રેલ્વે ઉપર આવેલું છે, જ્યાંથી આખું લડાયક મેદાન નજર સમક્ષ આવે છે. હમારી સંભાળ આ મુકામે અતી શ્રેષ્ટ છે, કારણ કે આ મુકામ સાડાત્રણ કીલો-મીટર એટલે બે મઇલ જેટલું હોઇ બાજુમાં **બાજર** નામની ડુંગરી ત્રણસે કીલોમીટર એટલે ત્રણસે પચાસ ગજ ઉંચી આવેલી છે. એના વચમાંથી એક નદીનો ફાંટો એટલે નાનું સરખું નાળું વહે છે. આ નદીને પેલેપાર સામેના કીનારા ઉપર ટર્કોએ ખાઇઓ ખોદેલી હતી પરંતુ તેઓ એની ઉપર કબ્જો રાખી શકયા નહતા, અને એ બાબત બલગેરિયનો પણ જાણતા હતા. તા. ૧૯ નવેમ્બરની સવારે નદીની પેલી બાજુએ ઉભેલા ટર્કીશ કુનેહબાજ શુરવિર ફેર કરનારાઓએ શત્રુઓને જોઇ તરતજ અતી સખત અને ઝડપી આતશબારીઓ કરવી શરૂ કરી દીધી. એજ અરસામાં બલ-ગેરિયનોએ પોતાની ચાર બેટરીઓ પણ ટર્કોની તદ્દન નજીકમાં લાવી રાખી. આ ચારે બેટરીઓનો ઉપયોગ દક્ષિણ અને સીધી બાજુએ ઉપર ગોઠવી કર્યો હતો, અને અહીં અતિજોરથી લડાઈ ચાલુ થઈ. વાંચક, **મહમુદીયા** કીલ્લો અહીં આપણી નજર આગળજ છે. જ્યાંથી **ચેટેશ** એટલે "ફેર કરો ફેર કરો" ના ખુલ્લા અવાજો સંભળાય છે. ટર્કીશ તોપો કાયદેસર અટકી અટકીને ગોળાઓ વરસાવતી હતી કારણકે અહીં ટર્કીશ લશ્કરની ફક્ત બેજ બેટરીયો હતી.

સીધી બાજુ ઉપર અતી કમજોરીનો મામલો હતો પરંતુ ડાબી બાજુ તોપોની ગર્જનાનો અવાજ તુટતો નહતો. એજ ગાજમાં અતિ બીહામણા સાદે મશીનની તોપોનો અવાજ સંભળાતો હતો. આ તેજ મુકામ હતો કે જ્યાં બલગેરિયનો પોતાના પગથી માથા સુધીનું જોર લગાવી ટર્કીશ લાઈનમાં ઘસી આવવાની કોશેશ કરતા હતા. પરંતુ હવે મામલો અતિ ભયભરેલો થઇ પડયો અને ટર્કી તોપો પહેલાં કરતાં પણ વધારે સખતાઇ સાથે અતી ઝડપી રીતે પોતાના પ્રચંડ ગોળાથી અગ્નિ વરસાવવા લાગી ! આ દેખાવ એક અતી દીલ ધ્રુજાવનારો હતો ગોળાઓ માથાઓ ઉપર આવીને ફાટતાંજ તેની ભીંજેભીંજીઓ ઉડાવી દેતા હતા, અને આખુ મેદાન બલગેરિયનો માટે એક ભયભિત થઇ રહ્યું હતું. અને ટર્કો કરતાં શત્રુઓની ચારગણી શક્તિ હોવા છતાં તેઓ જે કોશેશ કરતા હતા તેમાં નિષ્ફળ નીવડતા હતા. દસ વાગ્યાને શુમારે **અઝોદીન** ગામડું જે **ઓટલોક**ની ડુંગરીની પાસે આવેલું છે. જ્યાં બલગેરિયનો થોભેલા હતા. ટર્કીશ તોપખાનાના ગોળાઓ ફુલઝડીનો દેખાવ લઇ એકદમ સળગી ઉઠયા. જો કે વાદળાંઓ ચઢી આવી અતી જોશમાં વરસાદ વરસતો હતો; પરંતુ બળતાં ગામડાનાં ભડકાઓ ઉંચાને ઉંચા થવા લાગ્યા. અહીંથી ખુલ્લું જણાતું હતું કે દસ હજાર બલગેરિયનો આગળ વધી **કારોલીયા** ઉપરથી છુપાતા ભરાતા આવ્યા અને થોડી સેકંડ સુધી ટર્કીશ તોપો ચુપ કરી દેવામાં આવી; પરંતુ તરતજ ટર્કોએ પોતાની અંગારની નીશાની તે જગ્યા બતાવી દીધી કે જ્યાં બલગેરિયન નીશાન કરનારાઓ એખટા થયા હતા. આ મુકામ **હમીદીયા**ની દક્ષિણ પશ્ચિમ તરફ **અઝોદીન** અને **ગાઝીબાજરની** આગળ ઉત્તર તરફ આવેલું હતું. ફક્ત બેજ મીનીટ

થઇ હશે કે એક પણ બલગેરિયન ત્યાં ઉભો રહેવા પામ્યો નહતો. આ એક અતિ ધાસ્તી ફેલાવનારો ભયાનક દેખાવ હતો કે જે બલગેરિયનોને ટર્કીશ તોપોએ તોપોની આગમાંથી ન્હાસવાએ ન દઇ સળગાવી દીધા હતા ! જો કે એ ખુની દેખાવ હતો પરંતુ જોનારાઓ અતી મગ્ન થયા. કારણ ટર્કોએ આ સમયે પોતાના બાપ દાદાઓની શુરવિરતાનો એક નાનો સરખો દાખલો રજુ કર્યો હતો. જો કે ટર્કોને બેશુમાર દારૂગોળો આ મુકામ ઉપર આપવામાં આવેલો હતો; પરંતુ તેઓ એક પણ ગોળી વગર ખપની કે ખોટી નીશાન ઉપર ખર્ચ કરતા નહતા. જ્યારે શત્રુઓએ વગર ઢીલે દારૂગોળો ટનોના વજનથી વગર ખપમાં ખરચ કરી નાંખ્યો ! આ વખતે ટર્કોએ પોતાનું દરેક કાર્ય ઘણી સંભાળપુર્વક કરેલું લાગતું હતું. ખાધ, ખોરાકી, દારૂગોળો દરેક લડાયક સાહિત્ય તેઓએ ઘણીજ સરસ નેમ તાકીને વાપર્યું હતું. જ્યારે પારકી આશા ઉપર તાગડધીન્ના કરનારા બલગેરિયનો દરેક લડાયક સાધનોનો વ્યય આંખ વીચીનેજ કર્યા જતા હતા, તોપણ તેનો વ્યય નકામો થઇ પડતો હતો. પુરા પાંચ કલાક સુધી શત્રુઓના તોપચીઓ ટર્કીશ લડાયક મથકને હાથ કરવામાં લોહી પાણી એક કરી કોશેશ કરતા રહ્યા. અને તેઓએ એક સામટી ગોળાબારી વરસાવવી શરૂ કીધી. આ ગોળાબારી એટલી તો સખત હતી કે ગમે તેવો બહાદુર પુરૂષ પણ એક વખત કંપી ઉઠતો હતો

યહાં દહેશતસે જહરા આબ હોતાથા દીલેરોંકા.

શત્રુઓ જોઇએ તેટલી ચપલતાથી દારૂગોળો વરસાવતા હતા; પરંતુ તેની નીશાન ઠીક નહતી. કારણ કે ગોળીઓ કદી ટર્કોની

આગળ પડતી, તો બીજા ફેરમાં બીલકુલ પાછળ પડતી હતી. નકામી મેહેનતથી શત્રુઓ લગાર ઢીલા થયા કેડે ટર્કોએ બાર વાગ્યા પછી એક તોપખાનું જે સરવિયનો પાશેથી છીનવી લેવામાં ફતેહમંદ થયાં હતા, તે પાછલા ભાગ ઉપર બચાવની જગ્યાએ લાવી મુકયું. અને અજમાવાને ખાતર ફક્ત પાંચ શિલ્ક દુશ્મનોના ઘણે દુર ઉભેલા કેટલાક સિપાહો ઉપર કરી જે ફતેહમંદ નીવડી શકી. એટલે ચટાલજા જનારી ખીણ ઉપર પહોંચવાની કોશેશ કરતા દુશ્મનો તરફથી દમ કશીનો ખાલી બુખાર નીકળવા લાગો; પરંતુ ટર્કીશ આ ગોળા બારીએ હલ્લો લાવનારા બલગેરિયનો ઉપર એક જુદીજ રીતની મુસીબત લાવી દુશ્મનોને રસ્તામાંજ જમીન દોસ્ત કરી મુકયા! આ ફેરો અતિ ઝડપી અને સખત નુકસાન પહોંચાડનારાજ નહીં પણ હૃદય કંપિત કરનારો પણ હતા. ટર્કીશ ઓફિસરે પોતાનો નીશાનો ચાર હજાર મીટર ઉપર બાંધેલો હતો છતાં આ તોપો એવો ગડગડાટ કરતી ગરજતી હતી કે જમીન થરથરાવી મુકી ગોળાઓ ઓગળતી હતી. અને શત્રુઓને લાજવાબ બનાવી દેતી હતી. બે વાગ્યા પછી બલગે-રિયનોએ એક બીજી કોશેશ કરી કે ધસારો લઈ જઈ ધુસી પડવું; પરંતુ નદી સુધી પણ પહોંચી શકયા ન હશે કે એકદમ ગડગડાટ કરતો ગર્જના સાથે અતી જોશમાં, મુશળધાર વર્શાદ ટુટી પડયો. અને કુદરતી કેહેર દુશ્મનો ઉપર ઉતરી પડયો!

દારૂના ધુમાડાએ તો હવામાં પણ દુર્ગંધી પ્રસરાવી દીધી હતી!! ફેર કરનારાઓની સંભાળ માટે બલગેરિયનોએ તેમની આગળ ત્રણ તોપખાનાઓ અતિ દુરઅંદેશાથી ગોઠવ્યા હતા; પરંતુ તેઓ એક ગોળો પણ મારી શકયા ન હશે કે ટર્કોએ તેમને અને તેમના ઘોડાઓને

એક આંખના ઝપકારાની અંદર સફા કરી નાંખ્યા. અને એક તલે-સ્માતીક દેખાવ બનાવી દીધો ! એ થતાંજ બલગેરિયનોએ પાછળથી નવા માણસો મોકલ્યા. અને નવા ઘોડાઓ તેમના તોપખાના સાથે બાંધવામાં આવ્યાં. આ તોપચીઓ દસ કદમ પણ ઉચકવા પામ્યા નં હશે કે કાળના દુતે બલગેરિયન શત્રુઓનાં ગળાં દબાવ્યાં, અને આખરે શુરવિર બહાદુર અને બે મીસાલ ટર્કોએ એક કાતેલ આતેશ બારી વરસાવી; કે શત્રુઓ મોટી ખુવારી સાથે પાછળ હઠતાં જણા-તાંજ, ટર્કોએ તોપખાના ઉપર પોતાનો કબજો કરી લીધો ! જ્યારે પણ ટર્કોના નુકસાન નામનાંજ હતાં. **હરરીયા** કીલ્લો કે જે આ મુકામની આગળ પાંચસે ગજ ઉપર હતો તે જગ્યા ઉપર પણ શત્રુઓ સામા થયા પણ ટર્કોના ચાલુ મારકાથી બલગેરિયનો પોતાના બીજા ત્રણ તોપખાના છોડીને ન્હાસી ગયા ! જે ઉઠાવી લાવનારાઓને **મહમુદ મુખ્તાર** પાશા ચાંદ આપવાનો વાયદો કર્યો હતો. જેથી ફક્ત વીસ શેર મર્દ અને સીંહ જેવું અંતઃકરણ ધરાવનારા ટર્કો મેદાનમાં જઇ તે તોપો ઘણીજ આશાનીથી પોતાના લશકરમાં ખેંચી લાવ્યા.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ચટાલજાની એક યાદગાર લડાઇ.

ઉલટ ન દે હમ ઇસ આસમાંકો જફાગરાંને જમીંતો કહેના,
હમારે તેવર બિગડ઼ ચલે હંય ખુદાહી જાનેકે કયા કરંગે.

આજે આફતાબ લગભગ અસ્ત થવાની તૈયારીમાં છે. પશ્ચિમ તરફનાં આકાશે રક્ત વર્ણ ધારણ કીધો છે ! આકાશ ઉપર માત્ર ગુલાબી રંગનાં બે ચાર વાદળાંઓ છુટાં પડી, આમથી તેમ ઘુમી રહ્યાં છે, વર્ષા રૂતુ હોવાથી **ચટાલજાનાં** પર્વતો ઉપરથી દુર સુધી લીલા ઘાસનો નરમ અને સુંદર પથરાયલો કુદરતી ગાલીચો કે જે જ્યાં સુધી મનુષ્યની નજર કામ કરે ત્યાં સુધી લોચન તૃપ્ત કરી મગજને ઠંડક અને શાન્તી બક્ષે છે; હવે આફતાબ અસ્ત થઇ ગયો, અને રાત્રિ તેમજ દિવસનો સંયોગ કરનારી સંધ્યાએ એક અજાયબ જેવું આકર્ષણિય રૂપ ધારણ કીધું ! સંધ્યાના સંબંધે રાત્રીનું ઘોર અંધારૂં પથરાવાના ડરે પશુ–પક્ષીઓ પોતપોતાના સ્થાનકે જઇ બેસવા માટે કિલકિલાટ કરતાં પોતાના માળાઓ તરફ જવા લાગ્યાં. આપણે જ્યાં ઉભેલા છીયે ત્યાં ટર્કીશ લશ્કરી કેમ્પ હોવાથી સાંજ પડતાંજ ટર્ક લશ્કરી બહાદુરો ખાવામાં મસગુલ થઇ ગયા, આ સમય એક અતિ મનમોહન હતો. કેટલાક લશ્કરીઓ પોતપોતામાં આનંદભેર વાતો કરતાં, તો કેટલાક વળી લડાઇના તરંગમાં મસ્ત બની પોતાના ઉપરીની વાટ જોતાં અતી

ઇંતેજાર દેખાતાં હતાં ! એટલામાં સંધ્યાની શુવર્ણ રેષાઓ આકાશમાંથી અલોપ થઇ ગઇ, અને અંધારી રાત્રીની કાળી ચાદર ધીમે ધીમે પથરાવા લાગી. થોડીવાર પછી લશ્કરને પોતાના વડા તરફથી આરામ કરવાનો હુકમ મલી ગયો. અને શાન્તી આપનાર રાત્રીએ પોતાની છાયા જગત ઉપર ફેલાવી દીધી !

લશ્કરને આરામ શૈયા ઉપર પડવાને થોડોજ કલાક થયો હશે કે તોપોના પ્રચંડ ગોળાના ગડગડાટની ગર્જનાએ આ તંબુઓ ઉપર ધ્રુજારો ચલાવી દીધો. સર્વે જાગી પડી પોતપોતાને કામે વળગી પડયા અને બન્ને બાજુ તોપોનો મારો ચાલુ થયો. આકાશનો દેખાવ તે વખત વર્ણન કરવા લાયક નહતો. બસ એટલુંજ માલમ પડતું હતું કે આકાશના ભુરા રંગમાં કાળા ધુમાડાના ગોટાઓ ચઢે છે અને આ ધુમાડાના સીહા વાદળાંઓમાં રહી રહી અગ્નિના ચમકારાઓ, વીજળી થવાનો ભાસ આપે છે. અને વાંચક આપણને હવેજ માલમ પડયું કે આ ફાટનારા અગ્નિના ભડકા તથા ગોળાં અને એમની પછી આવનારી ગોળીઓ ત્રણ મુકામો ઉપરથી આવી રહી છે. એકતો તે ટર્કી સીપાહોનો અતિ મજબુત મોકો છે કે જે આપણા ઉભા રહેલા પર્વતના શીખરની પડોશમાંજ છે. અને બીજો **મસ્દર તરફોશ** ગામડાંનાં તળાવની પાસે વાળી ટેકરીઓ છે કે જ્યાં બલગેરિયન લશ્કરના કોલમો છે. અને ત્રીજો એક જબરદસ્ત ગોળાંબારીનો તે મોકો છે કે જે ટર્કીશ લડાયક બારકસો બન્ને બાજુંના દરિયાને કિનારાથી ઘેરી ઉભેલા છે જેનો સીપેહસાલાર **તોરગોદ** પાશા પોતે છે.

થોડીજ મીનીટ થઈ હશે કે બલગેરિયન તોપો ધીમે ધીમે ચુપ થતી ચાલી જેથી વાંચક, હમે સમઝી લીધું કે તે વગર ખપની, નક્કામી

અને તબાહ થઇ ગઇ છે. અને ટર્કીશ બેટરીઓ અતિ જોરથી ગોળા બારી કરતી હતી. પરંતુ પાછળથી માલમ પડ્યું કે બલગેરિયન જનરલોએ આ જગ્યા ઉપર લડાઇ ચાલુ રાખવાનું છેવટ પોતાના સીપાહોની કમજોરી થઇ જવાનું જાણી લઇ ટર્કોને ધોકા આપવાનો વિચાર કર્યો, અને પોતાના તોપખાનાની ગોળા બારી ધીમી પાડી; પાયદળ લશ્કરને અતી ચુપકીદી સાથે **તરકોસ**નાં તળાવ અને **બ્લેકસી** ના કીનારાના વચલા ભાગમાં સાંકડા રસ્તાથી કોન્સટેન્ટીનોપલ તરફ લઇ જવાનો વીચાર કર્યો કે જેથી તેઓ લશ્કરની બાજુમાંથી નિકળી જઇ તેના પાછળ પહોંચી શકે અને ખાસ કોન્સટન્ટીનોપલ ઉપર ધસારો કરે. બલ્ગેરિયન જરનલોનો એવો વિચાર હતો કે તેઓ ટર્કીશ લશ્કરને તળાવની આજુ બાજુનાં બલગેરિયન લશ્કર સાથે લડાઇમાં ફસાવી અતી ચુપકીદીની સાથે પોતાની તજવીજ પુરી કરી લે. દગાબાજ દુશ્મનોની પોલીસીથી ટર્કો અજ્ઞાન ન હતા. પરંતુ બલગેરિયનાનો કાળ ટર્કીશ લડાયક બારકસ જે તે વખતે સર્ચ લાઇટ (વીજળીક રોશની) વડે બલગેરિયનોની દરેક હીલચોલોની અતિ બારીકી સાથે તપાસ રાખતું હતું તે શત્રુઓના પાપી પ્રપંચની શરૂઆત થતાં ટર્કીશ સર્ચ લાઇટ બારકસ અંજાણું થઇ ચુપ થઇ ગયું. અને તેણે ચુપકીદી તે અહીં સુધી પકડી કે બલગેરિયન પાયદળ લશ્કરને તળાવ અને દરિયાના કિનારાની વચલી લાંબી સડક ઉપર આવી એકઠું થઈ જવા દીધું. જ્યારે શત્રુઓ પુરેપરા આવી રહ્યા કે તુરતજ જમીન ઉપર લડનારાં ટર્કીશ લશ્કરને ટર્કીશ કમાન્ડર તરફથી બલગેરિયન ઉપર આગ વરસાવવાને પોતાની મદદ માટે ચેતવણી આપવામાં આવી. એટલું થતાંજ ટર્કોની એવી તો જોરથી આતશ વર્ષવા લાગી કે કાનેન્દ્રીઓ બહેર મારવા લાગી !

વાંચક, હમો જોતા હતા કે, ટર્કોનો માર શત્રુઓ ઉપર એવા પ્રકારનો ચાલતો હતો કે, સેંકડો બલગેરિયનો જોત જોતામાં મુડદાં

થઇ જમીન ઉપર પથરાતાં ચાલ્યાં જાય છે! તે અહીં સુધી કે કાળના યમદુતે પણ ધભરાઇ પોતાના મદદગારોને ઉતાવળનો હુકમ કર્યો. જેથી કાળનાં દુતો બલગેરિયન પાયદળોનો જાન લેવામાં સખ્ત ઉતાવળ સાથે કામ લેવા લાગ્યા! બલગેરિયન તોપો આ સમયે બે તરફ લડે છે. તે એક ફેર ટર્કીશ લડાયક બારકસ ઉપર કરતી હતી, તો બીજો ટર્કીશ પાયદળ લશ્કર ઉપર; પરંતુ તેમનાં આ દીવાના કાર્ય ઉપર સમુદ્ર અને પર્વતો બન્નેને હંસી આવતી હતી. અને તેઓ પોતાની અગ્નિથી એમની ઉપર મોત વર્ષાવતા હતા. ટર્કીશ લડાયક બારકસની સર્ચ લાઇટના આધારે હમોને બલગેરિયનોની સ્થિતી અતિ ઢંગધડા વીનાની દેખાતી હતી તેઓ મોતના મોઢેથી નિકળવાની અતૂલ કોશેશ કરી રહ્યા હતા; તો પણ વળી માલમ પડવા લાગ્યું કે બલગેરિયનો એક નવી કોશેશમાં છે. તેઓ **તરકોશ** તળાવની પુર્વ તરફ **બખશાચશ** નામનું જે ગામડું આવેલું છે તેમાં જઇ છુપાઇ રહેવાની લાગ શોધતા હતા. પરંતુ વાંચક, હમારાથી પહેલાંજ બલગેરિયનોની આ હિલચાલ એક ટર્કીશ સીપાહે જોઇ લીધી હતી, જે હવે તેઓને રોકવા માટે વધ્યો. અને પોતાની બંદુકો અને તોપોની અગ્નિ વડે રણક્ષેત્રને ખીલેલા દીવસની મીસાલે પ્રકાશિત બનાવી શત્રુઓના સર્વે મનસુબાને ધુળમાં મેળવી દીધા! ટર્ક શુરવિરો બલગેરિયન શત્રુને તોપ અને બંદુકોનો નિશાનો બનાવવા આગળ "અલ્લાહો અકબર, અલ્લાહો અકબર," ના ધ્વની ગજાવનારો અવાજથી પર્વત અને જંગલોમાં ગડગડાટ કરી દેતા હતા, જ્યારે બલગેરિયન લશ્કર ઉપર આ ખુદાઈ અવાજોની અસર તોપ અને બંદુકો કરતાં વધારે થતી હતી! કારણ કે આ સાદ સાંભળી તેમના હૃદયમાં થરથરી પેદા થઇ, શત્રુઓ અવાચકની માફક સ્તબ્ધજ થઇ જતા હતા! અને ઇશ્વરની એકતા પરખાવનારા આ

મધુર અવાજેજ દુષ્ટોના ગાચા ઢીલા કરી દીધા હતા! જેથી એમના હોંસકોંસ ઉડી જઇ, ઉશ્કેરનારી તેની ભાઇબંધ કોમને ગાળોના વરસાદની શેશ ભરતા હતા!! મદમાં છાકેલા એક બીજા બલગેરિયન લશ્કરે ચક્કર ખાઇ ટર્કીશ ફોજની પાછળ આવી તેને ઘેરામાં લઇ લેવાનો વિચાર કર્યો, જેણે પણ કેટલીક 'ખુવ્હારી ખાઇ' ન્હાસવા ઉપર સંતોષ પકડયો. આ લડાઈ સવારના નવ વાગ્યા સુધી ચાલુ રહી. અંતે ટર્કો આ લડાઇમાં પોતાના શત્રુઓ ઉપર પુરેપુરી રીતે જીત મેળવી બલગેરિયનોને સખત સ્વાદ ચખાડયો અને વ્હારે ચઢેલાં યુરોપી ગીધડાંઓને ટર્કોએ ખાત્રી કરી આપી. અને આ લડાઇ હાલતો પુર્ણ થઇ. હવે વાંચક, આપણે જે પર્વતની શીખર ઉપર હતા ત્યાંથી ટર્કીશ લશકરના વચલા ભાગ અને ડાબી બાજુના જે કિનારાઓ **મારમોરા** સમુદ્રની પાસે **બ્રાતા** ગામની પાસે જે કંઇ થયું હતું તે હમો જોઇ શકયા નહતા પરંતુ જયારે આપણે જનરલ કેમ્પમાં પહોંચ્યા ત્યારે આ તરફ જે કંઇ થયું તે પ્રત્યક્ષ અમે નજરે જોયું, તે નીચે પ્રમાણે છે.

ચકુમચ્ચા તળાવની ઉત્તર જે ટર્કીશ લશ્કર ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. તેના મુકાબલામાં બલગેરિયનો અને સરવિયનો બન્ને એકત્ર થઇ લડાયક મેદાન ગરમ કરવા નીકળ્યા. અને શત્રુએ કાળાં કર્મની કાળી રાત્રી જાણી **મારમોરા** સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવેલા **કાલીક્રાનિયા** શહેર ઉપર હલ્લો કર્યો. પરંતુ ટર્કીશ લડાયક બારકસ કે જે આ સમુદ્રની અંદર ગોઠવાયલું છે. તેણે શત્રુઓની હિલચાલને જાણી લઇ, તેમના મુકાબલાની તૈયારી કરી લીધી હતી. અને ત્રણ કલાક પચાસ મીનીટેં એટલે અર્ધી રાત્રી વિતી જવા પછી સવાચાર વાગ્યા સુધી શત્રુઓ ઉપર ગોળાઓનો વર્ષાદ વરસાવતું રહ્યું અને એને લીધે જોડયા શત્રુઓ લાચાર થઈ અંદરની જમીન ઉપર દુર સુધી

ખસતા ચાલ્યા; પરંતુ ત્યાંના ટર્કીશ મોરચા અને કિલ્લાઓએ તેની ઉપર અગ્નિનો પહાડ ફેંકવો શરૂ કર્યો. ત્રણે તરફથી અગ્નિ વર્ષવા લાગી ઉત્તર તરફ **તરકોસ** તળાવની પાસે ટર્કીશ લડાયક બારકસ **બાર-બરૂસ** અને **મસઉદ્દીઆ**ની લડાયક કુનેહ અતી વખાણવા લાયક હતી. અને તેથીજ તેઓએ જોડયા શત્રુઓની એક આખી બેટરીને ફના કરી દીધી. અને શત્રુઓના પાયદળ અને ઘોડેસ્વારોનું નુકસાન તો હદથી પણ વધારે કરી દેવામાં આવ્યું હતું.

સવારના સાડા આઠ વાગ્યે તો **ચટાલજા**ની જંગી લાઇન ઉપર આ બાજુથી તે પેલી બાજુ સુધી લડાઇનો જુસ્સો વધી ગયો હતો. અને ટર્કીશ લશ્કરના સીપેહસાલાર તરફથી ટર્કીશ લડાયક બારકસોનાં કમાન્ડરોને **ચટાલજા** અને બાબસ **બોરગાઝ**ની વચમાં આવેલાં શત્રુ-ઓનાં બચાવનાં મુકામો અને મોરચાઓ ઉપર એકદમ ગોળા વરસા-વવાની ઇશારત મળતી હતી, અને જે પર તરતજ અમલ કરવામાં આવતો હતો. એવી રીતે શત્રુઓની જેટલી બેટરીયો મજકુર મુકામના વચલા ભાગમાં ગોઠવેલી હતી તે સર્વેને ચુપ કરી દેવામાં આવી. અને **બાબાસ** શહેરને બીલકુલ તોડી પાડી બરબાદ કરી દેવામાં આવ્યું. એની થોડીવાર પછી શત્રુઓની તે બેટરીયોને પણ તબાહ કરી દેવામાં આવી કે જે બેટરીયો **માંદીરા**ના ઝોકા ઉપર અને **લહેનાના** ખેત-રોમાં કાયમ હતી. અને આ બાજુ પણ શત્રુઓની કોઇ બચાવની જગ્યા અને મોરચાનું નામ પણ ન રાખ્યું.

આખરે સાંજ પડતાંજ શત્રુઓ બીલકુલ લાચારી સાથે અતિ ખરાબ સ્થિતીમાં ન્હાસી ગયાં. અને ટર્કીશ લશ્કરે પોતાનાં વંશપરં-પરાના મથકને પુરી રીતે મજબુત અને દુરસ્ત કરી લીધો હતો. એવી રીતે બલગેરિયનોને સખ્ત માર પડવા બાદ અહીંનું લડાઇનું છેવટ આવ્યું છે અને સુલેહની ચર્ચા ચાલુ થઇ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

બીજી વખત લડાઈ તહકુબ.

ગુનાહસે કરલે તોબા જલ્દ અય શૌક,
વગર ન દેખ પચતાના પડેગા.

ચટાલજા અને **એડ્રીઆનોપલના** મારકામાં બલગેરિયા અને સરવિયા મળી બે લાખ માણસો મોતને હવાલે થયા. અને આ બન્ને મથક ટર્કીના હાથમાં રહ્યાં. **ચટાલજાના** મેદાનમાં તો શુરવિર **નાઝિમ પાશાએ** ત્રણ માઇલની હદમાં બલગેરિયનોની લાશોના ઢગલા કરી દીધા. જેથી બલગેરિયનોમાં લડાઇ ઉપર જઇજ શકે એવા કાબેલ માણસો રહેવા પામ્યા નહીં. જેથી કરી બલગેરિયાના રાજા **ફરડીનાંડે** હુકમ કાઢયો કે બુઢાં અને બારતેર વર્ષનાં જવાનોએ લડાઈમાં જોડાવું અને હાલ લડાઈ તહકુબ રાખવી.

તા. ૫ ડીસેમ્બર ૧૯૧૨ ના રોજ ટર્કીશ સલતનતે **બલગેરિયા, સરવિયા** અને **મોન્ટીનીગ્રો** સાથે લડાઇ મુલ્તવી રાખવાનું લખાણ નીચે મુજબ કર્યું "લડાઇમાં ઉતરેલાં રાજ્યોનાં લશ્કરો જે જે જગ્યા ઉપર હશે ત્યાંજ રહેવા દેવામાં આવશે. સુલેહ ઉપર વાદ વીવાદ જલ્દીથી ચલાવવામાં આવશે. અને ગ્રીક સાથે લડાઇ ચાલુ રહેશે."

ગ્રીકો **યાનીના** અને **સકુઝના** બંદરો અને **મિઠલલીને** પુરે પુરી રીતે ફતેહ કરી લેવા એવા વિચારે સુલેહમાં ન જોડાતાં લડાઇ

ચાલુ રાખી. અને એક બાબતને **બાબે આલીને** મનાવવાનો વિચાર ધરાવતા હતા. અને તેઓએ આ મુકામો ઉપર નવું લશ્કર પણ મોકલી આપ્યું હતું. બંદરોમાં ગ્રીકનું લશ્કર સંભાળનારા ટર્કીશ લશ્કર કરતાં ત્રણ ગણું વધારે હતું અને બંદરોની ગ્રીક રૈયત પણ ટર્કોના શત્રુઓની મદદમાં જોડાઇ ગઈ હતી.

આખરે સુલેહની કોન્ફરન્સ લંડનનાં **સેન્ટ જેમ્ઝ** મહેલમાં શરૂ થઇ. અને બાલકનવાળાઓએ નીચે પ્રમાણે સુલેહની શરતો રાખી.

૧. મારમોરા સમુદ્ર ઉપર આવેલા બંદર રોડોસ્ટોની દક્ષીણ તરફથી શરૂ કરી બ્લેકસી સુધી એક લાઇન ખેંચવામાં આવે જે મુલ્કો આ લાઇનની પશ્ચીમમાં આવેલા તેના ઉપરથી ટર્કોએ હાથ ઉચકી લેવો ફકત **ગેલીપોલી** બંદર ટર્કોના હાથમાં રહેશે.

૨. ટર્કોએ ઇજીયનસીના ટાપુઓથી હાથ ઉઠાવવો.

૩. ક્રીટમાં ટર્કીએ પોતાના સર્વે હકોથી હાથ ઉચકી લેવો. અને આલબેનિયાની બાબતને યુરોપી રાજ્યોના ફેંસલા ઉપર છોડવામાં આવે.

ટર્કીએ ઉપલી શર્તો મનજુર ન કરતાં આવતી બેઠકમાં પોતાના તરફથી શરતો મુકવાનું કહ્યું. કારણ કે ઉપલી શરતોમાં ટર્કીના હાથથી એડ્રીઆનોપલ જુદું પડી જતું હતું. જેથી ટર્કોએ નીચે પ્રમાણે શરતો મુકી.

૧. એડ્રીઆનોપલ ઉપર ટર્કીશ કબ્જો રહેશે.

૨. મેસીડોનિયાનો પ્રાંત અલગ પાડવામાં આવશે જેની રાજધાની **સેલુનીકા** બનાવવામાં આવશે. અને આ પ્રાંતની હકુમત કોઇ

લડાઇથી અલગ રહેનારા રાજ્યના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજપુત્રને આપવામાં આવશે. જેને સંપીલાં રાજ્યો ચુંટી કાઢે અને સુલતાનુલ–મોઅઝ્ઝમ પસંદ કરશે. **મેસીડોનિયા** ટર્કીશ શહેનશાહતના વડપણ હેઠળ રહેશે.

૩. **આલબેનિયાને** ટર્કીશ વડપણ હેઠળ સ્વરાજ્ય આપવામાં આવશે. આલબેનિયાનું રાજ ચલાવનાર ઉસમાની રાજ્યનાં ખાનદાન-માંથી પાંચ વર્ષ માટે ચુંટવામાં આવશે. અને તેની ચુંટણી બીજા વખતે પણ થઇ શકશે.

૪. ઇજીયનસીના ટાપુ ટર્કીશ કબ્જામાંજ રહેશે.

૫. ક્રીટની બાબત ઉપર કોન્ફરન્સ વાદવિવાદ ચલાવી શકતી નથી, પણ એનું સાધણ ટર્કી અને મોટાં યુરોપી રાજ્યોમાં છે.

ઉપલી બાબતો બાલકન રાજ્યોનાં ગળે ઉતરી નહીં. તેનો એજ વિચાર હતો કે તેની શર્તો કબુલ કરવામાં આવે અથવા રદ કરવામાં આવે અને આ બાબત ઉપર વધારે ભાર દીધો કે એડ્રીઆનોપલ તેનાજ કબ્જામાં રહેવા દેવામાં આવે.

ટર્કી એડ્રીઆનોપલ અને ઇજીયનસીના ટાપુઓ નહીં આપવા ઉપર મક્કમ રહ્યા જેથી સુલેહના સંદેશા ઘડી પળના રહી ગયા. જેની અંદર યુરોપ અને બીજાં બધાં ખ્રીસ્તી રાજ્યો વચમાં કુદી પડયાં અને એકમત થઇ એવી રીતની યાદી મોકલી કે “ જો ટર્કી સલતનત યુરોપી રાજ્યોના વિચારોને આધીન ન થશે તો બીજી વખત સુલેહ થઇ શકશે નહીં અને એની મોટી જોખમદારી ટર્કીશ સલતનત ઉપર આવી પડશે. જો લડાઈ લંબાવાથી કોન્સટન્ટીનોપલ ખરાબામાં પડી જશે. અને લડાઇનો પાઈંટ વિશાળ થઇજ તેનો ભડકો એશિયા માઇનર

સુધી મહોંચી જશે તો તેનું નુકસાન પોતે **બાબે આલીને** ઉઠાવવું પડશે એને માટે યુરોપી રાજ્યો ટર્કીને ચેતવણી આપે છે, કે તે એડ્રીઆનોપલ ઉપરથી હાથ ઉઠાડી લે અને ઇજીયન સમુદ્રનાં નસીબાની દોરી યુરોપી રાજ્યોના હાથમાં આપી દે. યુરોપી રાજ્યો યકીન અપાવે છે કે એડ્રીઆનોપલની ઇસ્લામી પવીત્ર ઇમારતોને સંરક્ષણ આપવાની ખાત્રી આપસે ! ! !"

આશ્ચર્ય અને મોટા અફસોસનો દમ અહીં ખેંચવો જોઇએ કે, બાલકનનાં સંપીલાં રાજ્યો **બલગેરિયા, સરવિયા, માન્ટીનિગ્રો અને ગ્રિક** ટર્કી વિરૂદ્ધ લડાઇ ઉઠાવી તો ઇન્સાફ પસંદીનો મહાન દાવો કરતાં યુરોપી રાજ્યો કે જે હવે પુરેપુરા ચાંચીઆની ગણત્રીમાં દુન્યાની નજરે આવી ગયા છે તેણે અલગપણું બતલાવી આવો વિચાર જાહેર કર્યો હતો કે ટર્કી અથવા બાલકન વાળાઓ એ બન્નેમાંથી કોઇપણ વિજયી થશે પણ બાલકનની હાલની જમીનમાં કોઇપણ રીતનો ફેરફાર કરવામાં આવશે નહીં. આ પહેલીજ બાંધણી ફક્ત એને માટે કરવામાં આવી હતી કે, યુરોપને ટર્કીનાં વિજયી લશ્કરની ફતેહમંદીનું દરેક રીતે યકીન હતું. અને તેઓ એજ યુક્તીએ પોતાના બાલકન પટ્ટાઓનો હક્ક જેવોને તેવો સાબેત રાખવા ઇચ્છતું હતું; પરંતુ ઘણા ખરા સબબોને લીધે મામલો એનાથી ઉલ્ટોજ થવા પામ્યો. એટલે બાલકનવાળાઓ ટર્કીશ હદમાં વધતા ચાલ્યા આવ્યા એટલે તો હવે યુરોપનાં બગલા ભગતોને, પોતાનો ઓગળી નાંખેલો કોળીયો ગળવાની જરૂરત જણાઇ, અને તેઓ એમ કહી દેવામાં લગારે આંચકી ન ખાધી કે બાલકન રાજ્યોને નવા ફતેહ કરેલા ઇલાકાઓ ઉપર કબજો રાખવાનો પુરેપુરો હક છે. કેમ ન હોય ? " ચોરના ભાઈ ગજવાં કાતરૂ "

અને તેમાં પક્કા ઉઠાવગીરની સ્હાનૂભૂતિ ! ! જ્યારે ટર્કીએ યુરોપના આવા બદલાયલા બાયલા વિચારો જોયા, ત્યારે તેણે પોતાના વિખરાયલા લશ્કરને એખટું કરી સંપીલા બાલકનોને એટલી તો સખત રીતે આડફેટમાં લીધા કે તેનો સર્વે કસ અને બળ નીકળી ગયું. અને તે પ્રતીસ્થિતી એટલી તો નાજુક થઇ પડી કે જો લડાયક કાર્ય થોડો વધુ વખત લંબાતે તો દુનિયાનાં સફા ઉપર આ ચારે રાજ્યોના ઝાંખા નીશાનો બાકી રહી જતે; પરંતુ ન્યુલાઇટનાં ઉપર કહેલાં યુરોપી તાજદારો બાલકનવાળાઓનો આવો હાલ કેવી રીતે થવા દેવાના હતા ? કારણ તેમાં યુરોપનાં ફુલ સુંઘણાં ગુમાવાનો મોકો આવ્યો હતો, તેથી તેઓએ પોતાનાં રાજ્યોથી ટર્કી ઉપર સુલેહનાં સંદેશા મોકલવા શરૂ કરી દીધા. આખરે લંડનમાં સુલેહની કોન્ફરન્સ મળી, અને યુરોપી રાજ્યોએ ઇમાન તથા ઇન્સાફને પીઠ પાછળ નાંખી દઇ ટર્કી ઉપર દબાણ કરવું શરૂ કીધું. અને કહ્યું કે તમારૂ ઘરબાર બાલકનવાસીઓને આપી સુલેહ કરી લ્યો ! ! યુરોપની મકરથી ભરેલી રાજ્યનીતિથી ટર્કી અજ્ઞાત ન હતા. મુસલમાનો ઉપર અસહ્ય સંકટો ગુજારનારી યુરોપી પોલીસીથી પણ કંઈ થોડી માહીતી ધરાવતા ન હતા. પરંતુ લંડન ખાતે મળેલી સુલેહની કોન્ફરન્સમાં તેણે જે વખોડી નાંખવા પાત્ર પગલું ભરી તેણે તેની સચ્ચાઇ અને ઈન્સાફ પસંદીનાં ઢોલનું પોલાપણું, ઘેલાપણું અતી ખરાબ રીતે ખોલી દીધું છે. અને દુન્યાને પોતાની ઠગવિદ્યાનું પુનરાવર્તન કરાવી હંશી હાંસલ કરી છે. અને વળી દુન્યા ઉપરથી પોતાનો અણહદ વિશ્વાસ ઉઠાવી ખફગીની ચાદર યુરોપે પોતાને માથે ઓઢી લીધી છે. યુરોપી ઉપલી પોલીસીથી દુન્યા બાપોકાર કહે છે કે, જો ટર્કી એવીજ સ્થિતી ઉપર પહોંચી

ગયા છે. અને તેઓની સ્થિતી એવીજ રહી છે અને બાલકન જેવા નાલાયક રાજ્યો તેને દુન્યાથી નાબુદ કરવાનો ફાંકો રાખે છે તો પછી યુરોપને માટે એથી વધારે સોનેરી તક ક્યારે આવશે ? આજ સમયે ટર્કીનો જનાઝો અતિ આસાનીની સાથે યુરોપથી કાઢી શકાય એવું છે. કેમકે તેઓ હાલની ટર્કી સ્થિતી એવી બતાવી રહ્યા છે કે ટર્કો કમ-જોર, બે સમઝદાર, ભુખે મરતા, વીગેરે હલકું લગાડનારી બાબદો ઉપર રંગ ચઢાવી જાહેર કરવામાં આવે છે. આવી ખરાબ હાલત અને અશક્તી હોવા છતાં જ્યારે તે લડાઇ ઉપર મક્કમ થાય છે, ત્યારે યુરોપે કોઇપણ રીતે એવું ઇચ્છવું જોઇએ કે તેઓના હલ્લાથી કોઇ યુરોપિયન રાજ્યને નુકસાન પહોંચી શકે તેવું નથી. તો પછી એવા સમયે યુરોપ અતી ઝડપે ત્રીજો બની અંદર "બે બીલાડાં વચ્ચે વાંદર" પેઠે શા માટે કુદકો મારી પડે છે ? અને ઉલટું, ટર્કો ઉપરજ શા માટે દબાણ કરે છે કે તમારો મુલક અને માલ શત્રુઓને આપી સુલેહ કરી લ્યો ! !

ટર્કીનો મોટો ભાગ લડાઈ ઉપર તૈયાર છે. અને તેઓનું કહેવું છે કે "જો ટર્કીએ એટલું લોહી રેડવા છતાં પણ માથું નમાવી દીધું તો એનો અર્થ એ થશે કે, તેણે પોતાના શુરવિર અને બહાદુર સિપેહ સાલારોને કતલ કર્યા ! અને હજારો સીપાઇઓનું લોહી તેની ગરદન ઉપર સ્વાર થશે." ટર્કીના છુટકારાનો ભેદ ફક્ત એકજ બીંદુમાં છુપાયલો છે અને તે એ કે "પોતે **મટી જાય** અથવા **મટાવી** દે" કેમકે ઉસમાની લશ્કરના સિપેહસાલાર **નાઝીમપાશાએ** કહ્યું હતું કે જો ખુદા ન કરે ને દુન્યા હમારે માટે તંગ થઈ જશે તો હમો ગુલામી જીંદગી ગાળવા કરતાં "મટી જવું યા તો મટાવી દેવું" એ બીનાને વધારે પસંદગી આપીશું. તે એટલા માટેજ કે, ઇસલામી શુરવિરતા અને વિરત્વનો નકશો ભવિષ્યની ઓલાદ માટે મુકી જઇએ.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

દરીઆઈ લડાઈ.

"હાથી ગાઝી ડુબ જાતે, વ્હાં બકરી પુછતી પાર!"

શકીસ્તો ફત્હ નસીબોંસે હયવલે અયમીર
મુકાબલા તો કિલે ના તવાને ખુબ કીયા.

ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં ટર્કો સાથની લડાઇમાં મેળવવાની લાલચમાં કેટલુંક ગુમાવ્યું હતું, તે ગ્રીક હવે પોતાના ગોઠીયાઓથી છુટો પડી કેટલીક જગાએ સ્વતંત્ર કરાવી લેવાની ઉમ્મેદ રાખતો હતો તે પુર્ણ થઇ નહિં; કારણ કે **ચાનીના**માં તેને ટર્કોના હાથે સખત માર ખાવી પડી. જેનો હેવાલ આજ રોજે હમો તમને દરીયાઇ લડાઇમાં દેખાડીશું.

વાંચક આ **ડારડનલ્સ** દરિયો છે. જેના મોજાઓ જુસ્સામાં ઉછળી ઉછળી પોતાની કફ્થી ભરેલી લહેરો ગ્રીકની હેબત ભરેલી સ્ટીમરો સાથે ટકરાય છે. જેથી તેની ચાલમાં વાંધો પડવો શરૂ થયો. અને કુદરતના આ જબરદસ્ત હાથે તે સર્વે વિચારોને ખોટા ઉબાલની તરેહ બેસાડી દીધો. તેઓ નાઉમેદીના મોજામાં પડી ચુકયા હતા, એટલામાંજ લ્હેરો લેતી હિલાલી (ચંદ્રમાંની) ઝુડીઓ ઉડાવતી બે સ્ટીમરો આવી પહોંચી. અહીં ગોળાઓ એક બીજા ઉપર ફેંકાવા શરૂ થયા. સવારના સાડા આઠેકનો શુમાર થયો હશે. આ જગ્યા ગ્રીકના અંદર **લેમનુસ**થી

આસરે પાંચ છ માઇલના ફાસલા પર હશે. ગ્રીકોનાં નવ બારકસ હતા, જ્યારે ટર્કીના ચાર હતા ! ગોળાબારી **એટલી** તો સખત હતી કે કાનના પરદા ફાટી જતા હતા. ક્રુઝરોના બૅાયલર અતી ઝડપમાં ચાલતા હતા, કે એકાએક ગ્રીકોના આઠ બારકસો માત્ર એકને મુકી સર્વે ન્હાસી ગયા ! મુકી ગયલા બારકસનું નામ "**જયોરજીસ યુશોફ**" હતુ આ ક્રુઝર સને ૧૯૧૦ માં એક કરોડ પાંસેઠ લાખ રૂપીયા ખરચી તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું હતું. જે ૯૯૫૬ ટનનું હતી. એની એક કલાકની ચાલ વીસ માઇલ છે. એની ઉપર ચાર તોપો ૨૨૯ ઇંચની અને આઠ તોપ ૭×૫ ઇંચની ગોઠવી છે. જે પોતાનું કામ ચાલુજ કરી રહી હતી. એટલામાં તે ઉપર ટર્કીના માત્ર ચાર ગોળાં પડતાંજ આ બારકસ ચુપ થઇ ગયું. અને ટર્કીએ તોપોનો મારો ચાલુ રાખવાથી તે **પાઇરસ** તરફ ચાલ્યું ગયું. એવીજ રીતે બીજા દરિયાઇ મારકામાં પણ ટર્કીએ જીત મેળવી. તા. ૧૩ જાનેવારી ૧૯૧૩ નાં દીવસે ટર્કીશ બારકસ મજીદીયા અંધારી રાત્રીમાં ડારડેનલ્સથી નીકળ્યું. અને ગ્રીકોની પહેરો દેતી ટોરપીડોમાંથી સહીસલામત પસાર થઈ ગયું. અને તે તા. ૧૫ જાનેવારીએ **સરા** તરફ જાહેર થયું.

સરા ગ્રીક સાથે મળતાં દરીયાની વચમાં ગ્રીકની રાજધાની એથન્સથી દક્ષિણ બાજુ સાઠ મૈલ ઉપર ડારડેનલ્સથી દક્ષિણ અને પશ્ચીમ બાજુ બસો માઇલ અને એશિયાના કીનારાથા વચલા ભાગથી પશ્ચીમ તરફ એકસો માઇલના છેટે આવેલું છે. એનું બીજું નામ **હરમો પોલસ** છે જે દસ માઇલ લાંબુ અને પાંચ માઇલ પહોળું છે. એની વસ્તી તેત્રીસ હજારની છે અને બીજું એક મોટું શહેર **હરમોપોલસ** છે, જેની વસ્તી અઢાર હજારની છે.

મજીદીયા ક્રુઝર ૩૨૫૦ ટનની છે જેની ચાલ કલાકના બાવીસ માઇલની છે, એની ઉપર ૭ ઇંચની તોપો ગોઠવેલી છે. અને અમેરીકાના કારખાનામાં બનાવવામાં આવી એની બાંધણીનું કામ સને ૧૯૦૧ થી ૧૯૦૩ સુધીમાં પુરૂં થયું હતું. એની સામે ગ્રીકો થઇ શક્યા નહીં. જેણે **સરા** ઉપરના દારૂગોળાના ગોદામ ઉપર જઇ ગોળાબારી કીધી. જે ગોળાબારીથી શત્રુઓના વીજળીક એંજીનનો નાશ થયા એટલે આખાં શહેરોમાં અંધકાર ફેલાઇ રહ્યો. અને ગોદાઉનમાં બે માણસો માર્યા ગયા. જેથી ગ્રીકોએ પોતાની સ્ટીમર જે ત્યાંજ હતી તેને ડુબાડી દીધી તે એવી મતલબથી કે ટર્કો એને ગોળાના મારકાથી નુકસાન પહોંચાડી ન શકે એ પછી **મજીદીયા** એશીયા તરફ હંકરાઇ ગઇ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

છેવટ.

યુરોપી રાજ્યોએ ટર્કી ઉપર દબાણ કરવાથી ટર્કીશ પ્રધાન મંડળે એંસી મતથી સર્વે બાબતો કબુલી સહી કરવા માટે **દ્દોલમા** નામના ત્યાંના જાણીતા **શાહી બગીચામાં** બપોરના સમય ઉપર મલ્યા; પરંતુ સંધ્યા સમયનો અંધકાર ફેલાઇ જવા પહેલાં સર્વ વ્યર્થ ગયું ! એટલે પચાસ હજાર માણસોથી **દોલમા** બગીચાને ઘેરી લઇ **ગાઝી અનવરએ** અને **નાજીએ** બન્ને પ્રધાન મંડળમાં જઇ **કામિલ પાશાને** કહ્યું કે " દુશ્મનો સાથે લડવા માટે કસમ લ્યો અથવા રાજીનામું આપો " ત્યારે તેઓએ રાજીનામું આપ્યું. જે લઇ સુલતાનુલ મોઅજ્જમના મહેલમાં જઇ **મહમુદ શોકત પાશા** તથા **તીલઅતએ** માટેનો સરકારી પરવાના સાથે પાછા ફર્યા.ગરબડ થતાં **નાઝીમ પાશાને** ગોળી લાગી અને પંદર ટર્કી બીજા માર્યા ગયા. પ્રધાન મંડળ ઉડી ગયું, અને નવું પ્રધાન મંડળ કાયમ થયું. જેને દુન્યાની ઇસલામી આલમ ખરા અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપી રહી છે, અને ઇચ્છે છે, કે ઇસલામની આબરૂ અને ટેક હવે જાળવવાનો એજ સમય છે. જેમાં ટર્કી વિજયવાન થાવ અને દુશ્મનોની નીચ વૃત્તિ ઉપર બેસુમાર લ્યાનત પઢો ! !

સુલેહને નામે કાપલા ભાગલા પડાવા યુરોપની કોનફરન્સ લંડન ખાતે મળી હતી, અને તેમાં ભંગાણ પડવાનાં સમાચાર ફરી વળ્યા

છે એટલે આ લડાઈ હાલ અત્રેજ અટકી છે. એટલે આ નૉવેલ અત્રેજ અટકાવવામાં આવી છે.

નજ઼મ.

સ઼ખ્ત અફ્સોસ હય યુરોપકે સલાતીં અકસર,
આએ દિન છેડ઼ કીયા કરતે હુંય સુલતાનકે સાથ.
કલથી ઈટલીસે ટ્રીપોલીમેં જંગ આરાઈ,
આજ તુરકીકો ઉલઝના પ઼ડા બિલ઼કાનકે સાથ.
મૉનટીનીગરવીઓંકી હય ભલા કયા હસ્તી,
હ઼મ્લા તુર઼કોંપે કીયા જંગકે અઍલાનકેસાથ.
પહેલે યેહ એકથા ફીર તીન હ઼રીફ઼ ઔર હુવે,
ઠન ગઈ સરવિયા બિલગ઼ારીયા યુનાનકે સાથ.
એક઼ તુરકીકે લીયે એકાથા ઈન ચારોંકા,
અ઼રસએ જંગલમેં આએ બ઼ડે સામાનકે સાથ.
મુશ્તહર કરને લગે ફ઼તહ઼કી ખ઼બરેં હરરોજ઼,
કજ઼બકે ઝુઠકે તુગ઼યાનકે બહોતાનકે સાથ.
તાર ખ઼બરોંક઼ા રહા તાર યેહ અવ્વલ અવ્વલ,
તુર્ક હર જંગમેં પસપા હુવે નુક઼સાનકે સાથ.
લોગ હ઼યરાનથે કહેતેથે યેહ ખ઼બરેં સુનકર,
ઇત્તેહાદી બઢે જાતે હુંય બડી શાનકે સાથ.
હુંય વોહ દુનિયામેં બ઼ડે મારતે ખ઼ાંકે સાલે,
ઈનકો કુછ લોગ મીલા દેતેથે જાપાનકે સાથ.

ચોમુખે લ.ડતે રહે તુર્ક જવાં મરદીસે,
તેગ.કે તોપકે સંગીનકે પચકાનકે સાથ.
હોગએ .જીન્દએ જાવીદ શહાદત પાકર,
જાનદી જંગમેં તુરકોંને મગર આનકે સાથ.
કર દિયા ચારોં .હરીફોંકો ખિલ આ.ખિર ચૌરંગ,
સબકે સર ધડસે અલગ કર દીયે અવસાનકે સાથ.
ઇસકે બઅદ ઉઠને લગા સુલ્હ.કા .ગુલ યુરોપમેં,
સબ સલાતીને દવલ હો ગયે બીલ.કાનકે સાથ.
શહેર લન્ડનમેં હુઈ સુલ્હ.કી મજલીસ .કાયમ,
બ.ડી .ઇજ્જ.ત બ.ડી તો.કીર બ.ડી શાનકે સાથ.
તુર્ક હાથોંસે ગંવા બયઠે એડરીયાનોપલ,
નગ.મ એ સુલ્હ. હુવા .ખત્મ ઇસી તાનકે સાથ.
રદ કીયા .કૌમને ઇસ ફ્યસલએ કામિલકો,
બ.ડી તહદીદ બ.ડે જોર બ.ડી આનકે સાથ.
સબ મુસલમાન દુઆ માંગે .ખુલુસે દિલસે,
રહેતા ઇદે .ખુદા હર ઘ.ડી સુલતાનકે સાથ.
ઉન્કે બદ.ખ્વાહ જહાંમેં હોં .જલીલો રૂસવા,
ગ.મકે અંદોહકે અફ્સોસકે .હરમાનકે સાથ.
બોલ બાલા રહે ઇસલામકા દુનિયા ભરમેં,
વઅજ. તોહીદો રિસાલતકા હો .કુરઆનકે સાથ.

પ્રકરણ ૨૧ મુ

યુરોપની બીજી બાજુ.

રહે કુફરો ઇસ્લામકી લડાઇ, કરેગી મખલુકકી સફાઇ;
હુઇ હય દોનોંમેં હાથ પાઇ, કમાલ કુવત જતા જતા કર.
નહિ અય ગફલતકા વકત મુસલિમ, કે તુજપે હોને લગે મજાલીમ;
હોજલ્દ તુભી વફાકા આજમ તુંફગો ખન્જર ઉઠા ઉઠા કર.
તુ ઉન બુજુર્ગાંકી હય નશાની, જહાંમેં જીનકીથી હુંકમ રાની;
કીયાથા એક અપના ખુન પાની, લહુકે દરીઆ બહા બહાકર.
ઉઠે વોહ જબલેકે તીરો ખન્જર ઉડા દીયે ધઢસે સેંકડો સર;
રહે મુખાલીફકી સર જમીપર હિલાલ પરહમ ઉડા ઉડા કર.
કભી હવા હિસસે મુંહ ન મોડા, કીયા ન હિલ ભુલ કરભી થોડા;
કહાજો મુંહસે વોહ કરકે છોડા હજાર કડીયાં ઉઠા ઉઠા કર.

હમેશા દરેક ચીજની બન્ને બાજુ જોવાથીજ માણસની પુરે પુરી ખાત્રી થઇ શકે છે. યુરોપની સફેદ બાજુ જોઇ દુન્યા દરેક જગ્યાએ ધોળું ધોળુંજ નિહાળે એ સ્વભાવિક છે, અને તેથીજ આ તકે બસરાના હાકમે બતલાવેલી યુરોપની બીજી બાજુ તેમજ બીજા જાણીતા પત્રોએ રજુ કરેલી શહાદતો જે આ બાબતને સંબંધ કર્તા

છે તે અમારા વાંચનારાઓ સમક્ષ રજુ કરવી વાસ્તવિક વિચારી છે. જે ઉપરથી જોઇ શકશે કે, સુલેહપ્રિય કેહવડાવનારી ગોરી યુરોપી પ્રજાના અંતઃકરણ કેટલી હદે શ્યામતાએ પ્રવેશ કરેલો છે. કે જે શ્યામતા આજકાલ પોતાના સ્વાર્થ સિવાય બીજું કશું જોઇ શકતીજ નથી. તેનું સ્પષ્ટ રીતે દિધદર્શન નીચલા પત્રો ઉપરથી થશે.

બશરાના માજી હાકીમનુ લેખ જેનો તરજુમો જમીંદારમાં પ્રગટ થયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

એતો ખુલ્લું છે કે પહેલીજ ઇસલામી સલતનત **અમવિયા** કાયમ થઇ હતી. અને તે જમાનો એવો હતો કે જે સમયમાં લોકોનાં અંતઃકરણમાં **ઇસલામ** તરફની પ્રેમીમાયા ઉદભવી ઉઠી હતી. એ સમયે ઇરાની રાજ્યના બરબાદ થવા પછી પુર્વ તરફ કોઇપણ એવી જબરદસ્ત અને શકિતવાન રાજ્યસત્તા ન હતી, કે જે એની વચમાં નુકસાન પહોંચાડી શકે. પરંતુ ઉપલી બાબતો છતાં પણ આ મહાન અમવિયા રાજ્ય ફકત નેવુ વર્ષ સુધી રહ્યું. અને એની પછી **અબ્બાસિયા** સલતનતનો દોર ચાલુ થયો. આ જબરદસ્ત ખિલાફતે એક સદી સુધી પોતાની અરેબિક જાહોજલાલીને કાયમ રાખી. એની પછી સલતનત **ઇરાની** રંગમાં રંગાઇ. જેની અંદર શત્રુવટ અને દુશ્મનાનું મેદાન વિશાળ થઇ ગયું. જેથી તરેહ તરેહની ધાર્મીક અને રાજ્યકીય ઉથલપાથલો થવા પામી. તવારીખની શાક્ષી ઇન્સાફી છે તે બન્ને રાજ્યોનાં તાજદારોએ તારીફ કરવા કાબેલ કાર્યો કર્યાં, કે વખોડી નાંખવા લાયક ! તે તે તવારીખ જણાવી શકશે. એની પછી **અબ્બાસીયા** સલતનતોની જાહોજલાલીનો સુર્ય અસ્ત થયો. અને તેથી મુસલમાનોને ભય ઉપજવા લાગ્યો કે ખુદા ન કરે અને ઇસલામ

ઉપર કોઇ રીતનો હાદ્દેસો આવી પડે. પરંતુ તે બગડેલાં કાર્યોને દુરરસ્તી પરલાવનારા એકજ ખુદાએ, પોતાના ખાસ ધર્મની રક્ષા અને હિમાયતને માટે **ઉસમાનિયોને** પેદા કરી દીધા. **ઉસમાનિયોએ** પોતાના ઇરાદા, હિમ્મત અને મહાન તાકતથી પુર્વ અને પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષીણમાં બેશુમાર વિશાળ જમીનો અને મુલ્કો ફતેહ કર્યાં. **ઉસમાનિયા** સલતનત કે જે ચારે તરફના યુરોપી રાજ્યોમાં ઘેરાયલી છતાં, અને તે પણ એવી જગ્યા એકે જ્યાં તેનાજ શુરવિર બહાદુરો અને પોતાના બાજુઓની તાકત સિવાય કોઇપણ મદદ કરી શકતું ન હતું તે છતાં પણ તેણે ઇસલામની હિમાયત અને સંભાળમાં કોઈપણ રીતની કમી રાખી નહીં. જમાનો બદલાયો. ! પુર્વ તરફનું મેદાન સુધારામાં પાછળ પડયું અને પશ્ચિમ આગળ વધ્યું. પરંતુ મોજેઝા રૂપી ઉસમાનિયા સલતનત પોતાના પોઇંટ ઉપર જામેલી રહી. આ જબરદસ્ત રાજ્યની જમીનની હદો વીસ પરધર્મી રાજ્યોની જમીન સાથે હકુ સબંધ રાખતી હતી. જેથી દરરોજ રાજ્યકીય તકરારો વધુ અને વધુ જન્મ લેતી હતી, પરંતુ આ મકાન રાજ્યનાં માની લેવા જોગ અકલમંદ અમલદાર વર્ગ, અને વિજયી લશ્કરનાં તેજલાયક વિરયોદ્ધાનાં શુરવિર કાર્યોએ છ સદીયો સુધી પોતાની પુર જાહોજલાલી અને રોબદાબે પોતાનાં રાજ્યોની સંભાળ લીધી. જે સબબને લીધેજ મુસલમાનો સચ્ચાઇ ઉપર અભીમાન કરે છે કે તેમની સલતનત અતી મહાન છે. તવારીખ જાહેર કરે છે કે ઇસલામનો આફતાબ અરબસ્તાનથી ઉદય થયો, અને તેનો પ્રકાશ તમામ દુનિયામાં પ્રસરી ગયો. અને તેનાં મહેલનાં થાંભલાઓ જાહો-જલાલી ભરી રોબોદાબની ઉસમાનીયા સલતનમાં મજબુત થયા. એ

ઇસલામી ખીલાફત ફકત આ એકજ કાર્યને પુર્ણતાપર લાવી શકીછે, એમ નથી ! પરંતુ ઉસમાનિયા સલતનત એ ખરી બાબત ઉપર અભીમાન કરી શકે છે કે તેનાં હાથ નીચે ઇસલામી ધર્મ વિરૂદ્ધ જુદાંજુદાં ધર્મો અતી માન અને અમનની સાથે જીવન પસાર કરે છે. એટલે તેમને પુરી રીતે સ્વતંત્રતા બક્ષવામાં આવી છે. જેઓને પોતાના રાજ્યોમાં રોટી સુદ્ધાં નસીબ થતી નથી અથવા જેને સુધરેલું યુરોપ મારી કાઢી મુકે છે, તેને ઉસમાનિયા સલતનત પોતાની મહેર-બાનીનાં કીનારા ઉપર લઇ લે છે- અને તે મુસીબતનો મારેલો ચંદ્ર-માના ઝુંડાની નીચે અમન અને અમાનથી જીવન ગાળવા લાગી જાય છે ! પછી કોઇપણ કારણ શા માટે મળતું નથી કે દરેક પુર્વની નસ-લનો ઇસલામી અથવા પરધર્મી આ મહાન રાજ્યની સંભાળ માટે પોતાની જાન કુરબાન કરી ન દે ? ઇસાઇયોનાં ધાર્મીક કાર્યોનો **ઉસમાનિયા** સલતનતે એટલો તો વિચાર રાખ્યો છે કે જ્યારે કોન્સ-ટન્ટીનોપલને જીતનારા સ્વર્ગવાસી સુલતાનોના સુલતાન મુહમ્મદ ફાતેહ કોન્સટન્ટીનોપલમાં દાખલ થયા. ત્યારે ઇસાઇ દુનિયાની ના ઉમ્મેદીની સ્થિતી જોઇ તેમનાં દુઃખી અને દર્દી દિલના જખમો ઉપર રહેમ અને ઇન્સાફની પટ્ટી લગાવવાના વિચારે તરતજ જાહેરનામું કાઢયું કે ઇસાઇ ધર્મવાળાઓને દરેક રીતે ધાર્મિક સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે. જેથી તેઓએ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તન કરવું. કેમકે તેમની ધાર્મિક બાબતોમાં કોઇપણ રીતનો અટકાવ કરવામાં આવશે નહીં. એ ઉપરાંત વિજયી સુલતાને અત્યંત મોટાં દિલે અર્ધા ઇસાઇ દેવલો તેમનાં હવાલે કરી દીધાં, અને અર્ધાઓની મસ્જીદ બનાવી. તે પછી યુરોપી સભ્ય ગૃહસ્થોને પોતાના દરબારમાં માન સાથે બોલાવી

કહ્યું કે "તમો તમારો કોઇ પણ સરદાર ચુંટી લ્યો," જેથી તેઓએ **જયોર્જ સ્કુલૅારીસ** ને પોતાનો બીશપ ચુંટયો. અને જાહોજલાલીયત ભરેલા વિજયી સુલતાને ફોજદારી અને દીવાનીના સર્વે અખત્યારો તેના સ્વાધીનમાં આપ્યા. મજકુર બીશપની મદદને માટે કનીસીયા સરદારોમાંથી એક કમીટી બનાવી દીધી અને આ સર્વે હકો ઇસાઈ ઇલાકાઓમાંના તેઓને આપી દીધા. ઇસાઇ પાદરીઓ ઉપર કોઇપણ રીતનો ટેક્સ લગાડયો નહીં. અને યુરોપ્યનો સાથે એવી તો સારી વર્ત્તણુંક ચલાવી કે ટર્કોની ઇસાઇ રૈયતજ નહીં પરંતુ યુરોપી રાજ્યો પણ ઉસમાનિયા સલતનતના આવા વખાણને પાત્ર પગલાંની તારીફ કરવા લાગ્યા. અને સર્વેથી પહેલાં રશિયાએ **ગાઝી બાયઝીદખાન**ની હુકુમતમાં ઇસલામી સલતનત સાથે દોસ્તી પેદા કરવાની કોશેશ કીધી જેથી ઈ. સ. ૧૪૯૨ માં રશિયાનો પહેલો કોન્સલ ઉંચી તોહફા સોગાદો લઇ કોન્સટન્ટીનોપલમાં આવ્યો. અને **સુલતાન બાયઝીદખાને** તેના બદલામાં રશિયાના રાજ્યને કંઇક હકો દીધા. એની પછી યુરોપી દુન્યામાં ઉસમાનિયા સલતનતની એટલી તો વિખ્યાતી વધી કે મોટાં મોટાં યુરોપી રાજ્યો મુસીબત અને કષ્ટના સમયે ઉસમાની ચંદ્રમાના ઝુંડાનો આશરો લેવા લાગ્યા!! તે પછી તવારીખ જાણનારા અને તેને બહાલની નજરથી જોનારાઓ ઉપર ઉસમાનિયા રાજ્યના સુલતાન **સલીમ** પહેલાના તે ઉપકારો કે જે તેણે સ્પેનિશો ઉપર પણ કર્યા હતા તે જાહેર અને ખુલ્લાં છે. એવીજ રીતે **સુલતાન સુલયમાન** આઝમે ફ્રાંસના રાજા ફ્રાંસીસને જે મદદ અને હિમાયત કીધી હતી, તેને પણ દુન્યા જાણે છે કે જે સમયે ફ્રાંસ ત્રણ બાજુથી ઘેરાઇ ગયું હતું. ઓસ્ટ્રીયાનો શાહ

શારલ કેન્બસ એક વખતે સ્પેન અને હાલેન્ડ ઉપર હકુમત ચલાવતો હતો અને બીજી બાજુએ જરમનીનો શહેનશાહ અને ઇટેલીના દક્ષિણ બાજુનો હાકમ હતો. ત્રીજી બાજુ **જનેવા** અને **ફલોરસના**ની હકુમતો પણ એનેજ તાબે હતી અને વળી **બનાહિકા**ની પાર્લામેન્ટી હકુમત તમામ શહેરો અને જગ્યા તથા બંદરો સહીત **શાહ શારલ**ની આગળ કબુલાતનું માથું નમાવતી હતી અને જો **શારલનાં** જબરદસ્ત પન્જાથી છુટકારો મેળવવા માટે પહેલો **ફ્રાંસીસ** ફ્રાંસનો રાજા, કોઇપણ રસ્તાથી મદદની આશા રાખતો હતો, તો તે ફક્ત એકજ દરિયાઇ રસ્તો હતો. જેથી કરી ઘણીજ તકરારે **ફ્રાંસીસ** પહેલાની સ્ત્રી **લવીઝે** **ઉસમાનિયા** સલતનત સાથે પોતાની દોસ્તીની ગાંઠ બાંધી અને એક ફ્રાંસીસી એલચીને કોન્સટન્ટીનોપલ મોકલવામાં આવ્યો. ફ્રાંસીસી કોન્સલના **કોન્સટન્ટીનોપલ** ઉપર પહોંચવાથી **સુલતાન સુલેમાને** ફ્રાંસની સાથે જે નેકીયો કીધી તેની ઉપર વીવેચન કરવા માટે આ બુકમાં જગ્યા નથી. એવીજ રીતે **ઉસમાનિયા** સલતનતે સ્વીડન, **બુસનિયા** અને **આસ્ટ્રીયા**ની સાથે જે મહેરબાનીઓ અને ઉપકારો કર્યા છે તેના ખુલાસા માટે એક મોટા દફતરની જરૂર છે. છેવટ એકે જુદી જુદી કોમોના ઇતિહાસો, નસીબાઓ, વડાઇઓ અને ઉંચાણ નિચણ ઉપર વિવેચન કરનારાઓને જરૂરી ફરજીઆત રીતે **ઉસમાની** તાજદારોની જાહોજલાલી અને ઇન્સાફ પસંદીની આગળ અત્યંત અદબ સાથે માથું ઝુકાવવું પડશે. **ઉસમાનીઓ**એ અદલ અને ઇન્સાફને પોતાની પહેલી ફરજ સમજી ખુદાની આબરૂને પોતાનું ઢાંકણ બનાવ્યું. સુધારા અને કાયદા કાનુનોની જડોને પોતાના મુલકમાં ફેલાવી જેથી છેવટ એ આવ્યું કે તેમના રાજ્યની હદો પુર્વ અને

પશ્ચીમ, ઉત્તર અને દક્ષિણમાં દરેક તરફ વધી ગઇ! એમની વડાઇની તલવાર દરેક બાજુ ચળકી! તેમના ક્રોધની વીજળીએ બળવાખોરોની આંખ્યો આંજી નાખી ! એમની જાહોજલાલીએ તમામ દુન્યાના દિલ ઉપર પોતાના રોબની છાપ બેસાડી દીધી! તેમની સલતનતમાં અણુધારેલો કુદરતી વધારો થયો ! માન અને આબરૂ ગોયા, ઉસમાનિયા સલતનતના નાના સરખા ચાકરો અને જાહોજલાલ તથા રોબોદાબ તેમના દરવાજાના સાધારણ દરબાન થઇ પડયા! એટલુંજ નહીં પણ આ મહાન રાજ્યનાં તાજદાર કાર્યોનાં જખમને માટે દવારૂપ થઇ પડયા! યુરોપનાં જુનામાં જુનાં મ્હાનતાજ અને તખ્તના વાલીઓ **ઉસમાનીયા** સલતનતની મહેરબાનીની છાયા હેઠળ આશ્રય લેવા લાગ્યા! અને માત્ર એજ જાહોજલાલી અને માન તથા રોબોદાબથી ઉસમાનીયા સલતનતની જાહોજલાલીનું છેવટ આવી અટકતું નથી; પણ હમણાં સુધી ટરકીની શહેનશાહત ચાર કરોડ સુધી જેમની મીસાલ નથી મળતી તેવા શુરવીર અને વિર યોદ્ધાઓની માલેકી ધરાવે છે. દુનિયાના એકેએક મુસલમાનોની ગરદનો, કોન્સટન્ટીનોપલમાં બેઠેલા ઇસલામના બાની અને મક્કએ મોઅઝઝમા તથા મદીનએ મુનાવરાના ખાદેમની તરફ એવી રીતે ઉઠે છે; કે જેવી રીતે મહેરબાનીના ભુખ્યા બેટાઓની નજરો પોતાના બુઢા બાપની તરફ ઉઠે છે અને તેઓ વિચારે છે કે આવા જબરદસ્ત ખલીફાનો બાદશાહી છાંયો હમારા માથા ઉપરથી ખુદા ન કરે ને ઉઠી ગયો તો હમો એવા લાવરસ યતીમ થઇ જઇશું કે જેની સ્થિતીનો કોઇ પણ મદદગાર ન હોય અને એનેજ માટે ટર્કીની આમ રીતે અને મુસલમાનોની ખાસ રીતે જબરદસ્ત ફરજ છે કે તે ટર્કીશ રાજ્યની પ્રીતીમાં એક વિચાર

કિંવા એકદિલ થઇ જાય. અને તેની સંભાળને માટે બાજુથી બાજુ જોડી દરેક ખટપટોની બાબદોમાં ભાગ લે. અને એવીજ સાબેત કદમી સાથે મુકાબલાના મેદાનમાં જમી રહે કે જાન આપી દે; પરંતુ આણ જવા ન દે! સર્વે મટી જાય; પરંતુ બાયલાપણાનો ટીલો પોતાના અભીમાની કપાલ ઉપર લાગવા ન દે! જો આજે ટર્કીશ રાજ્ય (ખુદા ન કરે) દુન્યામાંથી નાબુદ થઇ ગયું તો ટર્કી સલતનનાં માણસોને બરકરાર રાખનારી અને તેને પોઇંટ ઉપર લાવનારી કોઇ પણ સલતનત દેખાતી નથી. તેમજ મુસલમાનોના માથા ઉપર પણ હાથ રાખનારૂં ઉસમાનિયા સલતનત સિવાય બીજું કોઇ પણ રાજ્ય નજરે પડતું નથી, અને તે એકજ રાજ્ય છે કે જેને માટે ઇસલામનાં મહાન પેગમ્બર ખબર આપી ગયા છે કે એજ ઉસમાનિયા સલતનત કોન્સટન્ટીનોપલને ફતેહ કરશે. અને એનેજ લગતી એક *હદીસ જલાલુદ્દીન સેવતીની જામે સગીર નામની કેતાબમાં આવેલી છે. તેનો ખુલાસો એ છે કે મુસલમાનોએ **ઉસમાનિયાના** મુસ્તકીમ થવા સલતનત પહેલાં અગ્યાર વખત હલ્લો કર્યો; પરંતુ ફતેહમન્દી મેળવી શકયા નહીં. ફક્ત પહેલાંજ [1]ત્રીસ વર્ષોમાં સાત વખત કોન્સટન્ટીનોપલ ઉપર ઘેરો નાંખવામાં આવ્યો. હિજરી સન ૩૪ માં **હજરતઅલીની** ખીલાફતના સમયમાં **હ.જરત મઆવિયાએ** ચઢાઇ કીધી. તે પછી હિજરી સન ૪૮ માં **મઆવિયાના** છોકરા **યઝીદે** કોન્સટનટીનોપલ ઉપર ઘેરો નાંખ્યો, એની પછી, **અવસના** પુત્ર **સિફ્યાને** હિ. સ. ૫૨ માં હલ્લો કર્યો, એની પછી **સૈયદ ઉમર**

---

* હદીસ હ.જરત મહમ્મદ (સલ૦) નાં ઉચ્ચારેલાં વેણોને કહેવામાં આવે છે.

૧ ત્રીસ વર્ષને કરણ કહેવામાં આવે છે.

ઇબ્ને અબ્દુલ અઝીઝ (રદી.) નાં ન્યાયી જમાના હિ. સ. ૯૭ માં **સલમા** એ ઘેરો નાંખ્યો. એના પછી બીજા કરણુની વર્ષોની વચમાં એટલે ઇ. સ. ૭૩૯ હિ. મુબારક ૧૫૭ નાં હુશ્શામની સલ્તનતના દોરમાં કોન્સટન્ટીનોપલ ઉપર ઘેરો નાંખવામાં આવ્યો. એની પછી સને ૧૮૨ માં **ખલીફાહારૂન રશીદ**નાં એક સીપેહસાલારે હલ્લો કર્યો. પરંતુ દરેક જમાનામાં મુસલમાનોની સર્વે લડાઇઓ ફોકટ ગઇ ! અને ઇસ્લામના બાની રસુલ (સલ૦)ની આગાહી પ્રમાણે ખુદાએ મહમ્મદ ફાતેહનાં હાથથીજ કોન્સટન્ટીનોપલને ફતેહ કરાવી, મુસલમાનોના હવાલે કર્યું ! અને એથી પણ વધારે **ઉસમાનીયો**ની આબરૂનો પતો લગાવવોજ હોય તો મુસલમાનો આ હદીસને પઢો. કે જેની મતલબ એ છે કે "ખુદાવન્દ દરેક કરણુની પહેલાં પોતાના ધર્મના સુધારાને માટે કોઇને કોઇ મહાન પુરૂષ પેદા કરે છે." ત્યારે દરેક ચાલતા બનાવો તરફ આપણે નજર કરીશું. તેમજ તેને બારીકીથી તપાશીશું તો ખુલ્લું જણાશે કે ખાનદાને **ઉસમાનિયાની** ઓલાદ, મઝહબી જાહોજલાલીની કેવી જીવતી જાગતી તસવીર છે ? !

મહાન પેગમ્બર (સલ૦)ની હિજરત પછી બીજાં કરણુની શરૂઆતમાં, **ઉમર ઇબ્ને અબ્દુલ અઝીઝ અમવી** જેવા મુબારક અને પવિત્ર ખલીફાના હાથમાં ખીલાફતની લગામ આપવામાં આવી. ત્રીજા કરણુમાં **મામુનરશીદ** જેવો દુર અંદેશ, અકલમંદ બાદશાહ તખત ઉપર આવ્યો. ચોથાં કરણુમાં **અબ્દુલ્લા હુલમહેદીએ બનીફાતિમાનાં** રાજ્યની જડ **મોરોક્કો (આફ્રિકા)**માં જમાવી ? પાંચમાં કરણુમાં **કાહિરબિલ્લા**ની અર્ધી ઉપર ગુજારો કરનારી જાહોજલાલિયત દર્શાવનારી ખીલાફતનો દોર થયો. છઠ્ઠાં કરણુમાં ઉસમાનિયાના પુર્વજો પૈકી **ચંગેઝખાન** તરવાર હાથમાં લઇ દુન્યા આગળ

આવ્યા. તેમનું આ આગવું એવી સાબેતી આપતી હતી કે આવતા સાતમાં કરણુમાં ઇસલામનાં આકાશને ઉસમાની ઓલાદ પ્રકાશિત અને ચળકાટ કરતું બનાવશે. અને થયું પણ એજ રીતે કે સાતમાં કરણમાં પવિત્ર અહમદી ધર્મે **ઉસમાનિયા** ઓલાદના હૃદયો ઉપર કબ્જો મેળવી લીધો ! અને **ઉસમાનિ** ચંદ્રમાએ પોતાની જાહોજલાલી અને દબદબા સાથે દુનિયામાં ઇસલામની હાક બેસાડવી શરૂ કીધી ! **ઉસમાની** ઓલાદના તાજદારો ખુદાઇ હુકમો ઉપર અત્યંત સાબેતકદમી સાથે ચાલવા લાગ્યા તે ત્યાં સુધી કે એક સેકંડ માટે પણ ખુદાઇ હુકમની લાઇનથી પગ ખસાડી શકતા નથી. અને પોતાની સર્વે તાકતને શરીઅતની નોકરીમાં ખરચી નાખવાપર કાયમ કર્યા. અને હજુ સુધી કે જ્યારે યુરોપી રાજ્યો દરેક સમયે કોઇને કોઇ મુસીબતો પેદા કરતાં રહે છે, છતાં પણ ટર્કીશ રાજ્ય ખુદાઇ ફતેહ અને ગેબી મદદથી પોતાની જાહોજલાલી સાથે ધાર્મીક લાઇન જેવીને તેવી સાચવી રહ્યા છે. જેથી કોઇ પણ કારણ મળી શકતું નથી કે મુસલમાનોની સંભાળમાં પોતાની જાનો લડાવી દે. આ મહાન રાજ્ય, ઇસલામના શરીરને માટે હૃદય અને મગજ રૂપી છે. અને જેવી રીતે ઇન્સાની શરીર હૃદય અને મગજ વગર તંદરૂસ્ત રહી શકતું નથી; અને તેનાં કોઈ પણ અવયવમાં નુકસાન પેદા થઇ જાય છે, તેવીજ રીતે ખુદા ન કરે ટર્કીશ રાજ્યને ખરાબ દીવસ જોવું પડે અને **મક્કએ મોઅ.જ.જમાં** તથા **મદીનએ મુનવવરા**ની સંભાળ લેનારાઓ દુન્યાથી ઉઠી જાય તો પછી મુસલમાનોમાં તબાહી ફેલાઇ જાય એ સ્વભાવિક સવાલ છે. અને તેમનો કોઈ પણ એવો પોઈંટ રહી શકતો નથી કે જ્યાં તેઓ પોતાનો દારોમદાર બાંધી શકે. વધુમાં તેમ થાય તો એમનાં ટોળાંઓ

વિખેરાઇ જશે. અને તેઓ આવતા સમય માટે સુધારાની સીડી પર ચડવા લાયક રહેશેજ નહીં. માટે ટર્કીશ રાજ્ય ઉપર જે તોફાનો થાય છે તે સર્વે મુસલમાનોમાં એક સરખી રીતનો જુસ્સો પ્રગટાવી આપે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. અને તેઓ એની સંભાળ માટે પોતાનાં તન મન અને ધનથી તૈયાર થઇ જશે. એવીજ રીતે પોતાનું અસલીયત પણું જાળવનારાં હમારા–ટર્કો અને તેના લશ્કરથી ઉમ્મેદ રાખીયે છીય. અને તેઓને અપીલ કરીયે છીયે કે તેઓ લડાઇના મેદાનમાં સારી રીતે પોતાની શુરવીરતાનું પાણી બતાલાવાથી પાછા ન હઠે, અને પોતાના નામ ઉપર બાયલાપણાનો દાધ આવવા ન દે ! કારણ કે દુન્યાએ જાણી લીધું છે કે તમારા શુરવિરો ગમે એટલા થોડાં હતા; પરંતુ તેઓ લડાઇનાં મેદાનમાં ખુદાના રસ્તાની અંદર પોતાની જાન અને માલ કુરબાન કરવામાં કશી પણ કમી રાખતા ન હતા, કોઇ પણ ઇન્કાર કરી શકતો નથી. અને લશ્કરનો છેલ્લો માણસ પણ પોતાના બાપ દાદાથી ચાલતો આવેલો આવો ફરજી કાર્ય પુર્ણ કરવામાં અતી ચાલાકી અને ચપળતા સાથે ખડા રહેવામાંજ ટર્કો પોતાનો મુદ્રાલેખ સમજતા હતા. અને એજ શુરવિરતા અને સાબેત કદમીનું છેવટ હતું કે ટર્કીશ લશ્કરની મૌજઝા રૂપી શુરવિરતાએ દુન્યાને આશ્ચર્યકારક બનાવી દીધી. ટર્કીશ લશ્કર થોડું હોવા છતાં પણ ઉસમાની સલતનત પુર્વથી પશ્ચીમ સુધી પહોંચી ગઇ. ટર્ક શુરવિરો જે લશ્કર ઉપર હલ્લો લઇ ગયા તેને તબાહ કરીનેજ છોડયા. જેણે જરા પણ પગલું આગળ વધાર્યું તેને મારીનેજ ન્હસાડયો. ટર્કીશ લશ્કરે કોઇ પણ સમયે કમતકાતીનું નામ સાંભળ્યું ન હતું. તેમજ કષ્ટો અને મુશ્કેલીઓથી એ સલતનત ડગમગાતી ન હતી. લડાઇ માટે

એવી રીતે જતા કે જેમ કોઇ સ્હેલ કરવા માટે પાસેના બગીચામાં જાય છે. ! પરંતુ આજે તેજ લશ્કર છે. જેઓને પાછળ હઠવું પડયું ! ! હવે એ સવાલ ઉભો થાય છે કે ટર્કોને કેવી રીતે પાછળ હઠવું પડયું ? ટર્કોના પાછળ હઠવાનું અતિ મોટું કારણ ટર્કીશ કોમનો કુસંપ છે. તેથી ટર્કોની ફરજ છે કે સંપથી કાર્ય લે. અને સર્વે એક પોઇંટ ઉપર આવી એકજ તાકત થઇ પોતાના રાજ્યની ચાકરીમાં જીવ જાનથી ઉભા રહે, નહીં તો જો એઓ સંપમાં ન જોડાયાં તો સાબેત કદમ રહેવું મુશ્કેલ છે, અને એવાજ સબબોમાં સુધારાની સીડી ઉપર ચઢવું તો દુર રહ્યુ પણ પોતાના પ્રાંતોની સંભાળે લઇ શકશે નહીં. જો માની લેવામાં આવે કે સંપમાં એક બીજા સાથે જોડાવું અતી કઠણ છે; તો કમમાં કમ દરેક ટોળાંએ તન મન ધન સાથે તૈયાર રહેવું ઘટે છે. તોજ રાજ્યની ચાકરીમાં પાછળ પાની ન થાય. અને પોતાની સર્વે તાકત હકુમતનીં દરૂસ્તીના સુધારા માટે ખર્ચ કરી દેવાને શક્તિવાન થાય. કોમ એક એન્જીન અને માણુસો તેનાં સાંચા કામ રૂપી છે. અને જેવી રીતે એન્જીનમાંથી કોઇ ૫ સાંચા કામનાં બગડવાથી એન્જીન ચાલી શકતું નથી તેવીજ રીતે ટોળકીઓનાં ખરાબાને લીધે કોમનાં એન્જીનની હિલચાલ અટકી પડે છે ! દુન્યાની તવારીખ જુઓ, બરબાદ અને તબાહ થયલી કોમોનાં સબબો ઉપર બારીક નજર નાંખી તપાસો, જેમાં સર્વેથી મોટી બાબત તમને કુસંપ સિવાય કશું મળવાનું નથી ! કુસંપ તબાહીનું પહેલું પગલું અને બરબાદીનો દિબાચો હોય છે. જેમ કે:–" ફુલ પા રહા હે મૂલ્ક, ર્‌હે સબ અપની ફુટકા ! " હમો જો યુરોપિયન કોમનાં સુધારાના કારણો ઉપર વિચાર કરીશું તો હમને ખુલ્લું જણાશે કે તેમનાં

સુધારાનો ભેદ કુસંપની અંદર છુપાયલો છે. યુરોપમાં જો કે બેશુમાર રાજ્યો છે. પરંતુ દરેક એક બીજાને આપસમાં સંપ કરાવવા માટે પોતાની પુર્ણ તાકતથી કોશેશ કરે છે, અને એજ સબબને લીધે યુરોપનો રોબ દબ ચારે બાજુની દુન્યામાં અતી ઝડપી રીતે ફેલાતો જાય છે. એઓની સલતનતની ચઢતી હિમાયત અને વેપારના પરદાની અંદર અત્યંત વીજળીક વેગે થતી રહી છે.

આ ઉપલી બાબતો લખવા પછી હમો આશ્ચર્યનાં લહેજામાં ઇસલામી બીરાદરોને પુછીશું કે જ્યારે હમારા શત્રુઓ અને બીજાઓ પોતાની સર્વે જુની તકરારો અને કુસંપને છેલ્લી સલામ કરી સંપ અને જોડાણ ઉપર પોતાની આખી તાકત ખર્ચી રહી છે, તો શું કારણ હોવું જોઇએ કે ખુદાએ સંપ અને એક બીજામાં ભાઇબંધી વધારવાની તાલીમ આપવાનો પાઠ શીખવ્યો છે તેવા મુસલમાનો એક પોઇંટ ઉપર કેમ આવતા નથી? શું કારણ હોવું જોઇએ કે હમારામાં સંપ અને જોડાણનો વીજળીક પાવર દોડતો નથી? તે પાક પરવરદિગારે એક બીજાની મહોબત પછી દયાની બાબત એ માટે કહી છે કે આ બન્ને જરૂરી કાર્યો છે. અને દયાનાં કાર્યો માટે એટલુંજ બસ થઇ પડશે, કે એ ખુદાની સીફતોમાંથી છે. હમો મુસલમાનોની ફરજ છે કે હમો, હમારા દુઃખી ભાઇઓ ઉપર દયા અને મહેરબાની કરીયે. જેવું વર્ષારૂતુમાં જુદી જુદી જમીનની જણસોનાં ભેગાં મળેલાં ટેકરાં ખીલી નીકળે છે. અને વરસાદના ટીપાં જમીનની સર્વે ખરાબીઓને દુર કરી દે છે. એવીજ રીતે જો હમો મુસલમાનોની વચમાં એકની દયા અને મહેરબાનીનાં ટીપાં બીજા ઉપર પડશે તો તે હૃદયની સર્વે ખરાબ બાબતો અને કષ્ટોને દુર કરી દેશે! અને તેનું છેવટ એ આવશે કે

હમારા હૃદયોની અંદર સંપ અને જોડાણનું ફળ લાવનાર ઝાડ ઉગી નીકળશે. જેનાં લીલાં કંચન જેવાં પાદડાં અને હરયાલી બ્હારને લીધે કોમનાં છોડવાં દરરોજ વધતાં જશે. અને હમો અતી ત્વરા સાથે એવી રીતનાં થઇ જઇશું. કે હમારા ખીલેલાં બગીચાનો દેખાવ સર્વે દુન્યા આગળ રજુ કરી શકીશું.

કોમોને ઇત્તેફાકસે પાઇ હય આબરૂ,
નામ ઇત્તેફાકસે હય કુબાયલકા ચારસુ.
થા કતરા કતરા આજ રવાં હયજો આબેજુ,
એક એક હર્ફ મિલકે હુઇ શરેહ ગુફતગુ.
યેક જાખિલે જો ફુલ તો ગુલજાર હો ગયા,
હમ રિશ્તા ચંદ ગુલ જો હુવે હાર હોગયા.
અન્જુમકે ઇત્તેફાકસે પરવીંકે હય ચ્હે તાબ,
ખો શેથેચંદ જર્રેકેજોઆબ હય શરાબે નાબ.
યેક જાઇયે સુતુરસે કહેલાએ ફસ્લા બાબ,
કુછફસ્લો બાબ જમ્અહુવે હો ગઇ કિતાબ.
એક એક લમ્હા મિલકે મહો સાલ હોગયા,
એક એક દિરમસે ગંજ જારો માલ હોગયા.
મુંબી હય ઇત્તેફાકપે આલમકા ઇન્તેજામ,
દુનિયાકા ઇત્તેફાક હય વાબિસ્તાસે કયામ,
અર્જોફલક હવા મહો ખુરશીદ લાકામ,
નજમે જહાં કામિલકે બહમકર રહે હંય કામ.
જબ ફર્ક ઇત્તેફાકે અવાયલ મેં આયગા,
રંગે ફના જમીનો જમાં સબ છુપાયગા.

ટર્કીએ મોટા રાજ્યો તરફની યાદીના જવાબમાં શત્રુને થોડીક વધુ છુટ મેલવાની તૈયારી બતાવી છે, ત્યારે બાલકનસના રાજ્યોએ તેનો ખોટો અર્થ કરી ટર્કી સાથે પાછું લડવાને પોતાનો ઠરાવ જાહેર કર્યો છે. અને જણાવ્યું છે કે આવતા સોમવારે એટલે તારીખ ૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૩ની રાત્રે કલાક સાતને અમલે એડ્રીઆનોપલ ઉપર તોપોનો મારો ચાલુ કરશે. એડ્રીઆનોપલ ઉપર ઘેરો નાંખવામાં બલગેરિયાનો સાથે ત્રીસ હજાર સરવિયનો પણ શામેલ થયા છે, જેથી તેમની એકંદર સંખ્યા એકલાખ પચાસ હજાર માણસોની થઇ છે અને તેઓ ભારી તોપો ધરાવતા હોવાથી બે દિવસમાં કિલેબંદી તોડી નાંખવાની ખાતરી બતાવે છે, એડ્રીઆનોપલ સામે તેઓએ પ્રથમમાં દિવસે તોપોનો મારો ચલાવ્યો હતો, તેમાં તેઓનું વળ્યું ન હતું, ત્યારે હવે તેઓ બે દિવસમાંજ તેનો નાશ કરવાની ખાતરી બતાવે છે તે સરાહ-ગાત ભરેલું લાગે છે. એડ્રીઆનોપલ પડયાથીજ કંઇ લડાઇનું છેવટ આવી જવાનું નથી, ખરી લડાઇ **ચટાલજા** આગળ ચાલવાની છે, અને તે ઉપરથી ખરેખરૂં છેવટ નક્કી કરી શકાશે. એમ જણાય છે કે બાલકનના રાજ્યોના લોકો બહુ લોભી બની છેવટનો પાસો નાંખી વધતામાં વધતું મેળવવા અથવા વધતાધાં વધતું ખોવાનો જોખમ ખેડવાને તત્પર બન્યા છે. આ બનાવ કમનસીબ છે. ટર્કીના સંબંધમાં એમ કંઇપણ આંચકો વીના કહી શકાશે કે તેણે તો ઇન્સા-નિયતને ખાતર શત્રુને વધતામાં વધતી છૂટ મેલવાની તૈયારી બતાવી છે, ત્યારે બાલકનના રાજ્યો ઇન્સાનિયતનો તરીકો સદાબરો બાજુએ મેલ્યો છે. નીતિ અને પ્રમાણિકપણાના નિયમોને તેઓએ હવામાં વા ખાતા મેલ્યા છે, અને માત્ર જમીનના લોભને ખાતર તેઓ એક

પુનખાર લડાઇ ચલાવે છે. અત્યાર અગાઉની લડાઇમાં તેઓએ પોતાની પ્રજાના કેટલાક હજાર કીમતી જાનો બરબાદ કર્યા છે, અને તે ઉપરાંત પોતાની તીજોરીનું તળચું આણ્યું છે; અને તે શા માટે? કોઇ પણ પ્રમાણિક અથવા નીતિના નિયમને ખાતર નહિં પણ માત્ર વધુ મુલક હાથ કરી બેસવાનાં લોભને માટેજ ઇસ્લામના જુલમી પંજામાંથી ખ્રીસ્તીઓને છોડાવવા નીકળવાનું બહાનુ તેઓ કાઢે છે, પણ તેઓએ મેસીડોનિયામાં ત્યાંના ઇસ્લામીયો સાથે જે વર્તણુંક ચલાવા માંડી છે, તે હેવાનિયત ભરેલી હોયાનો ઈકરાર જોખમદાર બ્રીટીશ લેખકો અને રાજદ્વારીઓ કરવા લાગ્યા છે, અને એવા આસામીઓ જુલમી અમલનો અંત લાવવાની મતલબથી પોતાને લડાઇમાં ઉતરેલા ગણવાની વાતો કરે ત્યારે તે અજાયબી ઉત્પન્ન કરનાર થઇ પડે છે. મોટાં રાજ્યોની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર તેઓ એટલું તો જોવાને બંધાએલા હતા કે ટર્કીની સરકાર તરફથી તેમની યાદીનો જવાબ મળે, અને તે જવાબ માટે તેઓ મત ઉચ્ચારે ત્યાં સૂધી બાલકનના રાજ્યો પાછી લડાઇ શરૂ કરવાની વાત કરે નહિં પણ આપણે જોઇએ કે બાલકનનાં રાજ્યોએ તેમની આગલી સરકશીની બાબતમાં મોટાં રાજ્યોએ નાખતી કરેલી હોવાના કારણે તે પાછલા રાજ્યોની પ્રતીષ્ટાની દરકાર કરી નથી, અને તેઓ ટર્કીનો જવાબ વાંચી તે ઉપરથી પોતાનું મત જાહેર કરે તે આગમચ લડાઇમાં પાછું ઝીપલાવવા તૈયાર થયા છે.

હુકુમત પર જ઼વાલ આયા તો ફ઼િર નામો નશાં કબતક,
ચરાગે કુશ્તએ મહ઼ફ઼િલસે ઉઠઠેગા ધુંવાં કબતક.
ક઼બાએ સલતનતકે ગર ફ઼લકને કરદિયે પુર઼જે,
ફ઼િજાએ આસમાનીમેં ઉડેંગી ધજજીયાં કબતક.

મરાકશ જા ચુકા ફીરિસ ગયા અબ દેખના યેહ હય,
કે જીતા હય યેહ તુરકીકા મરીજે. નીમજાં કબતક.
યેહ સયલાબે બલા બિલકાનસે જો બઢતા આતાહય,
ઉસે રોકેગા મજલુમોંકી આહોંકા ધુંવા કબતક.
યેહ સબ હંય રકસ બિસમિલકા તમાશા દેખને વાલે,
યેહ સયર ઈનકો દિખાયેગા શહીદે ખરતા જા. કબતક.
યેહ વોહ હંય ના લયે મજમુનકી ગે જીનકો ભાતી હય,
યેહ રાગ ઉનકો સુનાએગા યતીમે નાતવાં કબતક.
કોઇ પુછે કે અય તહજીબે ઈન્સાનીકે ઉસ્તાદો !
લ્હેહ જુલ્મ આઈરાઇયાં કબતક, યેહ હ.શ્ર અંગેજી.યાં કબતક.
યેહ જોશ અંગેજી.યો તુફાન બેદાદો બલા તાકે,
યેહ લુત્ફ અંદોજી.યે હંગામએ આહો ફુગાં કબતક.
યેહ માના તુમકો તલવારોંકી તેજી. આજમાની હય,
હમારી ગરદનોં પર હોગા ઉસકા ઈમિતેહાં કબતક.
નિગારિસ્તાને ખુંકી સયર ગર તુમને નહીં દેખી,
તો હમ દિખલાએં તુમકો જ.ખ્મ. હાએ ખુ.ફિશાં કબતક.
યેહ માના ગરમીયે મ.હફિલકે સામાં ચાહિયે તુમકો,
દિખાએં હમ તુમ્હેં હંગાંમએ આહો ફુગાં કબતક.
યેહ માના કીસ્સએ ગ.મસે તુમ્હારાજી બહલતા હય,
મગર તુમકો સુનાએં દર્દ દિલકી દાસ્તાં કબતક.
યેહમાના તુમકો શીકવા હય ફલકસે ખુ.શ્ક સાલીકા,
હમ અપને ખુ.નસે સીંચેં તુમ્હારી ખેતિયાં કબતક.

ઉ.રૂસે બખ્ત.કી ખાતિર તુમ્હેં દરકાર હય અફ્શાં,
હમારે જર્રાં હાએ ખાક હોંગે જ.ર ફ્શાં કબતક.
કહા તક લોગે હમસે ઇન્તેકામે ફ્તહે ઐયુબી,
દિખાઓગે હમે જંગે સલીબીકા નશાં કબતક.
સમઝ કર યેહકે ધુંધલેસે નશાને રફતગાં હંય હમ,
મિટાઓગે હમારા ઇસ તરહ નામોનશાં કબતક.
જ઼વાલે દૌલતે ઉસમાં જ઼વાલે શરઅ મિલ્લતહય,
અ.જી.જો ફ્કિ ફરજન્દો અયાલો ખાનોમાં કબતક.
ખુ.દારા તુમ યેહ સમઝેભી કે યેહ તૈયારીયાં ક્યા હંય,
ન સમઝે અબતો ફ્રિ સમઝોગે તુમ યેહ ચીસ્તાં કબતક.
પરસ્તારાને ખાકે કઅબા દુનિયાસે અગર ઉઠે,
તો ફ્રિ યેહ એહતેરામે સુજદ ગાહે કુદસિયાં કબતક.
જો ગૌંજ ઉઠેગા આલમ, શોરે ના કુસે કલીસાસે,
તો ફ્રિ યેહ નગ઼મએ તૌહીદો ગુલબાંગે અઝાં કબતક.
બીખરતે જાતે હંય શીરાજ઼એ ઔરાક઼ે ઇસલામી,
ચલેંગીં તુંદ બાદે કુફ્રકી યેહ આંધીયાં કબતક.
હરમકી સિમતભી સયદ અફગનોંકી જબ નિગાહેં હંય,
તો ફીર સમઝો કે મુરગાને હરમકા આશીયાં કબતક.
જો હિજરત કરકેભી જાએં તો "શીબલી" અબ કહાં જાએં
કે અબ અમનો અમાને શામો નજદો કીરવાં કબતક.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ટર્કી જનરાલો સીમો.

મરહુમ કમાન્ડર ઇનચિફ જનરલ નાઝિમ પાશા.

નાઝિમપાશા કોન્સટન્ટીનોપલનાં એક પ્રખ્યાતી પામેલાં ઉંચ કુળમાં આજથી ૬૫ વર્ષ અગાઉ પેદા થયા હતા. આપે ધાર્મિક અને દીની તાલીમથી પરવારી **સેન્ટકીર** ખાતે આવેલી ફ્રેન્ચ મીલટરી સ્કુલમાં લશ્કરી તાલીમ મેળવી હતી. ત્યાંથી આવી પહેલાંજ એક ટુકડીના ઑફિસર નિમાયા. અને ધીમે ધીમે ચઢતાં મોટા ઓધા ઉપર આવી ગયા. ઈ. સ. ૧૮૭૭ ની ટર્કીશ વિરૂદ્ધ રશિયા વિગ્રહમાં એમની લડાઇની કળાકૌશલ્યતા જોઇ રજબપાશા છક થઇ ગયા અને તેથી આ જુવાન અમલદારને પોતાના સ્ટાફના વડા અમલદાર તરીકે નીમ્યા હતા. લડાઇના ખતમ થવા બાદ યંગ ટર્કીશ પાર્ટીમાં જોડાઇ ગયા. જેથી એમનો પાંચ વર્ષ સુધી એક કિલ્લામાં નજરબંદ તરીકે કેદ રાખવામાં આવ્યા. એની પછી **ઇરઝેરમ** ખાતે એમને દેશપાર કરવામાં આવ્યા. એની પછી નવા રાજ્યબંધારણ વખતે એઓ પાછા ફર્યા, અને એમને એડ્રીઆનોપલની બીજી આરમીકોરના કમાન્ડર નીમવામાં આવ્યા. **કામિલપાશા**ની પડતી અગાઉ થોડા દિવસ ઉપર એમને લડાઇ ખાતાના પ્રધાન નીમવામાં આવ્યા હતા. સને ૧૯૦૯ ની એપ્રીલ માસની તા. ૧૩ અને ૨૩ દરમિયાન **કોન્સટન્ટીનોપલ** ખાતે ચાલેલી લુટ વખતે ભારે શુરવિરતા બતાવી હતી. વળી એક

વર્ષ ઉપર **એડ્રીઆનોપલ** ખાતે દેખાડેલી શુરવીરતાથી એઓ સનંદી લશ્કરી અમલદારોમાં ભારે માનીતા થઇ પડયા હતા. એમનાં લીબરલ વીચારોએ કમીટી ઓફ યુનીયન પ્રોગ્રેસના અવિશ્વાસ તરફ ખેંચાયાથી લશ્કરમાં અને પ્રજામાં અતી પ્રીય થઇ પડયા હતા. સને ૧૯૧૦ માં એમને **બગદાદ**ના ગવર્નર તરીકે નીમવામાં આવ્યા પણ ત્યાં સ્વતંત્ર વર્તણુંક અને ઘણા બહોળા સુધારાને પ્રતાપે એઓ કૌન્સીલર મંડળને અપ્રીય થઇ પડયાથી કેટલોક વખત મુંબઇમાં રહી પસાર કીધો હતો. એની પછી **કોન્સટ-ટીનોપલ** ચાલ્યા ગયા હતા. એમને જુલાઇ ૧૯૧૨ માં લશ્કરી કળાકૌશલ્યતાની બાહોશીને લીધે **જનરાલીસીમો** અને લડાઇ ખાતાના પ્રધાનની ભેગી પદવી મળી હતી.

તા. ૩ અકટોબર ૧૯૧૨ ના દીને એડ્રીઆનોપલ ઉપર ગયા હતા જ્યાંથી તા. ૩૦-૩૧ અકટોબરે ખોટી ખબર ફેલાઇ હતી કે નાઝીમ પાશા માર્યા ગયા. પરંતુ આપ તો સહી સલામત રહી બલ-ગેરીયનોને મારી પોતાનો શુરવિરતાનો સીક્કો બેસાડતા હતા. એમના સીનામાં એટલો તો કઠીણ રદય હતો કે જેને દુનિયાની ચઢતી પડતી કોઇપણ રીતે ના ઉમ્મેદ બનાવી શકતી ન હતી. બલ્ગેરીયનોની આગલી ફતેહોથી આપના વિચારોમાં કોઇપણ તરેહનો ફરક આવવા પામ્યો ન હતો. પણ આપે આટલા બુઢાપા છતાં એ બાબે આલીને તા. ૮ નવેમ્બરે જાહેર કર્યું હતું કે "ટર્કીસ શુરવીર લશકરે આ નક્કી કરી લીધું છે કે આખરી વખત સુધી લડીશું. અને હમોએ હમારા જીવનનો બોલ આ બે શબ્દોમાં ગોઠવ્યો છે **મોત** અથવા **ફતેહ**" **નાઝીમપાશા**નાં આ બોલો ફકત જબાનનાજ ન હતા પરંતુ તેઓએ કરીને બતાવ્યા હતા.

ઘણી ખરી જગ્યા ઉપર લશ્કર જે પાછળ હઠયું હતું એનો ખાસ સબબ એજ હતો કે ટર્કીશ લશ્કરમાં ખ્રીસ્તીઓ, જેઓએ પોતાના બલગેરીયનોનો જોઇ તેમની સાથે મલી ગયા હતા. પરંતુ **નાઝીમ પાશા** અને તેમના હાથની નીચેના જનરલોએ તેઓને ગોળીઓ મારી ઠાર કીધા હતા.

ચટાલજા ઉપર જે શુરવીરતા બતાવી તે આપણા વાંચકોથી અંજાણુ નથી. એની પછી લડાઇ તહકુબ રહી આપ કોન્સટન્ટીનોપલ આવ્યા હતા. જયાં સુલેહની ગરબડ ચાલતાં લોકોનાં ઉશ્કેરાયલાં ટોળાંએ તારીખ ૨૫ જાનેવારી ૧૯૧૩ ના વડા વઝીરની ઓફીસ ઘેરી લીધી હતી. જેમાં લોકોનાં ટોળાંની સરદારી **અનવરબે** એ લીધી હતી. જેઓએ વડા વઝીરની ઓફીસમાં દાખલ થવા માટે ધસારો કીધો હતો. રૈયત સુલેહને ચાહતી ન હોવાથી આ ઉશ્કેરણી ફેલાઇ ગઇ હતી. જેઓએ પ્રધાનોની કાઉન્સીલમાં જવાને ધસારો કર્યો હતો. પરંતુ કામિલપાશાના એડીકાંગે રીવોલવર ફોડી તેઓને અટકાવ્યા પણ તેને તરતજ મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો. એ પછી **નાઝીમપાશાના** એડીકાંગે રીવોલવર ફોડી હતી જેથી તેને પણ મારી નાંખ્યો આ ગરબડ સાંભળી **નાઝીમપાશા** બહાર આવ્યા અને લોકને જણાવ્યું કે તમારી રીતભાત ઘણી ખરાબ છે. જે સાંભળતાંજ આ પાંસેઠ વર્ષના બુઢ્ઢા જનરલને ગોળી વડે ઠાર કર્યો.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

જનરલ ઓફિસર અબદુલ્લાપાશા.

જનરલ **અબદુલ્લાપાશા** એક કસાયલા અને અતી સમઝદાર જ્ઞાની ઓફિસર છે. આપ કસ્રે હમીદીયા યાને શાહી કુટુંબના વિશ્વાસુ માણસોમાં ગણાતા હતા અને માજી સુલતાન **અબદુલહમીદખાન**ના એડીકાંગ તથા લડાયક પ્રધાન મંડળના એક અગ્રેસર પણ રહ્યા હતા. જરમન મારશલ **વૉન્ડર ગોલ્ટઝપાશા** કે જેઓ લડાયક કાર્યોમાં ટર્કોના શિક્ષક છે. અને તેથી તેમને ના. ટર્કી સરકારે પાશાનો ખેતાબ બખશ્યો છે. તેઓ **અબદુલ્લાપાશા**ને અતી પ્રીય ગણી એમની ઘણીજ કદર પીછાણે છે. ટરકીમાં પાર્લામેન્ટ થવા પછી **અબદુલ્લાપાશાએ** અરસ્તજીન ઉપર એક અતી કેળવાયલાં લશકરની સરદારી લીધા પછી અતી વિખ્યાતી મેળવી હતી અને આ સમયે મારશલ **શુકરી-પાશા**ની જગ્યા ઉપર હતા. કુર્દ જાતના અતી બળવાન પહાડી લોકના બેકાયદે ટોળાંઓને હાથમાં રાખવાનું કાર્ય જેવું તેવું નહોતું. પરંતુ જનરલ **અબદુલ્લાપાશાએ** પોતાની નેચરલ ગીફ્ટ (ખુદાઈ બખ્શેશવાળી) સમઝ અને અક્કલમન્દીથી તેઓને પોતાના કરી લીધા, તે ત્યાં સુધી કે પોતાની જગ્યાથી ખસવાએ દીધા નહતા અને પોતાના ઓદ્દાની બારીક ફરજને ઇસલામની મગરૂરી અને શાહી નીમકહલાલી અદા કરવાની ઉમદા સમજશક્તિથી અત્યંત સંભાળપુર્વક ફતેહમન્દી ઉપર લાવ્યા અને એટલો માનમરતબો મેળવી લીધો, કે જેને લીધે

તોરગોહૃપાશાની જગ્યાએ આલબેનિયામાં ગવરનર જનરલ અને સીપેહસાલારોના ઓહ્દા ઉપર લાવવા માટે લાયક ગણાયા. સને ૧૯૧૦ ઇ. માં **વૉન્ડર ગોલ્ટઝપાશાની** દેખરેખ હેઠળ એડ્રીઆનોપલની દક્ષિણમાં એક જબરદસ્ત બનાવટી લડાઇ ગોઠવવામાં આવી હતી. જેમાં એક ભાગની સીપેહસાલારી **અબ્દુલ્લાપાશાને** આપવામાં આવી હતી. જેમાં તેમણે ભવિષ્યમાં એક અચ્છા સીપેહસાલાર નીવડવાની ખાત્રી આપી હતી. વળી કહેવામાં આવે છે કે **અબ્દુલ્લા-પાશાએ** તે પછી બેશુમાર લશ્કરી ભાગોની સિપેહસાલારીનું કાર્ય અતી મહેનત અને સમઝદારી સાથે છેવટ ઉપર આણ્યું.

ગાઝી મહમ્મદ શૌકતપાશાના રાજીનામા પછી લડાઇના પ્રધાન માટે અબ્દુલ્લાપાશાનું નામ બોલાતું હતું. આપ સુલતાની ઇરાદાને આધીન થઇ જંગેબાલકનમાં એડ્રીઆનોપલની ફોજના સિપેહસાલાર થઇને ગયા, જ્યારે **કરકકિલીસેહની** લડાઇમાં ખ્રીસ્તી સીપાઇઓ કે જે **અબ્દુલ્લાપાશાની** સરદારી નીચે હતા તેનાં હથીયાર નાંખી દેવાને લીધે ટર્કીશ લશ્કરમાં ખરાબો ફેલાઇ ગયો હતો, ત્યારે એઓએ લશ્કરી બંદોબસ્ત કાયમ રાખવામાં ખાસ કાબેલીયતપણાની સાબેતી આપે આપી હતી.

લુલેબરગાસમાં ટર્કોના પાછળ હઠવા પછી **અબ્દુલ્લાપાશાએ** ટર્કીશ પ્રધાન મંડળમાં જે **કામિલપાશાની** હાજરી હેઠળ મળી હતી. તેમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:—

" તે હૃદય કંપિત દેખાવ કે જેણે મારા અંતઃકરણમાં નાઉમ્મેદીની અસર પેદા કરી દીધી હતી તે એ હતો કે હું જે જગ્યાનો સીપેહ સાલાર હતો ત્યાંના મારા જોડયા બહાદુર હમ શરીકો જો કે વિક્રાળ સીંહરૂપી લડતા રહેતા અને આખો દીવસ દુશ્મનો સાથે

જીવતોડ મુકાબલો કરવા છતાં પણ રાત્રે સારવાર અને મલમપટ્ટી તથા રોટલીના ટુકડાં વગર જમીન ઉપર પડયાં રહેતાં અને એનાજ લીધે લશ્કરમાં અતી ઝડપથી એદિલી ફેલાઇ ગઇ અને સીપાઇઓ ગાંડાઓની મીસાલે રણક્ષેત્રમાંથી ન્હાસવા લાગ્યા ! આ અફસોસ-કારક સીનનાં કારણો ફક્ત ભુખની મારને લીધે હતા. એ સીપાહીઓ પાસે કશી પણ રીતની ખોરાકી નહતી. અને હું પોતે જનરલ સીપેહ સાલાર છતાં પણ ચાર દીવસ ભુખ્યો રહેવા ઉપર લાચાર રહ્યો. જો કે મને તેની કશી પરવાહ નહોતી. ચોથા દીવસે કે જ્યારે મારો કેમ્પ **બાબા એસ્કી**માં હતો ત્યારે **ડેલી ટેલીગ્રાફ પત્રના ખબરપત્રીએ** માત્ર એક ચૉકલેટનો કકડો **મને** લાવી આપ્યો. જેને મેં આકાશથી ઉતરેલો કુદરતી ખોરાક સમજી ખાધો કે જેથી મને નવી હીંમત મળી !

છેવટમાં **એડ્રીઆનોપલ** ઉપર જે મુસલમાનોને જબરદસ્ત ફતેહ મળી હતી તે **અબદુલ્લા પાશાની**જ કોશેશ અને ચાલાકીનું પરીણામ હતું. આ બહાદુર વિર પુરૂષની બહાર આવેલી હકીકતો ઉપરથી તમામ દુન્યાને યકીન છે કે **અબદુલ્લાપાશાનું** લડાયક લશ્કર બલગેરીયનોને એવો સબક આપશે જેને તેઓ ઘણી મુદતો સુધી ભુલી શકશે નહીં.

સમાપ્ત.

તા. ૩ જી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૩ થી જે જંગે **બાલકન** શરૂ થઇ છે તે અમારા તરફથી બીજા ભાગમાં બહાર પડશે, જેમાં નામાંકીત પુરૂષોના **હાફટોન** ફોટા આપીશું. જે અમારા માનવંત વાંચકોને જાહેર કરીએ છીએ.

તાકીદે નામ નોંધાવો. **લી. મુન્શી એમ. એસ. નવસારી.**